

ЭРКИН АЪЗАМОВ

**ОТОЙИНИНГ ТУФИЛГАН
ЙИЛИ**

ҚИССА ВА ҲИКОЯЛАР

*Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1981*

Ўз
а 95

А $\frac{70803-20}{M352(04)-81}$ 171—81 4803010000

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981 й.

ОТОЙИНИНГ ТУҒИЛГАН ЙИЛИ

ШАРТАКИЛИК ҚИССАСИ

Айтсам — ўлдирурлар,
Айтмасам — ўлам...

„Ошиқ Ғариб ва Шўҳсанам“
дostonидан

Машрабнинг оти нега М а ш р а б? Она қорнида йиғлагани учунми? Ажабо, у нимага йиғлаган экан?

Табиийки, туғилаётганда одамзод фарёд билан дунёга келади. (Нега?) Табиийки, уни дарҳол овутишга тушадилар. (Тинчлик керак!) Табиийки, у бир пайт йиғидан тўхтайдди. (Тўхтамаса-чи?) Аммо баъзилар шунга одатланиб қолади. Демак, йиғласа — овутишади, йиғласа — юпатишади, овутишса, юпатишса — йиғламаслик лозим. Албатта, у бир кун гўдакликка хос кўз ёшини унутади — жиддий, расмана одамга айланади. «Болалигингда йиғлоқи эдинг», десалар, «Бекор гап», дея кулимсираб қўяди.

Башарти бандаси она қорнида йиғласа-чи — Машраб бўладими? Фейл-атвори ҳам унга ўхшайдими?

Ривоятларга кўра, бир кимса туғилган чоғида ҳар қанча уринмасинлар, овутмасинлар, йиғини бас қилмаган экан. Юзини тимдалаганча уввало чинқиармиш. «Йиғлоқироқ чиқди-да», деб ўзларига тасалли беришибди. Бироқ у гўдаклик ёшидан ўтиб кап-катта бола бўлганида ҳам одати одат — арзиган-арзимаган нарса учун ўзини ерга уриб ҳўнграгани ҳўнграган экан. Улғайгани-

дан кейин биров унга «Сиркаси сув кўтармайдиган хилдан», деб баҳо берса, биров «Инжиқ, кўзига ҳамма нарса хунук кўринадиган бадбин», бошқа биров эса, «Дунёга тўрвасининг йиртигидан қарайдиган девона», дер экан. Лекин бари бир ҳамма-ҳамма негадир ундан алланечук ҳайқаркан. Айтишларича, оламдан ўтаётганида ҳам пешонасига шапатилай-шанатилай, юзларини тирнай-тирнай, фарёд чека-чека кўз юмган экан.

Мабодо у ҳам Машраб сингари она қорнида истидъо этмаганмикан?

Мен ўзимни ўша зотга ўшатаман; бу ривоят мен ва мен кабилар ҳақида бўлса керак, деб ўйлайман.

Лекин менинг отим Машраб эмас — Асқар, Асқар Шодибек ўғли!

Беш боласини ҳам қўшиб хотинини уйдан ҳайдаган тоғасига:

— Энди бир дурбин топинг, бўйинга осасиз-да, ўтган-кетган қиз-жувонни томоша қили-иб юрасиз,— дея бетамизлик билан ақл ўргатса;

«Зарнинг зўри»ни уқтиришга уринган севгилисига:

— Денгиз чиғаноғининг ярасини... тўрт юз сўмга сотиб олиш мешчанлик-ку!—деб такаллуф дарчасини тақатқ ёпса;

Лекцияни нима учун ёзиб олмаётганини сўраган домласига:

— Дарсликда бор гапларни кўчириб ўтиришга одагланмаганман,— деб саркашлик қилса...

Ким бўлди бу?

Ана шундай, ҳамма мени отасини ҳам танимайдиган шартаки, беандиша, дейди. Бу гапда қанчалик жон бор — ёлғиз худога аён. Лекин шуниси аниқки, нима ҳақда бўлмасин, кимга, қайси шароитда эканидан қатъий назар, доимо кўнглимдаги гапнинг индаллосини айтиб қўя қолишга ошиқаман. Дастлабки танишувдаёқ суҳбатдошимнинг юзига «кўзгу» тутаман — марҳамат қилиб асл ба-

шарасини кўрсин! Шу одатим туфайли неча бор каллам гурра бўлди, неча-неча марталаб панду пушаймон едим. «Бугундан бошлаб тамом, энди асло бундай қилмайман!», дея онт ичавериб қасам мен учун сувга айланди. Тўғри гап туққанингга ёқмайди, аммо иложим йўқ: ростини айтмасам — ичимда яна бир одам пайдо бўлиб, мен билан баҳслашади, мени гўр азобига солади; айтмасам — талай вақт ўзимга келолмай, дунёдаги энг пачоқ, ожиз кимсадек хўрланаман; айтмасам — бир неча кун танимда типратикан ўрмалагандек безовтаю беҳузур юраман. Менга қийин, лекин начора? Сут билан киргани жон билан чиқармиш, яъни букрининг давоси — гўр. Ниима деймиз — мен юзига «кўзгу» тутганлар шунга умид боғлаб сабр қилсинлар! Уларга ҳам қийин, лекин начора?

Нега мен бунақаман? Нега курсдошим Мадҳиддинга ўхшаб майпздек мулойим, икки гапнинг бирида «Раҳмат, раҳмат», деб турадиган ювош, сертавозе эмасман?

Онамнинг гапига қараганда, гўдаклигимда жуда илжиқ, йиғлоқи эканман. «Апа, олабўжи!», деб сандиқни тақиллатишсагина андак тинчирканман. «Олабўжи келавериб» сандиқнинг ўша жойи ейилиб кетибди.

Болаликда эса бобомнинг эркаси эдим, қаёққа борса этагига илашиб юрардим. Бобом оқшомлари кўча бўйидаги супада қари-қартанглар билан гурунглашиб ўтирарди. Асом мискар деган ғаламисроқ бир қўшнимиз ёмонни яхшилаб, яхшини ёмонлаб гапиришни хуш кўрарди. Унинг маломатларини эшитганда бошқалар жимгина маъқуллаб қўйишарди. Аммо бобом, агар у бирон-бир одамни асосиз мақтай бошласа, «Қўйинг, мискар! — дерди сўзини чўрт кесиб. — Оғзим бор, деб гапираверасизми? Тилни танглайга босишда ҳикмат кўл. Сиз айтган мардумни яратганига худонинг ўзи ҳам пушаймон бўлса керак. Ё анов кунни садақа йўлига берган тўрт боғ бедаси тилингизни шундай бурро қилиб қўйдими?» Мискар бирон одамни ноҳақ қоралашга тушганда

эса, «Гуноҳга ботишни бунча хуш кўрасиз-а, биродар? — дерди бобом бош чайқаб. — Кошкийди, ҳамма сиз айтган кишидек покдомон бўлса — дунё беҳиштга айланиб кетарди. Ё кечаги бозор қўйини арзон-гаров бермагани шунчалик алам қилиптими?»

Бобомнинг гапидан кейин даврадагилар ерга қараб қолишарди. Шунда у кўзимга авлиёсифат кўриниб, ғуруланиб қўярдим.

Уша бобонинг невараси бўлиб улғайдим. Мактабда директоримизнинг ясан-тусандан бошқасига нўноқроқ қизига ошириб баҳо қўйганларида дарсдан чиқиб кетгим келарди. Энди эса — мутлақо иқтидорсиз, лекин ўзига беҳад бино қўйган маҳмадона курсдошим Бўстоннинг, ҳуснига ишонибми, бир кун шоира бўлиб қолсам ажаб эмас, деган ночор илинжда эринмай қалам қитирлатиши энсамни қотиради; ҳеч қачон имтиҳонга кирмай, ҳамиша аълочилар рўйхатида юрадиган чаламулла Маратнинг мансабдор отаси соясида безбетларча гердайиши газабимни келтиради; домлалар ортидан номатлуб жойларга ҳам шарпадек эргашиб боришдан тоймайдиган Жавлибой Мелибоевнинг хушомадгўйлиги нафратимни қўзғайди; ва ниҳоят Мадҳиддиннинг...

Мадҳиддинни ҳамма мақтайди, ҳамма яхши кўради. Биламан, уни бугун университетда мақтайдилар, эртага ишхонасида, жамоат ўртасида мақтайдилар. У эса — қаерда, кимга, қайси шароитда бўлмасин — ҳамиша қўлини кўксига қўйганча, «Раҳмат, раҳмат», деб ё илжайиб, ё ишшайиб, ё тиржайиб тураверади. Ҳатто тушида ранжитган одамидан ҳам эртаси келиб астойдил узр сўрайди.

Мадҳиддиннинг нимасидир талабалар орасида «Савлатхонов» деб номи кетган домла Зиёхон Аҳмадхоновни эслатади. Биламан, ўқишни битиргач, у аввал албатта кичик илмий ходим бўлади, кейин албатта катта илмий ходим! Аввал амал-тақал қилиб юз эллик қоғозни тўлдиради-да, фан кандидати унвонига эришади, кейин

ўшанга яна икки юз бет (инсофига қараб!) қўша кифоя — фан доктори! Бир кун у қўққисдан кўзойнак тақиб чиқади — «Илмдан!», дейдилар; сочи тўкилади — «Илмдан!», дейдилар; мансабу шон-шўҳрат кўйида овардек паришонхотир бўлиб қолади — «Илмдан!», дейдилар, «Домла, домла», деб улуғлай бошлайдилар. Қўлингдан нима келади — кўзидан кўзойнакни ололмасанг, бошига қайтадан соч ўстиролмасанг... Мана, домла Зиёхон Аҳмадхоновлар қандай пайдо бўлади!

Биламан, Мадҳиддин Салоҳиддиновнинг ошиғи олчи. У ҳозир ювошгина талаба, эртага — таъзимкор аспирант, индини — силлиққина фан кандидати, бир кун қарабсизки — салобатли фан доктори, профессор! Салобатли Салоҳиддинов ёки оддийгина — «Мадҳиддинжон ака»! Марҳамат, тенглашиб кўринг, қани, бўй берармикан!

Биламан, Мадҳиддин узоқ яшайди. Негаки, ҳеч кимга ҳеч қачон озор бермайди, ўзи ҳам ҳеч кимдан ҳеч қачон озор кўрмайди; ҳар қандай қабиҳлигу олчоқликка дуч келганида ҳам тошдек тураверади, асабини аяб, тинчини бузмайди — нариги дунё учун!

Ҳа, Мадҳиддиннинг ошиғи олчи, узоқ яшайди. Дарвоқе, шундай яшаса ҳам бўлади-ку: ҳеч кимни ранжитмай, ҳеч кимдан ранжимай, тинчгина, силлиққина? Қайтага яхши эмасми, осон эмасми?

Баъзан ўзимча: «Шу феълимни ташласам, балодек зеҳним бор-а, улуғ одам бўлиб кетсам ҳам ажаб эмас», деган хаёлларга бораман. Чунки улуғликка етиш учун теран ички осойишталик ва икир-чикирлар олаמידан баландроқ туриш жуда муҳим эмиш. Буни бизга психология домламиз Махсумов айтган. Унинг ўзи ҳам чакана эмас — фан кандидати, ана шундай ҳикматли гапларга тўла ёстиқдек дарслик ёзган!

Махсумов — узоқ яшаш сирини биладиган одам; бунинг учун умрни ҳуда-беҳуда қисқартирмаслик лозим, деган ақидага амал қилади. Уни бирон-бир нарса билан ажаблантириш, ҳайратга солиш мушкул: гўё аввал ҳам

бир марта дунёга келгану бу гуноҳкор заминдаги бор-буд сир-синаотни бошидан кечирган, энди эса оддий одам боласи етолмайдиган юксакликдан қараб, бамисоли яратганнинг ўзгинаси: «Эҳ, шўрлик бандалар, ҳолларинг шу-да», деган каби мудом виқорли нимтабассум қилиб туради. Юз ифодаси суратда чизиб қўйилгандек — асло ўзгармайди. Дарсда ҳам ана шундай хотиржам, огир-карвон; оғзидан чиқадиган гапни пойлаб эсинг кетади.

Нозикроқ бир масалада у билан мунозарага борганим эсимда. Қизишиб кетиб анча-мунча ўринсиз гапларни айтиб юборганимни кейин пайқадим. Аммо у заррача парво қилмади, юзида нимтабассум, суратдек қотиб тураверди. Навбатдаги дарсида, танаффус чоғи мени четга тортиб, соғлиғимни, туриш-турмушимни суриштирди, негадир қайси рангни яхши кўришимга ҳам қизиқди. Сўнг-ра қўлимга аллақандай дори бериб: «Мана шундан истеъмол қилиб туринг, — деди сирли товuşда. — Қизиқ-қонроқ экансиз, унинг устига ҳамма нарсага норозилик билан қарайсиз. Асабни аянг, ука, керак бўлади».

Ерлиғига «Элениум» деб ёзилган бу матаҳни медицина институтида ўқийдиган собиқ синфдошимга кўрсатган эдим, «Ие, асабни тинчлантирадиган дори-ку, мияси сал анақароқ бўлиб қолганларга берилади», деди кулиб. Домланинг нияти менга биродарона бир меҳрибонлик қилиш эканини тушуниб турганимга қарамай, бу гапни эшитиб ғазабландим. Ҳайтовур, калламда бир шумлик ярқ этди-ю, кўнглим жойига тушди, ҳатто интиқом нашъасини туйгандек севиниб кетдим. Уша оғайнимнинг тавсияси билан дорихопадан элениумга тескари таъсир этувчи бир дори сотиб олдим-да, эртаси уни деканат томон бораётган курсбошимиз Раҳматиллага тутқазиб, Махсумовга бериб қўйишни тайинладим. «Домлага жуда зарур нарса, — дедим жиндий уқтириб. — Тавсия қоғози ичида. Ҳа, дарвоқе, айтиб қўй: у киши кунда бир марта эмас, кўпроқ ичиб турсалар ҳам зиён қилмайди».

Махсумов кек сақламас экан: на навбатдаги дарсида, на кейин менга бирор нима деди — юзида ўша нимтабас-сум, бир-икки марта бош чайқаб қўйди, холос. Тўғри-да, асабини бузиб, мендек телбанамо бир болага тенг бўлиб ўтирадимми? Узоқ яшаш учун умри! ҳуда-беҳуда қисқартирмаслик лозим!

Хуллас, токи шу одатим бор экан, улуғлик у ёқда турсин, жўнгина одам бўлиб юришим ҳам гумонга ўхшайди. Бу дарди бедаво нега келиб-келиб менга илашган? Бировга яқинлашай, биров билан дўстлашай дейман, аммо тарки одат — амримаҳол, беихтиёр яна севимли «кўзгум»ни ишлатиб юбораману икки кунда мендан безадилар-қоладилар. Шунда шоир Вознесенскийга қўшилиб: «О тангрим, ўзимга ўхшаган тағин бир одамни яратгин», дея муножот қиламан.

Дастлаб ўқишга келган йилим ҳам ана шу касалим панд берган эди. Тепакал, юзи қошталаш ёшгина домла имтиҳонда жавобимни эшитиб, «Яхши, тўрт қўямиз», деганида ади-бади айтишиб гашига тегдим, «Мана сенга олти!» — дея баҳони босиб, қоғозимни қўлимга тутқазди. Имтиҳондан чиқдим, Эскижўва бозорига бордим, ёғоч оёқли бир кишидан ҳуштак сотиб олдим, Хадрага ўтдим, йўл бўйидаги панжараларда мусичадек тизилганча ўтгап-кетганга ган отиб ўтирган безорибашара болалар сафига қўшилдим, кечгача ҳуштагимни чуриллатдим, биров ижирганиб қаради: «Жинни бўлганми бу?», биров бепарво ўтди: «Дунёда безори камми?», ҳеч кимса «Дардинг надир?», деб қизиқмади. Оқибат — кундузя қишлоғимиз яқинидаги довонда машинадан тушиб, кечаси овлоқ кўча билан уйга кириб бордим. «Мактабда зўр ўқиган бола» бўлганим учун таниш-билишлардан, айниқса, муаллимларимдан уялиб кўчага чиқмай ётганимда ҳарбий комиссарликдан келган қоғоз мушкулимни осон қилди. Уйдагилар ҳам шуни кутиб юришган эканми, «Шояд, болалигини ўша ёқларга ташлаб, қуюлиб келса», деган умид-илинжда мени қўшқўллаб куза-

тишди. Уч йил флотда хизмат қилдим. Уч йилнинг қап-ча муддатини карцерда ўтказдим — ёлғиз ўзимга бир худо билади. Гоҳ мичманга гап қайтариб жазога йўл-қаман, гоҳ яна бир бало. Хуллас, уйдагилар истагандек, «болалигимни ўша ёқларга ташлаб» келолмадим — кўзим қиймади, яна ўзим билан олиб қайтдим. Қайтгач, ҳайтовур, бишойидек бўлиб университетга ўқишга кирдим; акамнинг уйида яшай бошладим. Менга қолса-ку, ётоқхонага жойлашмоқчи эдим, ammo уйдагилар акамга: «Ўзинг қараб турмасанг бўлмайди», деб тайинлашган.

Акам фан кандидати, илмий-текшириш институтида ишлайди; обрўси жойида шекилли, тўрт хопали уйи бор; иккала жияним ҳам қишлоқда — акам меҳмонларига айтганидек, «бобой-момойнинг тарбиясида». Шундай бўлгандан кейин бу ерда — акам билан янгамнинг меҳрибон тарбиясида мен яшамай ким яшасин: кийим-кечагим доим ювилган, овқатим тайёр, беминнат.

Дастлабки икки йил акамнинг тазйиқи остида «болалик қилмай», босиқ юришга уриндим. Лекин ҳануз бу ердагилар ҳам, қишлоқдагилар ҳам мендан безиллаб туришарди — тинч қўймасдим-да.

Қишқи таътилда уйга бориб, тоғам хотинини ҳайдаганини эшитдим. Хотинини ҳайдагач, эртасигаёқ мўйловини олдирибди ва ғарч этини кийганча башанг бўлиб кўча айлашини одат қилибди. Қарасам, қўли орқада, кинотеатр майдонида савлат тўкиб турган экан. «Тоға,— дедим ёнига бориб,— бу-у, мўйлов кўринмайди?» «Қирдик, жиян, қирдик», деди тоғам ички мамнуният билан нягини силаб. «Нима, оқ оралаб қолганмиди?» «Йўғ-э! Ортиқча мўй — танга юк, деб эшитдик». «Шундай эканми, ҳа-а. Энди бир дурбин топнинг,— дедим маслаҳат бериб,— ўтган-кетган қиз-жувонни томоша қилиб юрасиз. Бўйинга осиб... Маза-да!» «Андишани тупуриб ташлаб, раҳматли бобонгиздек нуқул қалампир чайнаб юрасиз-а, жиян», дея истеҳзоли илжайди тоғам.

Эртаси кунин уни яна ўша жойда, ўша важоҳатда кў-

риб, салом берган эдим, алиқ олмади. Эшитишимча, онамга: «Бу кетишда ўглингиз одам бўлмайди», деганмиш. «Беш қорақўзни чирқиратиб, хотинини уйдан қувган эррайим одам саналаркан-да, яшасин-э!», дедим.

Қисқаси, ўқишимнинг дастлабки икки йили ана шундай бир нав осойишта ўтди. Сабаби — мен бошқаларга эмас, бошқалар менга анча мослашишган эди. Курсдошларим-ку қаршимда худди башарасига бехосдан мушт тушиб қоладигандек ҳадиксираб, типирчилаб туришарди.

Бироқ учинчи йили андишасизликни ҳаддан ошириб юбордим. Оширишга оширдим-у, кейин ўқиндим — бу галгиси хийла қимматга тушган эди.

Гап шундаки, мен адабиёт тарихи имтиҳонидан ўтмай туриб муҳаббат дардига мубтало бўлдим. Оқибатда на имтиҳондан ўтдим, на у дардга даво топдим. Энди ўйлаб кўрсам, имтиҳондан эсон-омон қутулган тақдиримда ҳам унга даво топишим гумон экан. Қолаверса, уйланиш фикри ҳали-вери хаёлимга келмасмнди...

Муҳаббат кўчасига кириб, мен у зотни бир йил сездим. Бир йил орқасндан соядек пошудларча эргашиб юрдим. Бир йил ўқишни йиғиштириб, ёлғиз муҳаббат девоналиги билан машғул бўлдим. Пўқ, дарвоқе, яна кўп беъманиликлар қилган эканман: француз тилидан дарс берувчи дилбаргина муаллимамизнинг дилига озор стказиб, деканатда танбеҳ эшитдим; севги ўтида қоврилиб, дарсга қатнамай қўйганимда, «Нега Мадҳиддиндек эмассан?», деб койнгани учун курсбошимиз Раҳматилланинг юзига китоб отиб, ҳайфсанга эга бўлдим; бекатда бир қизни уялмай-нетмай телбаларча ўпиб олдим; жўжахўрозлигим эвазига кинотеатр биқинида безорилардан ўлгудек калтак едим; энг фожиалиси — домланинг юзига андишасизларча «кўзгу тутиб», адабиёт тарихи дарсига қатнашишдан маҳрум этилдим ва ҳоказо.

Мана энди, оқибати — ёзги таътил бошланиб, ҳамма ҳар ёққа тарқаб кетган бир пайтда кўр бўлиб кутубхо-

нада ўтирибман. Курсдошларимдан Эшқобил, Шаҳоб, Нурмамат ва Рустам қалб амри билан студентлар зарбдор қурилиш отряди сафида Қорақалпоғистонга кетишган — давримизнинг улкан иншоотларидан бирини бунёд этишда қатнашгани (пул ишлаб келиб бойваччалик қилгани); Самад, Жўра ва Назар қишлоқларига — «бобой-момой»ларига кўмаклашгани (бултур ўзлари бориб тиклаб келган деворни қулатиб, қайтадан кўтаргани); Эльвира, Арофат ва Барно соғломлаштириш лагерига — пахтадан ҳам оқ баданларини жиндак бўлса-да қорайтиргани (ўқиш бошлангач, танаффус пайти йўлакда «шоколадранг тери» ҳақида қизгин баҳслашгани). Мен эсам, мен Навоий номидаги кутубхонада ўтирибман... адабиёт тарихидан қайта имтиҳон топширгани! (Отойининг тузилган йилини аниқлаш учунгина эмас, албатта!)

Ташқарида — гуркираган ҳаёт, ичкарида — ёш-ёш, тепакал, бир юз нечанчи модданими, бир минг нечанчи юлдузними, худо берган бедаво дардга шифоми топиш илинжида умрини гоҳ бесамар, гоҳ басамар ўтказаятган аксар фидойилар, аксари унвонпарасту чаламуллалар давраси...

Машрабнинг оти нега Машраб? Қим билади? Энг олдинда домланинг оғзидан кўз узмай, иложи бўлса унинг томоқ қирганини ҳам дафтарига ҳафсала билан ёзиб олишга шайланиб ўтирадиган Бўстон билади! У биргина шу саволга «Онасининг қорнида йиғлагани учун», дея жавоб бердию имтиҳондан ўтди-кетди.

Башарти курсдошларни танлаш ҳуқуқи берилганда мен Бўстон билан ўқишдан қатъиян бош тортган бўлардим. У билан бирга ўқиётганимни ўйлаб доим уялиб кетаман, келажакда ҳам эсимга тушса, ўзимни кечирмасам, номус қилсам керак. Қачон қараманг, телевизордаги «Қизлар давраси»да ишшайиб ўтиради. Гоҳида конфет шимиб ёзган шеърларини ўқиб берса, гоҳо ҳеч нарса қилмайди — шунчаки, ўзини кўрсатиш учун чиқади. Биламан, келажакда бир кун менинг омадим юришмайроқ

қолганини эшитса, у албатта: «Ҳа, уми, бошдан ҳам аҳ-моқ эди», дейди эслагиси ҳам келмай, бурнини жийириб. Бордию худо ёрлақаб тузукроқ одам бўлиб кетсам, у: «Бирга ўқиганмиз, бошдан ҳам зўр эди», дейиши турган гап. «Бўстон, худо ҳақи, айт, сени қандай она туққан ўзи? — дейман баъзан ичимда нафратланиб ва негадир у осонгина жавоб топиб, истаган имтиҳондан ўтиб кетиши мумкин бўлган саволларни ёғдира бошлайман: — Машрабнинг оти нега Машраб? Отойи нечанчи йилда туғилган? Дурбекнинг қандай романлари бор? Саккокий нечта драма ёзган? Лутфий нега юз йил эмас, тўқсон тўққиз йил умр кўрган?..»

Олдимда даста-даста китоб, дарслик; теварагимда — бири илм учун яшаётган, бири яшаш учун илм олаётган кимсалар; ташқарида эса ҳаёт аталмиш беқиёс мўъжиза: чарақлаган қуёш, тип-тиниқ осмон, топ-тоза ҳаво, кўзни қамаштирувчи атлас кўйлақлар — барно қизлар, ўйноқи фавворалар, хушнағма қушлар... Уларни айнан ҳозиргидек намоийишда кўриш менга ҳеч қачон насиб этмайди. Улар ҳаёт отлиғ мўъжизага айланганча учқур хаёллару шўх шамолларга, автобусу трамвайларга қўшилиб аёвсиз ўтиб бормоқда. Ҳеч қачон қайтариб бўлмайди! Атрофимдаги, чидам билан ҳарфларга термилган кўйи ғафлатда умр ўтказаетган кимсаларни чўчитиб, сескантириб, «Тўхтаг!»», дея бақириб юборгим келади.

Мени имтиҳондан домламиз Аҳмадхонов эмас, ўзимнинг собиқ дўстим, курсбошимиз Раҳматилла йиқитди, деб ўйлайман. («Бўйнингизга олинг, Асқар, домланинг дарсларига қатнашмагансиз».) Ҳолбуки, уни курсбошиликка шахсан ўзим сайлаганман десам бўлади. «Ўртоқлар! — дедим курс мажлисида Америка очаётгандек тантана билан. — Бу болани ҳаммамиз яхши биламиз. Сурхондарёдан, ҳа, олис Сурхондарёдан келиб, кўз ўнгимизда барча имтиҳонлардан беш баҳода ўтди. Аълочи.

Камтарин. Одобли. Меҳрибон. Оқибатли. Келинглар, шуни сайлайлик!» Аммо Раҳматилла мен кутгандек оқибатли чиқмади. Дарсга кеч қолсам — хўмраяди, аразлагандек саломлашмайди, бирваракай келмай қўйсам — мажлисда пўстагимни қоқади. Энг қизиғи — дарсга тузук қатнамагим ҳолда имтиҳонлардан яхши баҳо олиб чиққанганимни кўриб ажабланади, менга қўйилган баҳо ёнидан кетгандек ачинади, ошкора хафа бўлади. Ниҳоят, адабиёт тарихи имтиҳонида бошқача йўл тутиб, аламидан чиқди. Аҳмадхонов давоматимни текширмоқчи бўлиб ундан сўраганида ўша гапни айтди: «Бўйнингизга олинг. Асқар, домланинг дарсларига қатнашмагансиз».

Ҳа, имтиҳондан мени домла эмас, Раҳматилла йиқитди. Қалтис йиқитди!

Йўқ, мени имтиҳондан Раҳматилла эмас, думбул муҳаббатим йиқитди. Адабиёт тарихи имтиҳонидан ҳам, муҳаббат имтиҳонидан ҳам ўтолмадим.

Муҳаббат... Унинг ранги, туси, таъми қандай? Билмайман. Ким билади? Тўғри, мактабда ўқиганимда Сабоҳат деган синфдошимни кўрсам ўз-ўзимдан қувониб кетардим. Ҳатто якшанба кунлари ҳовлилари атрофида девонавор кезиб юрардим; олисдан сувга чиққанини кўриб, қўлидаги нақир бўлгим (қўлидаман-да!), қайтишида дарвозалари тагидаги гужумга айланиб қолгим (домим ёнимдан ўтади-да!) келарди. Муҳаббатмиди бу? Билмайман. Муҳаббат бўлса... Эҳтимол, ҳозир унинг ўрта ҳисобда учта боласи бордир. Эҳтимол, ҳозир у бир пайтлар мен билан ўқиганини, умуман, ўқиганини ҳам унутиб юборгандир. Эҳтимол, ҳозир тўнғич ўғлини мактабга жўнатиб, кенжа қизини чирқиллатиб кийиптириш тараддуидадир... Бир кун у мени кўчада тасодифан кўриб қолади ва танишроқ бировга ўхшатиб, «Ким билан ўқиган эди бу бола — опам биланми, синглим билан?», дея ўйга толади. Мен ҳам уни танимай, кичик холаларим-

дан биронтасини эслаб, «Хола!», деб юборсам ажаб эмас.

Уша туйғунинг номи нима; уни нима деб аташ керак — билмайман.

Бултур ёзги таътил чоғи қишлоққа борганимда бир лайтлар мактабимиз юлдузи ҳисобланган, ҳозир касалтонда ҳамширалик қилаётган собиқ синфдошимни сўлгин, бола кўтарган ҳолда кўриб: «Нега эрга тегдинг? Чакки қилибсан-да», дея койидим. У ерга боққанча кулимсираб тураверди. Мен уни тушундим: «Сен уйланмаганингдан кейин...»

Уйланиш... Онам доимо тоғлик ошнамининг қизини тилдан қўймай мақтайди, «Икки юзи қип-қизил, олмадек. Ўзи оёқ-қўллигина. Гурсиллаб хизматимни қилса», дея орзуга берилади. Мен эса икки юзи қип-қизил олмадек қизларни ёқтирмайман. Назаримда, улар фақат гурсиллаб хизмат қилиш учун туғилганга, бошқа нарсага ярамайдиганга ўхшаб туюлади.

Шу йил қишки таътилдан қайтаётиб поездда бир қиз билан учрашиб қолдим. Буни қарангки, ҳамқишлоқ эканмиз, мени яхши таниркан, «Гулсаранинг акасисиз», деди — демак, синглимининг синфдоши. Чет тиллар институтида ўқирмиш, ўзи ҳам кела-келгунча инглизча гапириб безор қилди. «Олмани бундай дейди, анорни бундай...» Кейин кимдандир, синглимданми, адресни суриштирган шекилли, уйимизга тез-тез келадиган бўлиб қолди. Сезишимча, у менга энди чет тилда муҳаббатнинг нима дейилишини ўргатмоқчи эди. Янгам ҳам шуни тасдиқлади: «Ҳар ҳолда қиз бола, дилини оғритманг». Бир гал келганида даҳлига олиб чиқиб: «Менга чет тилингни қизини йўқ, синглим, ўзбекча гапир. Қолаверса, сен инглизча айтмоқчи бўлган гапга менинг ўзбекча жавобим шундай: мен сени яхши кўрмайман, ўзингни алдаб овора бўлиб юрма. Хайр! — Оревуар!» — дедим сўзимни французча хотималаб.

Муҳаббат... Унинг ранги, туси, таъми қандай — бил-

майман. Қизлар... Ота-оналари ҳисобига яшайдиган боқибегам, сип-силлиқ, олифта йигитчаларни ёқтирадиган қизалоқлар! Биринчи кўришдаёқ менга бошдан-оёқ разм солиб чиқади: «Юрса арзийдими? Отаси қаерда ишларкан? Машиналари бормикан? Туфлисининг тагчарми баланд — импортний, ничего; кўйлаги — чидаса бўлади; фу, шуюм шим эканми, беш сўм ҳам турмаса керак!» Уларнинг муддаоси шу, кўзлари шундан бошқа нарсани кўрмайди! Мен балки газ-сув сотарман, балки бозорда «свежий» гўшт кўтариб юрадиган чайқовчидирман, балки тўйма-тўй санғийдиган отарчидирман, балки ўтакетган қаллоб, товламачидирман, балки «Олтин Орфей» мукофотини қўлга киритиб, сопотлик шиннавдалар кўнглида ғулғула кўзгаган келажаги порлоқ, хушбахт кўшиқчидирман, балки Тошкент отчопаридаги пойгаларда томошабинларни ҳаяжонга солиб, олқиш олган учқур чавандоздирман ёки Арабистонга бориб келган амаким менга гилла гардишли кўзойнак, Мартинес исмли ажнабий дўстим қимматбаҳо антиқа шим совға қилишгандир-у, қизларни синаш учун бугун атай одмироқ кийиниб чиққандирман — бу билан заррача ишлари йўқ, пиманяки кўриб турган бўлсалар, шунгагина ишонадилар. «Ажойиб жинс»га хос ажойиб хусусият! Орқасидан неча кун сарсон бўлиб зўрға танишасан: «Менинг отим Эшқобил ёки Жонқобил». «Менинг исмим Жанна ёки Матильда — ойим бундоқ деб чақирадилар, дугоналарим бундоқ деб чақаришади». Эртаси кун мнинг ҳийла-найранг билан кинога олиб тушасан. Шу тариқа хотимаси мавҳум симфония бошланади. Индини — қаҳвахона, хилватгина хиёбон... Тишинг оғриб турганига қарамай, унга қўшилиб музқаймоқ ейсан. (Баттар бўл!) Сўнгра ундан-бундан валақлашасан. Сухбат қаҳрамонлари — сен ва у. У — энг гўзалу энг дилбар, энг бокираю энг садоқатли. Сен — энг жўмарду энг қатъиятли, энг билимдону энг олижаноб. Кейин унинг отаси, сенинг отанг, кейин — онаси, онанг... Кейин... нари борса, чала-ярим

Ўлишга улгурсанг улгурганинг, бўлмаса, худонинг бир куни башараси хўроз тожидек қип-қизил, кўзлари бе-жо, тилла тишу мўйловли, бақалоққина бир йигит осмондан тушгандек йўлингни тўсади. Ясама таомилга кўра, аввал чап қўлини жигарига қўйганча сузмоқчидек бўлиб кўришади, сўнг секин четга тортиб дағдаға бошлайди: «Нега менинг қизимга анақ қиляпсан?» Баъзан, айтишича, бу шахс қизнинг ҳаммаҳалласи (кўпинча эса ё аммасининг, ё холасининг ўғли) бўлади: «Нега маҳалламнинг қизига анақ қиляпсан?» «Нима, сен маҳаллангнинг қизларига хўжайинмисан?», дейсан ҳайрон бўлиб қўрқап-писа. «Нега анақ қиляпсан, дейман?» «Нима қилибман, тушунтириб гапирсанг-чи!», деганинг заҳоти боплаб жафнингга туширади. Севгилинг олдида томоша бўласан. Ана кейин... алвидо! Алвидо, Диля, Гуля, Зуля, яъни — Дилдора, Гулнора, Зулфия! Алвидо, муҳаббат!

Тасаввур қилинг: зим-зиё тунда кўзингизга бир шуъла чалингандек бўлди, умидбахш шуъла. У милтиллаб ўзига чорлаганча, сирли нарсалар ваъда қилганга ўхшади. Энтикканча унга қараб чопдингиз, аммо етай деганингизда у ғойиб бўлиб қолди. Кейин бошқа бир жойда кўриниб, тагин сеҳрлагудек имлашга тушди. Яна юрак ютиб югурдингиз, бироқ яна доғда қолдингиз. Яна, яна, яна...

Бизнинг муносабатимизни ана шунга қиёсласа бўларди.

Мен у билан тузукроқ учрашганимни ҳам, гаплашганимни ҳам эслолмайман — нуқул бир хилда кийинадиган, эгизакдек бир-бирига ўхшайдиган дугоналари қуршовида юрарди. Улардан учтасинингми, тўрттасининг оти Раъно, учтасинингми, тўрттасиники Барно эди. Улар сайилга кетаётгандек виқор билан тўдаланиб ўтишаркан, гўё ўртадаги сирдан бохабару нимадир ваъда қилмоқчидек менга қараб маъноли илжайиб қўйишар, сўнг бир-бирларига гал бермай ўғри мушук сингари

уни н г қулоғига энгашиб алланимани уқтиришар эди. Буларни эшитаркан, у мен томон лоқайдгина бир назар ташлаш билан кифояланарди. Шу пайт дўгоналаридан бири — исми Назирамиди, Вазирамиди ёки Манзурамиди, ҳозир ҳам билмайман, ҳаммалари уни негадир расмий, таитанавор қилиб Акбарова деб чақирарди — тўдадан ажраб, чопқиллаганча олдимга келарди.

Акбарова бошқалардан бир поғона ўтказиброқ кийнар, доим ялтираб юрар, қўлидан гул тушмас, ҳар ишга ҳаммадан олдин етишга ошиқаётгандек таассурот уйғотар эди. Мен уни ҳар кўрганимда, бугун туғилган куни бўлса керак, деб ўйлар, қаршисида кўзларим қамашиб, кўпинча гапимни ҳам йўқотиб қўяр эдим.

Ялтироқ Акбарова тўдасидан ажраб, чопқиллаганча олдимга келгач, аввал ўзаро ҳазиллашиб қўярди. «Ажабо, кейинги пайтда сизни танмай қоляпман, — дердим кулиб. — У илгари бошқа бир қиз билан юрарди. Сарикроқ қиз эди, сочлари ҳам сап-сарик». «Уша мен эдим», дейди Акбарова эркаланиб. «Сиз қорачароқ-сиз-ку, у...» «Ушанда сарик эдим-да, — дейди Акбарова ўпкалагандек бўлиб, — сочларим ҳам сап-сарик...» Сўнг-ра дийдиёсини бошлайди: «Матлуба ундоқ деяпти, Матлуба бундоқ деяпти...»

Энди ўйлаб кўрсам, Матлубаннинг ўзига нисбатан Акбарова билан кўпроқ учрашган, кўпроқ гаплашган эканман. Унда-бунда дуч келиб қолганимизда ҳам мен сўзларканман, Матлуба одам кўрмаган каби юзимга ғалати бир ҳайрат билан тикилиб турар ва назаримда, қочиб кетишга шайланаётганга ўхшар эди.

Хуллас, бемақсад бошланган муҳаббат бесамар яқунланди. Матлуба билан нохушроқ ўтган кейинги учрашувимиз, энди билсам, шунга бир ишора, шунга бир хотима экан.

Бундай бўлди:

Бир куни дарсдан қайтаётиб «маршрутка» бекатида Матлубани кўриб қолдим. (У мендан бир курс қуйи

ўқирди). Кўрдиму ажабландим: у ёлғиз эди! Бир хилда кийинадиган, эгизакдек бир-бирига ўхшайдиган, бир-бирисиз туролмайдиган раъною барнолар, бир дақиқа ҳам ёнидан ажрамайдиган жонажон дугонаси — ялтироқ Акбарова қани?

Кулай фурсатдан фойдаланиб аста олдига бордим. Саломлашдик.

— Нима қилиб турибсиз бу ерда? — деб сўрабман бемаъниларча.

— Сизни пойлаб! — дея у ҳам боплагудек жавоб қайтарди.

— Бошқалар... Акбарова қани? (Топган гапимни қаранг!)

— Дарсда. Мен жавоб олдим. Ишим бор эди.

Шу тариқа сўз-сўзга қовушмай турганида Матлуба:

— Табрикламайсизми? — деб қолди тўсатдан.

— Сизними? Нега? Нима билан?

— Мана буни кўряпсизми? — У қулоғидаги оппоқ мунчоқлар қадалган ҳалқасимон зиракка ишора қилди.

— Ҳа-а, — дедим мулзам тортиб. — Муборак бўлсин!

— Неча пул деб ўйлайсиз шуни?

— Йигирма-ўттиз сўм бўлса керак, — дедим кўнгли учун нархини кўтариброқ.

— Нима-нима? Йигирма-ўттиз сўм?! Тўрт юз сўм турди! Тоғам совға қилдилар.

Сухбатимиз бу қадар майдалашганидан кўнглим ғашланди. Келажакда мен тоғасига ўхшаб унга тўрт юз сўмлик зирак эмас, совуқ қор уриб турган палла бир даста гул ҳадя этсам, у: «Вой, қандай яхши, қирчиллама қишда-я?» деб севиниш, ҳаяжонланиш ўрнига, «Неча пулга олдингиз?» деб сўраса... нима қиларканман?

— Кечирасиз, — дедим ўзимни туюлмай, — тоғангиз савдогармилар?

— Вой, нима деяпсиз? — Матлубанинг жаҳли чиқиб, кўзлари совуқ йилтираб кетди.

— Йў-йўқ, тўрт юз сўмга... шартми шу, дейман-да?

— Ҳо-о, дур бу! Чиғаноқнинг ярасидан бўлган, денгиз чиғаноғининг ярасидан!

— Денгиз чиғаноғининг ярасини... тўрт юз сўмга сотиб олиш мешчанлик-ку!

— Ҳо-о, емай-ичмай кийинадиганлар бор-а!

— Биламан, томоғидан уриб, эғнини ўйлайдиганлар, соғ тишини суғуртириб, ўрнига тилла қўйдирадиганлар йўқ эмас, кўп. Юзимга ажин тушмасин, деб кулмайдиганлар ҳам бор. Ҳаммаса аҳмоқ!

Шунда Матлубанинг оғзидан чиққан гап икковимизни энди юзкўрмас қилиб икки қирғоққа улоқтириб юборди:

— Ҳар ҳолда ўша аҳмоқлар нима яхшию нима ёмонлигини сиздан кўра тузукроқ билишса керак!..

Хайрият, шу пайт «маршрутка» келиб қолди...

Биз у билан дўстона саломлашиб, ана шундай адоватли, бегоналарча хайрлашдик.

Дарди дунём қоронғи бўлиб, ўша кунни кўчада узоқ тентираб юрдим. Устим юпунроқ эди, кечқурунги изғиринда шамоллаб қолибман. Бир ҳафтача алангаи оташ бўлиб уйда ётдим. Бир нав ўзимга келиб, дарсга борган куним йўлакда Акбаровани учратдим. У негадир: «Бу ёққа юринг», деб аудиторияларига бошлади. «Бирор гап бўлса керак», деган хаёлда индамай унга эргашиб кирдим. Занф, ноаниқ бир илнжда атрофга кўз югуртираётган эдим, эшикда паст бўйли, кўзлари чақчайган домла пайдо бўлиб, салом-аликсиз бирдан дарсни бошлаб юборди. Акбарова шошиб олдинга ўтиб кетди. Мен саросимада нима қилишимни билмай, дарсда ҳам дўпписини бошидан қўймаган дастурхончиннамо бир йигитнинг ёнидан жой олдим. Ён-веримдагилар менга бегонасираб, ажабланган каби бир-икки қараб қўйишдию домланинг буржуа адабиётига тегиншли аллақайси зарарли оқим ҳақидаги маърузасини тинглай бошлашди.

Аудиторияда Матлуба кўринмасди. Олдинроқда ўтирган, бўялаверганидан қош-кўзи чаплашиб кетган икки қиз дам-бадам ўгирилиб менга назар ташлаб қўяр, ке-

Йин бир-бирига энгашганча пичирлашишга тушар эди. Нимадандир кўнглимда гашлик пайдо бўлди.

Бир пайт бояги қизларнинг тамапнороғи орқада ўтирган йигитга аллақандай қоғоз узатиб, мен томонга ишора қилди. Йигит қоғозга кўз югуртириб кулимсираб қўйдиди-да, елкаси оша бошқа қизга берди. Қиз ҳам ўз навбатида уни олиб қарагач, ёнидаги шеригига кўрсатиб нимадир деб пиқирлади, сўнг бурилиб, қувлик билан илжайганча: «Сизга экан», дея қоғозни менга тутқазди. Қоғозга назар ташладиму муғамбир ари ёмон жойимдан чақиб олгандек ўрнимдан сапчиб туриб кетдим.

Қоғозда ручка билан ажи-бужи қилиб ҳарир фатали қиз ва салла ўраган йигит расми солинган бўлиб, тепасига «Тўйлар муборак!», деб ёзилган эди.

Фирибгар Акбарова! Мени бу ерга «тўй муборак»ка олиб кирган экансан-да!

Қоним қайнаб, шиддат билан эшик томон юрарканман, домла қайси бир ғоявий муҳолифимизни фош қилишдан тўхтаб:

— Ҳа, оғайни, йўл бўлсин? — деди: афтидан, у мени шу курсда ўқийди, деб ўйлаган.

— Узр. Давом этаверинг! — дедим қўл силтаб ва эшикни урганча ташқарига отилдим. Йўлак охирига бориб, лабимда ямланган сигарета, у ёқдан-бу ёққа асабий юра бошладим. Тезроқ танаффус бўлишини, тезроқ Акбаровадан бор гапни суриштириб олишни истардим.

Ниҳоят, қўнғироқ чалиниб, йўлак ғала-ғовурга тўлди. Эшикдан чиқиб, у ёқ-бу ёққа аланглаган Акбарова мени кўрдию чопқиллаб олдимга келди.

— Нега унақа қилдингиз? — деди ҳансираб. — Домламиз...

— Домлангизни қўйинг! — дедим зарда билан. — Дугонангиздан гапиринг!

— Нимасини гапирай? — деди ялтираган бечора Акбарова оғир аҳволда қолгандек жонсаракланиб. — Тақдир экан... Хафа бўлманг, яхши қизлар кўп... — У ҳам-

дардлик билдириб, кафтини меҳрибонларча қўлимга қўйди.

— Таъзияга муҳтож эмасман! Айтинг, ким экан у валламат?

— Сизга бари бир эмасми?

— Ахир у севмасди-ку!

— Тўғри, ўзининг унчалик кўнгли йўқ эди. Орага позикроқ одамлар аралашибди. Тоғаси. Куёв аспирант экан. Ҳар ҳолда келажаги бор, деб...

— Шошманг-шошманг, шунисига учибми?..

— Начора, шунақа,— деди у баттар ғашимга тегмоқчидек.

— Илойим йўлингизни бериб, сизга ҳам бирорта ўшанақа чаласавод тепакал учрасин! Чапақлар! Давомли!— дедим жазавам тутиб заҳарханда билан.

— Ўзингизни босинг.

— Айтиб қўйинг, дугонангизни кўргани кўзим йўқ!

— Хўп, айтиб қўяман,— деди Акбарова мендан тезроқ қутулишнинг эвини қилолмай.

— Сизни ҳам!

У қўлларини кўксига қўйганча «Бўпти, бўпти», дея орқасига чекиниб, нарироқда бизга тикилиб турган эгизаксимон дугоналари даврасига бориб қўшилди. Дугоналари дон талашган каптарлардек унга ёпишиб пичирлаша кетдилар. Нафрат билан юзимни четга бурдим. Дераза оша пастда, чойхона яқинидаги садақайрағоч тагида турган йигит билан қизга кўзим тушди. Қиз ҳарчанд тавалло қилиб йигитга ниманидир тушунтирмоқчи бўлар, йигит эса бошини чангаллаганча ердан кўз узмас эди. «Ёлғон, ёлғон! Ишонма!», дедим титраб ичимда.

Ҳозир бу аҳволда уйга ёки бошқа жойга боришдан маъно йўқ эди — гангиган кўйи судралиб дарсга кирдим. Адабиёт тарихи дарсининг иккинчи ярми бошлаиди. Домламиз Аҳмадхонов одатдагидек кафедрага суянган ҳолда сочинин бармоқлари билан тараб, шанғиллаганча дафтаридагини ўқиб беришга, курсдошларим эса унинг

сўзларини биттама-битта ёзиб олишга тушдилар. Мен, муҳаббати шармандаларча чиппакка чиққан ошиқ сифатида, манглаймни кафтимга тираб дардимга берилдим.

— Ҳў ука, қандай тушлар кўряпсиз? — деб қолди бир вақт домла.— Биз ҳам билиб қўяйлик, агар мумкин бўлса...

Чўчиб бошимни кўтардим.

— Ҳа-ҳа, сиз! — деди у менга қўлини бигиз қилиб.— Нега лекцияни ёзмайсиз?

Эран-қаран жойимдан турдим. Ниҳоят, кўпдан бери чоғланиб юрганам — бу одамнинг нўноқ башарасига «кўзгу тутиш» мавриди келган эди.

— Кечирасиз, домла,— дедим совуққон оҳангда,— дарсликда бор гапларни кўчириб ўтиришга одатланмаганман.

— Нима?! Шундайми, ҳмм...— Аҳмадхонов кутилмаганда бўшашиб, шаштидан тушди ва бир лаҳзадан сўнг босиқ, насихат маромида деди:— Лекцияни ёзмас экансиз, дарсда ўтиришингизнинг ҳожати йўқ, менингча.

— Менингча ҳам шундай. Рухсат этсангиз...

— Марҳамат, марҳамат,— деди Аҳмадхонов шубҳали мулойимлик билан.

Бош кўтармай лекция ёзиш машаққатидан бирпасгина қутулган боёқиш курсдошларим можаронинг узоқроқ чўзилишга умид боғлагандек бизга мўлтираб туришарди.

— Шошманг, оғайни!— деди Аҳмадхонов эшик томон қадам босганимда кўрсаткич бармоғини тепага нуқиб.— Бундан бу ёғига менинг дарсимга кириб овора бўлиб юрманг!— Сўнг у Раҳматиллага юзланиб тайинлади:— Бу кишининг исми шарифларини дафтарингизга белгилаб қўйинг.

— Начора, ихтиёрингиз,— дедим қўлимни кўксимга босиб.

Университет биносидан чиқарканман, онамнинг дои-

мий ўгитини эсладим: «Андишасизлигингни ташла, жон болам, бу одағ ҳеч кимга яхшилик келтирмаган. Шартакининг косаси оқармайди. Домлаларингга қаттиқ гапирма». Теракзорга яқинлашиб, онамга хаёлан нола-ҳасрат қилдим: «Иложи йўқ, онажон. Ўзингиз мени шундай туққансиз, «Бошингга қилич келса ҳам ёлғон сўзлама», деб ўргатгансиз. Мана, эҳтимолки, кўнглимдагини яширмай, ростини айтганим учун суйган қизим ташлаб кетди, дарсдан шармандаларча қувилдим. Нима қилай, онажон?..»

Бугун фақат чиройли қизлар кўчага чиққан экан. Бугун мен бадбин кўзойнагимни қаншаримга илиб, Матлуба учун улардан аламзадалиқ билан ўч олишга аҳд қилдим.

Бекатга яқин ётоқхона ёнидан ўтишда учинчи қавадаги айвонда панжарасига суянган кўйи кўчага қараб хаёл суриб турган оқ кўйлакли қизга гап отдим:

— Бир йигит бор, ўзи аспирант, келажаги зўр, орага нозик одамлар ҳам тушади — ўшанга тегмайсизми?

— А-а?— деди у кафтини қулоғига карнай қилиб.

— Бэ-э-э!— дедим.

Демак, эшитмабди. «Аспирант» сўзики қулоғига кирмабди, яхши қиз экан, эшитмагани маъқул.

Бекатда турган бақ-бақалоқ қизга яқинлашиб секингина сўрадим:

— Зерикмаяпсизми?

— Йўқ, трамвай кутяпман, — деди у ҳайрон бўлиб.

— Мен эса зерикяпман, — дедим ҳасратли товушда. — Юринг, айланамиз. Мен сизга бир қиз ва бир аспирант фожиасини айтиб бераман.

Қиз фожиа эшитгиси келмадими, «фожиа» сўзидан чўчидими, бекатнинг нариги бошига қараб йўл олди. Эргашмадим — начора, ўзидан кўрсин, ажойиб фожиа эди-я, бир кун асқотиб қоларди, дунёда аспирант камми!

Қўлида гулдор шамсия, лабини қип-қизил қилиб бўя-

ган ёшгина қизнинг ёнига бориб, молиявий аҳволи билан қизиқдим.

— Кечирасиз,— дедим,— тоғангиз сизга денгиз чиганининг ярасидан ясалган тўрт юз сўмлик зирак совға қилмадими?

У жиркангандек мендан нари кетиб, энди қўзғалмоқчи бўлиб турган автобусга шоша-пиша чиқиб олди.

Кейинги бекатда трамвайдан тушиб, сочини ҳурпайтириб турмаклаган қиздан телбалик билан аҳвол сўрадим:

— Ҳаяжонланмаяпсизми, яхши қиз?

— Нима-а? — деди у энсаси қотиб. — Нега ҳаяжонланишим керак экан? — Тили аччиққина кўринади касофатнинг.

— Тўғри қиласиз. Кўп ҳаяжонланиш юракка зарар. Тўнгатдек бўлиб яшайверинг! — дедим мен ҳам ачитиб.

— Аҳ-мо-оқ! — деди у кетимдан. Жавоб қайтариб ўтирмадим: бари-бир ҳаяжонланмайди, тўйгунча ҳаяжонланиб бўлган, ортиқчаси юракка зиён эканини яхши билади.

Навбатдаги бекатда қорачадан келган, кўзлари қўвноқ қўғирчоқникига ўхшаш қизга таклиф қилдим:

— Акам докторлик диссертациясини ёзпти, ўзим яқинда кандидат бўламан, келажагим зўр — менга тегмайсизми?

Қиз шундай маъсумона анграйдик, ўқим бу гал хато кетганини фаҳмладим.

— Мени кечиринг, сингилжон, — дедим мулзам бўлиб, қўлимни кўксимга қўйганча. — Сизни бировга ўшатибман...

Ниҳоят, бу эрмак жонимга тегди, бошқаларнинг ҳам жонига тегишини истамадим — ўзимдан нафратим қўзиб, биринчи дуч келган автобусга чиқдим. Рўпарамдаги ўриндиқда мўйловини бўяган, сўхтаси совуқроқ бир йигит ёқимтойгина қиз билан ўтирарди. У орқа-олдига қарамай алланималар деб лоф уряпти, қиз эса беғубор

кўзларини унга тикканча анқайиё маҳлиё бўлиб қолган, дам-бадам жилмаяди. Чамаси, зиёлироқ оиладан, «Дунёда ёмон одам йўқ», деган олижаноб руҳда тарбияланган некбин қизга ўхшайди. Бунақаларга: «Қишдан кейин баҳор келади», десанг ҳам, «Вой, ростданми?» деса чинакамига ҳайратга тушади.

Йигит кўзимга танишдек кўринди. Эсладим: ўйин кунлари «Пахтакор» стадионига кираверишдаги майдонда сомса сотарди. Бошида пақирдек оқ қалпоқ, эгнида чўнтакларининг оғзини мой босган яғир халат, олдида аравача — «Кепқоли-инг, думбали сомса!..»

Сайра, қўбизим, сайра!

Башарият ақл бобида ўз аجدодларидан илгарилаб бормоқда; инсон юраги билан иш кўриб жумлаи жаҳонни ҳайратга солган машҳур жарроҳ Кристиан Барнард қўллари бодга чалинганига қарамай ҳамон ана шу нозик аъзога йўл изламоқда, жамиятга кўпроқ наф келтириш мақсадида бадий ижод соҳасида ҳам куч синамоқда; ер юзида беш миллион одам очликдан азоб чекмоқда; урушда иккала оёғидан ажраган бир киши тракторга ўтириб буғдой экмoқда — ризқ-рўз яратмоқда; Лондондаги Гайд паркида истаган жаноб истаган мавзуида вайсамоқда; чикаголик қора танли аёл бировлар эшигида оқсочлик қилиб болаларини коллежда ўқитмоқда, ўзининг бир умрлик орзуси — пианно чалиш, қувноқ куйлар басталаш ва негрлар тарихидан китоб ёзиш; аллақайдаги қаҳвахонада официантлик вазифасини маймун бажармоқда; Токио минораси юксаклик жиҳатидан ўз салафларини ортда қолдирган — дунё обидаларининг энг пурвиқори Эйфель йилдан-йилга чўкмоқда; Лос-Анжелес, Буэнос-Айрес, Аддис-Абеба, Рио-де Жанейро сингари доим ғаройиб ҳодиса-ҳангомалар содир бўлиб турадиган жойларда ақлни шоширадиган не-не турфа гаплар кечмоқда. Бу эса... «Кепқолинг, думбали сомса!» — шундан бошқасини билмайди, қизиқмайди, ўйламайди. Сомса сотади, башанг кийинади, жирканч лоф-

лари билан содда-баёв қизларнинг бошини айлантиради — қиладиган иши шу. Азза-базза шунинг учун дунёга келган!

Лақма қиз! Ишонавер! Бир кун бу соддалигинг бурнингдан чиқади, ана ўшанда ўзим салом бёргани келаман.

Бўлмади, автобусдан тушдим. Уйга яёв жўнадим.

Бугун фақат чиройли қизлар кўчага чиққани **рост** эди.

Қизлар! Келинлар, мен сизларга ҳали ҳеч кимдан эшитмаган нарсаларингиз ҳақида сўзлаб берай. Эҳ-ҳэ, Ҳинд океани бўйлаб сафарда юриб не-не жойларни кўрмадим! Сизларнинг тушингизга ҳам кирмагандир у манзиллар: Бўмбай, Сомали, Яман, Ироқ, Маврикий...

Ҳиндистонда икки километр узунликдаги Леди-стрит, яъни Хонимлар кўчасидан ўтганимда, «Бу ерда бўлган шоир зоти аёллар шаънига шеър битишга қайтиб рағбат сезармикан?», дея ўйга толдим;

Асли тожик, ўзи беш тилни биладиган Бўмбай штатининг губернатори денгизчилар шарафига берган **зиёфат**да қатнашиб, унга: «Аз замини падаратон саломи гарму жўшон!», дедим ва соҳибжамол қизининг таклифига **кўра**, у билан қадаҳ чўқиштириб кока-кола ичдим, **рақсга** тушдим;

Экваторда жойлашган жаннатмисол «Ўйинчоқ оролар»да бошим узра чарх урган беҳишт қушларини кўриб ҳайратдан ёқа ушладим;

Сомали бананзорлари ўзимизнинг тўкин куз пайтидаги ажиб боғларимизни эсимга солди;

Ироқ гўзалларига суқ билан боқарканман, ўзимни «Минг бир кеча»даги Шаҳризод эртаклари замонида яшаётгандек ҳис этдим...

Дунёда мана бундай гаплар ҳам бор, жон қизлар! Сизлар, ҳойнаҳой, бугун оқшом орангиздан кимнингдир туғилган кунини нишонлаш учун бир жойга тўпланасизлар ва ўша дугонангизга сахийлик билан кўпдан-кўп

бахт тилаб қадаҳ кўтараётганда дафъатан ўйга толасизлар: «Бахт ўзи нима?» Кейин: «Эҳ, дунёда киройи йигит ҳам қолмади-да», деб ботинан оҳ урасизлар. Илтимос, бир нарсани унутманглар: айни шу дамда қаердадир бир давра йигит ўтирибди, ҳаммаси сизлар орзу қилгандек «киройи». Улар ҳам қайси бир дўстларига омад тилаб қадаҳ кўтаришаркан, сизлар сиигари: «Эҳ, дунёда яхши қиз қолмади-да», деб надомат чекишмоқда. Нега бундай — сизлар у ёқда, булар бу ёқда?.. Сизларни учраштирадиган, қовуштирадиган йўл қайда? Билмайсизлар. Мен ҳам билмайман. Билганимда...

Кўнглида ардоқлаб юрган нарсаси пуч эканини сезиб қолса, одам қандай аҳволга тушади? Биров қайғураве-риб чўпдек озиб кетади, бировнинг дунёдан бутунлай кўнгли совийди, биров аламзадалик йўлига ўтиб, ҳаммадан баравар ўч ола бошлайди, биров эса қалам йўниб, тушкун шеърлар ёзишга тутинади. Мен на қайғудан чўпдек оздим, на дунёдан кўнглим совиди, на аламзадаликка ўтиб, бировдан ўч олишни ўйладим, на шеър ёзишга тушдим — бошқача йўл танлаб, эгаси тарк этган ҳовлидек ҳувиллаб қолган юрагимга қайтадан юпанч бағишлаш, яъни кимнидир чинакамига севиш ҳақида ўйлай бошладим. Аммо энди севолмасам керак: ҳақиқий муҳаббат ҳаётда бир мартагина насиб этади, дейдилар-ку!

Дарвоқе, Матлубага бўлган муносабатим ҳақиқий муҳаббатмиди? Севги донишмандларидан бири: «Чинакам муҳаббат — икки қалбнинг бир-бирига талпинишигина эмас, балки уларнинг бир томонга қараб баҳамжиҳат интилишидир», деган. Демак, мени олдинда ҳали катта муҳаббат кутмоқда! Демак, сабр қилиш лозим, бахт ўзи кулиб боқмаса, уни жилмайтириш ҳам қийин. Демак, мен излаган, мен истаган қиз қаердадир яшамоқда — мен учун, мени бахтиёр қилиш учун! У эртактагидек ғаройиб бир кунни ҳаётимга ўз оёғи билан кириб ке-

лади ва мен унинг нозик қўлчаларидан, авайлаб ушлаганча, доғда қолдириб кетган Матлуба, ялтироқ Акбарова уларнинг фиқ-фасодга ўч дугоналари кўз ўнгида намоишкорона олиб ўтаман. Ушанда улар афсус ва надомат билан соч юлиб қолишади, мен эса қайрилиб ҳам қарамайман. Манзилим — арши аълонинг ўзгинаси! Ана шундай бўлади!

Бироқ мен бу орзумга етишга улгурмасдан Акбарова навбатдаги ахбороти билан осмонимни яна аламзадалик булутига кўмиб юборди. Бир-бир ярим ой давомида кўринмасликка тиришиб, уларнинг аудиториясини четлаб юрганымда қаёқдандир қаршимда аввалгидан баттарроқ ялтираб кетган Акбарова пайдо бўлди. Бўйнидаги алвонранг дурранинг бир учи ҳавода чарх ураётган қалдирғоч қаноти мисол тиккайган — гўё кифтига қалдирғоч кўниб олгану бир зумдан сўнг ўзини ҳам кўтариб учиб кетадигандек. «У энди яқинимга ҳам йўламаса керак», деб ўйлардим, йўқ, орадан ҳеч гап ўтмагандек, одамни эритиб юборадиган даражада жилмайганча келиб қўл узатди, ҳол-аҳвол ва ўқишларимни сўради. Афтидан, у менга, менинг Матлубага бўлган муносабатимга жиддий қарамасди. Бўлмаса, нега орамизда чопқиллаб гап ташиб юрарди? Қим билсин, балки бошқа эрмаги йўқдир, балки шундан завқ, лаззат олар. Жоду кўзли жодугар Акбарова!

— Кўрсангиз танимайсиз, оғзи тўла тилла тиш! — дея у, ҳеч ким сўрамаган бўлса-да, Матлуба ҳақида ахборот беришга тушди.

— Бундан чиқди, эри аспирант эмас, магазинчи ёки қассоб экан-да? — дедим ўзимни лоқайд кўрсатишга тиришиб.

— Йўқ, нега, аспирант... — деди феълимга хийлагина кўникиб кетган Акбарова хотиржам оҳангда. — Яқинда машина олишармиш...

— Суриштириб кўрмадингизми, қачон самолёт олишаркан? — дедим унинг кўзига ғазаб билан тикилиб ва

жавоб кутмай гапни калта қилдим: — Кечирасиз, сиз бядан ортиқча валақлашиб ўтиришга вақтим йўқ. Илойим сизга ҳам бирорта ўшанақа магазинчи ёки қассоб учрасин! Бўпти, хайр!

Ялтираган Акбарова туси ўчганча қолди, мен кескин бурилиб кетдим.

Бундай ўйлаб қарасам, Матлуба эсли қиз экан, менга тегмай тўғри қилибди. Текканида икки бошдан ҳам мендек ношуд билан келажакда хор-зор бўларди. Неча йил уйма-уй ижарада яшавериб сарсонни чиқарди. Неча йил келинлик сарпосидан бошқа либос кўрмасди. Ушанинг ақлига балли, менга тегмай ажаб қилган. Ҳозир оғзи тўла тилла тиш, ярақлайди, эртага дуру гавҳар, ёқуту марваридга кўмилади. Яқинда машина олишармиш! Қойин самолёт олишади, кейин Ойга учишади, Ойдан туриб менинг ғариб рўзгориму абгор аҳволимни томоша қилишади.

Ҳа, Матлуба эсли қиз экан. Бироқ, ўйлаб кўрсам, мен ҳам унча аҳмоқ эмас эканман — унга уйланмай тўғри қилибман. Уйланганимда бари бир кимдир ташлаб кетарди: ё мен уни, ё у мени...

..Бултур баҳорда томоғимдаги муртак безни олдириш учун бир ҳафта касалхонада ётдим. Эртага чиқаман деган куним тушлиқдан сўнг қуюқ олмасор ичидаги шийпончада китоб ўқиб ўтирган эдим, кимдир чақирди. Қарасам, ҳамхонам — Мираҳмад исмли ҳазилкашроқ йигит; «Бу ёққа келинг», дегандек имляпти. Ёнида — доим оғришидан шикоят қилиб бошини боғлаб юрадиган қўшни палаталик қоқсуяк киши ва нима учун ётганини ўзи ҳам билмайдиган, қўлтиғидан шахмат тахтаси тушмайдиган ҳовлиқмароқ Эшон ака.

Улар дарахтзор этагидаги бир қаватли қизғиш бино — ҳаммом эшиги олдида турншарди. Қўлларида сочиқ, ювинишмоқчи. Аммо бир-бирларига навбат бермай ён-

бош бўлиб эшикка қулоқ тутишган. Мираҳмад чапанч-часига кўз қисиб, менга эшик томон ишора қилди.

Эшикда «Санитария куни» деган ёзувли шиша лавҳа осиклик бўлиб, ичкаридан аёл кишининг кулгиси эшитиларди. Эркак овози ғўлдираб бир нима деган эди, аёлнинг кулгисига истигноли оҳанг аралашди, у баттар қиқирлай бошлади. Бу товуш ҳаммомнинг тош саҳни бўйлаб хийла муддат қанот қоқиб турди.

— Ул-а, бошқа жой қуриб қолган экан-да...— деб тўнғиллади бошоғриқ.

— Бу қандай гап, ахир? Қасалхонада-я! Одам чақирғиш керак! — деди шахматчи эшикдан қулоғини олмай. Декин ўлақолса бундай лаззатни ташлаб кетгиси йўқлиги башарасидан аён эди.

Ичкарида нимадир шалоп этди, сувнинг саҳрагани эшитилди, яна ўша кулги... Шунда ҳаммомнинг хаёлидан кечган гапни Мираҳмад айтди-қўйди:

— Ана, бошлашди! Бу ер қулай-да, сув қидириб овера бўлмайсан...

Беҳаёлик билан айтилган бу гапга ичимда ижирганган бўлсам-да, ичкаридаги сирга мен ҳам қизиқиб қолдим; узоқ ётадиган баъзи беморлар тўғрисида шунақа мишмишлар қулоғимга чаппинган эди.

— Балки врачлардан бирортаси ҳамшира қиз билан... Давай қараймиз, — деб қолди Мираҳмад менга. — Орқа томонда дераза бор.

Дарҳақиқат, бинонинг орқа томонида дераза бор экан, бироқ у одам бўйи етмайдиган баландликда, бунинг устига оққа бўяб қўйилган эди. Ҳафсаламиз пир бўлиб изимизга қайтдик.

«Пистирма»да бошоғриқ билан шахматчи ҳамон эшикка чакка тираганча тин олмай туришарди. Бошоғриқ бош оғригини, шахматчи шахматни унутган. Жирканиб кетдим, лекин қизиқиш ҳисси яна устун келди. Ахир, ростдан ҳам, шифо топиш учун келган одам, қулай фурсат — санитария кунидан фойдаланиб, куппа-

кундузи, касалхона ҳаммомида, тоза, озода бўлиш учун кириладиган жойда... Инсон нақадар тубанлашиши мумкин-а!

Бошоғриқнинг бош оғриғи тутдими, бирдан эшикни муштлай кетди:

— Эй бўлгандир энди? Чиқларинг, бўлмаса ҳозир одам чақирамиз!..

Шахматчи уни тўртди:

— Қўйинг, биродар, бир банданинг маишатини бузиб гуноҳга ботиб нима қиласиз?

— Бўпти, — деди бошоғриқ шаштидан тушиб. — Чин-қиншар-ку ахир, шарманда бўлишар-ку! — У чорда на қурганча тош зинага ўтириб олди. — Шармандаларнинг кимлигини кўрмай бу ердан жилиш йўқ!

Ичкарида сувнинг шилдираши тинди. Овозлар энди аниқроқ эшитила бошлади — шармандалар эшикка яқин келишган эди. Кийинишмоқда. Биз содир бўлажак манзарани кутиб, нафасимизни ютганча, негадир нарироққа — дарахтзор тагига бориб турдик: бари бир кўрамиз, чиқишади-ку! Бошоғриқ ҳам шуни ўйладими, жойидан кўзғалиб, халати барини қоқа-қоқа келиб сафимизга қўшилди.

Ниҳоят, занжири шиқирлаб, эшик очилди. Ёшгина, навниҳол келинчакни даст кўтариб олган норғул гавдали йигит кўринди. Келинчак бошдан-оёқ оқ кийимда эди: эгнидаги беморлик либоси ҳам оқ, дурраси ҳам оқ. Кулчадеккипа юзи, ингичка билаклари ҳам оқ, оппоқ. Қошкўзию бир ўрим қоп-қора сочи бу уйғунликни чандон бўрттириб тургандек... У озгин қўллари билан йигитнинг бўйнига маҳкам чирмашиб олган эди.

Қайси бир кун қулоғимга узуқ-юлуқ чалиниб қолган гапларни эсладим: «Турмуш қуришганига бир йилгина бўлган экан. Ўз-ўзидан оёқлари ишламай, шол бўлиб қолибди. Мана, энди олти ойдан бери шу ерда. Дарди оғирмиш, дўхтирларнинг гапи! Эри эртаю кеч ёнида, бир қадам жилмайди. Шўрликлар, кўриб одамнинг раҳми ке-

лади. Бир-бирига шундоқ муносиб, шундоқ меҳрибон. Энди дунёга қадам қўйиб...»

Дамимиз ичимизга тушиб кетди. Бир дақиқагина аввал тантана қилишни ўйлаб турганларнинг аҳволини кўргани энди томошабин керак эди!

Улар биз томонга қарашмади, ўгирилиб ҳам қарашмади. Хайрият!

Бизни кўришганида нима бўларди? Ҳеч нима! Парво ҳам қилишмасди. Нега?

Ингит қўлларидан тушиб кетишидан қўрққан каби келинчакни бағрига босганча авайлаб кўтариб борарди. Келинчак ундан кўз узмайди, қўллари бўйнига чирмашган, бир ўрим қоп-қора сочи чулганиб кетмоқда.

Улар бахтиёр эдилар! Уларнинг кўзи ҳозир ҳеч кимни, ҳеч нарсани кўрмасди!

Улар бизни кўрмасликлари керак!

Шундан кейин жиловим яна бўшашди — янги саргузаштларим бошланди.

Бир оқшом кинога бориш учун бекатда автобус кутиб турсам, кимдир менга тикилаётгандек бўлди. Бурилиб қарадим: билагида сумка, иккинчи қўлида эса сиртига қозондек шляпали серсоқол ажнабий сурати солинган кулранг халтача кўтарган хушрўйгина қиз. У шаҳодат бармоғи билан чап қовоғини ишқаган кўйи менга тикиларди. Шўхлигим тутди, мен ҳам қараб-қараб қўявердим. Нигоҳларимиз тўқнашавериб анча яқин бўлиб қолдик. Қаердадир учратган каби у энди кўзимга иссиқ кўрина бошлади. Таажжуб, бир пайт қовоғини ишқайишқай кулимсираганча ёнимга келди-да:

— Кечирасиз, бир нарса тушибдими, кўзим ачишяпти, қаранг-чи... — деди.

— Жоним билан. Пуфлаб қўяйми? — дедим ҳазиллашиб.

— Майли, — дея у негадир дарров кўна қолди.

— Четроққа ўтайлик.

Бекатдан нарида, ўрнатилмай бетартиб қалашиб турган сув будкалари панасига ўтдик. Мен унинг юзини дандил кафтларим орасига олиб, кўзига пуфлай бошладим ва... шайтон йўлдан оздирдим... лабимни лабига босибман! (Шу вазиятда йигит киши бошқача йўл тутишига ишонмайман.) Қиз қўлидаги қўш халтаси билан биқинимга бир туширди:

— Уятсиз! Безбет экансиз!

— Тўғри, — дедим нафасим тиқилиб ва шоша-пиша ўзимни оқлашга киришдим: — Хафа бўлманг, илтимос. Мен мутлақо... ўзим ҳам билмай қолдим. Ишонинг, худо ҳақи, бундай ниятим йўқ эди. Шунчаликки бўлди, келинг энди, танишайлик. Менинг отим Асқар.

У араз билан қўл узатди:

— Света.

— Ўзбекчасини сўраяпман.

— Равшаной. Ўзимга унча ёқмайди.

— Нега энди, чиройли исм-ку: Равшан-ой! Таржима-си чатоқроқ экан-да. Мана, танишиб ҳам олдик. Кўзингиз тузук бўлдими ёки яна?..

— Йўқ-йўқ, — деди у чўчиб, ўпкалагандек жилмайганча. — Ачишмаяпти энди.

— Юринг, кинога кирамиз. Танишиб олдик, бу ёғи...

— Уйга боришим керак-да, — деди Равшаной ачингандек. — Кеч бўлиб қолди, ойим пойлаб ўтирадилар.

Бир зумда аразн тарқаб, мен билан кинога боролмаслигига ҳатто ачинаётган бу қизга таажжубим ортди. Қизиқсиниб ҳужумда давом этдим:

— Бўлмаса, кетдик, бир-икки бекат пиёда юрамиз. Бари бир автобус келмаяпти-ку. Баҳонада яқинроқ танишиб оламиз.

Бу гал ҳам у мени ҳайрон қолдириб индамай рози бўлди, олдимга тушиб кетаверди.

— Хў-ўш, — дея терговни бошладим, — ишлайдиларми, ўқийдиларми?

— Ҳам ишлайман, ҳам ўқийман,— деди у гурурини яширмай.

— Ажойиб, ажойиб. Серғайрат қиз экансиз. Қаерда ишлайсиз?

— Ўзингиз-чи? Аввал сиз айтинг.

— Магазинчиман.

— Қанақа магазинда — продмагдами? —

— Продмагда, культмагда, хозмаг, парфюмерия, га-лантерия... Ноёб икра, бальзам, оғмин гарнитури, япон зонти, чех пойабзали, француз атири, немис совуни, қозон-товоқ, кўмир, туз, миҳ, пажара, пайпоқ, қалпоқ... Кулманг! Қаерда ишлайсиз?

— Алдаянсиз. Тўғриси айти-инг.

— Тўғриси — спортчиман. Маҳалла чемпиони, спидвей бўйича! Қаерда ишлайсиз?

— Редакцияда.

— О-о, редакция, зўр-ку!

— Йўқ, унақа катта ишдамас — секретаркаман.

— Ҳа-а, демак, ёшлигингиздан секретарликка ҳавас кўйгансиз, шундайми?

Равшаной тушунмагандек ҳайрон бўлиб қаради. Умуман, менинг гапларимга ажабланаётгани сезилиб турарди.

— Йўқ, мабодо сиз ҳақингизда газетага ёзишса, шундай деб бошлашади-да: «У ёшлигидан...»

— Ҳа-а,— деди у ниҳоят гапнинг тагига етиб.— Лекин мен кечкида ўқийман ҳам-да. Бугун дарсимиз йўқ эди, шунинг учун эрта қайтпман. «Балки кейинроқ шеър-пеър ёзиб кетарсан». дейдилар Самариддин акам, редакторимиз. У киши қариндошимиз бўладилар. Тўғрида, ўқишни битирсам, ёзиб кетарман, а, шундай эмасми?

— Ҳа, — дедим маъқуллаб, — роман ҳам ёзарсиз!

Шу ерга етганда бу қизга қизиқишим мутлақо сўнди. Кўнглим ғаш бўлиб, ундан ҳам, ўзимдан ҳам ҳафсалам совиди. Масалани чигаллаштирмай, ҳозироқ хайр-маъ-

зур қилмоқчи эдим-у, аммо — тавба, ғалати қиз экан бу!— ҳеч ким сўрамаган бўлса-да, ўз-ўзидан таржимаи ҳолини айтишга тушди: нимага қизиқади, нимани яхши кўради, нимани ёмон кўради...

Айтишича, оилада атиги икки фарзанд эканлар — биттагина укаси бор экан (демак, мени уролмайди, акаси бўлганда бошқа гап эди!); ўзи ёлғиз қиз — эрка қиз экан — «Адам нима сўрасам олиб берадилар» (демак, сен ҳам олиб беришинг, қозон-товоқни ўзинг қилишинг керак!); адаси асфальт заводининг директори экан (демак, асфальт керак бўлса — марҳамат!); буни қаранг, машиналари ҳам бор экан — «Яп-янгина турибди, ҳеч ким ҳайдамайди, адам «Движение катта», деб қўрқадилар!» (демак, бемалол, асфальтларнинг титигини чиқариб, бемалол минаверасан!); дарвозахоналарида эса уйлари ва ўзларини қўриқлайдиган каттакон бир олапарлари бор экан (демак, у ҳам кирган-чиққанга таржимаи ҳолини айтиб бераверади!)

— Сиз ҳам гапиринг, — деди у тўсатдан хатосини, энг муҳими — менинг эшитмаётганимни пайқаб.

Мен шартта тўхтадим. Равшаной ҳам тўхтаб менга тикилиб қолди.

— Оилада ўн бир боламиз — ўнта укам бор, каттаси ўзим. Отам — қоровул, онам уйда ўтириб укаларимни боқади. Шу керакми сизга?! Келинг, энди хайрлашайлик!

— Вой, нега?..

— Неғалигини ўйлаб кўринг. Хайр!

Равшанойнинг қарғишига қолдимми, эртаси куни кечқурун кинотеатр олдида безорилардан ўлгудек калтак едим. Очиғи, ўзимдан ўтди — жўжаҳўрозлик қилмаганимда ҳеч кимнинг мен билан иши бўлмасди.

Билет учун навбатда турган эдим, соябони энли қалпоқ кийган, кўйлаги ёқавайрон бир бола турнақатор тизилган одамлар сафини ёриб ўтди-да, орқа-олдига қара-

май юриб касса туйнугига бошини тикди. Атрофдагилар ҳайҳайлашди-ю, жиддийроқ бирон гап айтишмади. Шунда мен боя кўрганимдаёқ важоҳати гашимни келтирдим: бу болага қараб:

— Хў совуқ! — деб бақирдим. — Навбатда туриб олсанг ўласанми?

У орқасига ўгирилиб мени кўрди ва негадир индамай бошини яна туйнук томон бурди. Билетни чўнтагига бафуржа жойлагач, беписанд юриб олдимга келди.

— Сенмидинг? — деди энгимдан тортиб. — Мана бу ёққа бир ўтайлик.

Эн-веримда қараб турган қизларга изза бўлгим келмай, ўзимнинг ҳам жўжахўрозлигим тутиб:

— Утсак ўтдик, — дея унга эргашдим.

— Нега олифтагарчилик қиляпсан? — деди у кўприкдан наридаги кенгроқ жойга етгач. — Қаерликсан ўзи?

— Қаерлик бўлишимнинг нима аҳамияти бор? — дедим паст тушмай.

— Шаҳарликка ўхшамайсан...

— Сендақа шаҳарликка ўхшашни ҳам истамайман.

— Қаерликсан, деяпман?

Мен қаерданлигимни айтдим.

— Чўлдан, деб қўя қолмайсанми!

— Оббо, — дедим ансам қотганини яширмай, — географиядан ҳам ўзимиз қатори эканлар-ку, ошнам! Билсанг, мен айтган жой денгиз сатҳидан уч минг метр баландда, ҳавоси мана бундай! — деб бошмалдоғимни ниқтаб кўрсатдим.

— Бари бир қишлоқ-да! — Афтидан, у жанжалга арзирлироқ бошқа важ тополмай қийналарди. — Бари бир қишлоқисан-да!

Унга раҳмим келди, важ топишда кўмаклашиб, тикка боришга қарор қилдим:

— Хўп, ана, қишлоқиман. Гапир, нима дейсан?

— Ана шунақа! — деди у тилла тишини кўрсатганча

тиржайиб. — Қишлоқдан келиб олифтагарчилик қияшман, дегин?

— Аҳмоқ!

— Қим аҳмоқ?

— Сен ҳам, мен ҳам!

— Сен қишлоқисан! — У албатта яна ҳеч балони тушунмаган эди. — Қишлоқи!

Бу гапдан мантиқ топиб кўринг-чи! Мантиққа тапқислик сезилган жойда жисмоний кучга эҳтиёж туғилади. Йўқ, у мени ҳақорат қилмоқчи бўлгани учун эмас, бу қадар нодон, сурбет бўлгани учун... жағига солиб юбордим. Ана кейинги томошага одам керак. Ердан чиқдимми, осмондан тушдимми, билмайман, кўз очиб-юмгунча гирдимни беш-олти бола ўраб олди. Ҳаммасининг бошида кенг соябонли қалпоқ, бири мўйловли, бири мўйловсиз, бири тилла тишли, бири тилла тишсиз, лекин барининг кўзи бир хил — бемаъно. Аввал ўзбек тилининг бой имкониятларида фойдаланганча роса чангитиб сўкинишди; кейин — бош бурганимни биламан, мушту тепкининг остида қолдим.

Улар мени қишлоқи бўлганим учунгина эмас, «Ҳа, қишлоқиман!», деб кўкрак керганим учун, «Ҳа, қишлоқиман!», деб кўкрак керганим учунгина эмас, қишлоқи бўлганим учун ёки, шунингдек, шаҳарлик бўлмаганим учунгина эмас, қишлоқи бўлганим учун, қишлоқи бўлганим учунгина эмас, шаҳарлик бўлмаганим учун... дўппослашарди. Лекин аҳмоқликда бир-биримиздан қолишмасдик: мен улардан, улар мендан...

Бир пайт қаёқдандир милиция кийимидаги ёшгина йигит пайдо бўлдию калтақдан қутулдим. Рақибларим тумтарақай қочинш ўрнига, негадир нарироққа бориб саф тортганча пинак бузмай туришарди. Милиционер менин ёнимга келиб:

— Нима гап, нима гап? — дея билагимдан ушлади.

— Ҳеч гап эмас, — дедим қўлимни бўшатишга ури-

нарканман ва билдирмайгина нишимни суқиб олдим:— Сизга иш қолмади.

У бир лаҳза афтимга тикилди-да, сўнг:

— Э, менга деса бир-бирингнинг этингни емайсанми!— дея қўл силтаганча кинотеатр томон ўтиб кетди.

Чамаси, у милиция ишига тасодифан кириб қолган ёки ановилар билан тили бир — уларга чурқ этмади-ку. Бу кетишда ундан ҳақиқий милиционер чиқиши гумон. Шўрлик, умр бўйи погони юлдуз кўрмай ўтади.

Уст-бошимни қоққач, оғриқдан, тўғрироғи, уят ва аламдан юзимни чангаллаганча автобусга қараб юрарканман, кимдир келиб «Ўв, шошма!» дея енгимдан тортиди. Қарасам — рақибларимдан бири — боя бошқалар қатори мени ўраб олган, лекин негадир муштлашувга аралашмай, бир чеккада томошабин бўлиб турган найновроқ бола.. Тағин бирон кор-қол юз беришини ўйлаб сесканишдан кўра кўпроқ ажабландим. Энди уларнинг менда қарзи қолмаган эди. Мағлуб томонга қайта ҳужум қиладиган қўшин... рўмол ўраган эркаклардан ташкил топган бўлиши керак.

Томошабин рақибим мени бекатдан четроққа бошлади.

— Битта ош қилмаймизми? — деди ҳовлиқиб, томдан тараша тушгандек.

— Ош?! Қанақа ош?

— Қишлоқни бўлсанг ҳам-чи, аммо-лекин мард экансан, ҳамма беш кетди сенга. Қойил. Анувдан хафа бўлма, ўзи Ёр оз анақароқ. Хоҳласанг, битта ош қилсак-да, ярашсак. Болалар шунақа дейишяпти. Ана, ўзлариям туришибди. Шанба кун соат иккиларда Пушкин паркида тўплансак. Ҳайкални биласанми, ўртадаги-чи? Ушанинг тагида. Қалтаклаган бўлишсаям-чи, аммо золотой болалар ҳаммаси. Сени жа-а ёқтириб қолишибди. «Ўғил-бола экан», дейишяпти.

Ёқтириб қолпшганмиш! Олдин ўлгудек калтаклаб,

кейин ёқтириб қолишибди! Қишлоқни бўлсам ҳам мард, ўғилбола эканман. Энди ош қилиб ярашарканмиз...

— Ош есак... ярашамизми? — дедим меровлангандек.

— Қўрқяпсанми? Энди сени ҳеч ким чертмайди.

— Анови милиционер ҳам бўладими?

— Мелиса нима қилади ошда?! Ҳа-а, тушган экансан-да? Ростдан ҳам хўрозга ўхшайсан,— деди у ўзинча тусмолини таъкидлаб.— Хўш, келасанми?

Анойингни топибсан!

Хайр-маъзурни йиғиштириб, индамай автобусга чиқдим.

— Аммо келсанг ўзинга яхши бўларди-да, — деб қолди у орқамдан. — Ҳаммаси золотой болалар.

— Тилла болалар, десанг-чи, биродар! — дедим автобус деразасидан бошимни чиқариб. — Бориб айт ўша оғайнилариингга: мен ўз ҳузурини ўйлаб юрган одам эмасман!

Шу тобда биров афт-башарамни кўриб нима бўлганини сўраса, «Ёлғиз ўзим олти безорини уриб дабдаланини чиқардим», дейишим муқаррар эди.

Уйга келгач, даҳлиздаги тошойнага қараб кўрқиб жетдим. «Энди уч-тўрт кун уйдан чиқолмайсан», деб аҳволимдан кулгандек бўлди у. Афт-ангоримни кўрган янгам ҳам хавотирланиб нима гаплигини сўради.

— Ҳе, безори болалар бир қизга тегажоглиқ қилишаётган экан, бориб аралашдим. Кўпчилик бўлиб кетишди, — дедим.

— Яшанг, ҳақиқий жентльменсиз! — деб у мақташга тушган эди, ичкаридан акамнинг тўнғиллагани эшитилди:

— Қаерда жентльменлик қилишни билиш керак!

Янгам «Парво қилманг», дегандек менга кўз қисиб кўйди.

У музейда ишлайди, санъатшунос. Бундай пайтларда ҳамиша ёнимни олади. Бошқа янгаларга ўхшаб қовоқ

уйганини эслолмайман, доим жилмайиб туради. Узига ўхшаган синглиси бўлганда иккиланиб ўтирмадим...

... Бир куни китоб дўконидан қайтаётиб, бекатда таниш шоирни учратиб қолдим. Ўтган ой университетда уюштирилган мушоирадан кейин сўзга чиқиб, унинг «Мени сев!», дея маъшуқадан меҳр-шафқат тилаб ёзган шеърини йигит кишига номуносиб йиғлоқиликда айблаб роса танқид қилган эдим. Учрашувдан сўнг у мени четга тортди: «Самимий фикрларингиз учун раҳмат, дўстим. Қанийди, танқид доим ҳам шундай ҳалол, холисона бўлса. Учрашиб турайлик», дея ўзи ишлайдиган журналга боришимни тайинлади. Аммо мен унинг шаънига айтган нордон гапларим учун хижолат чекиб, у ерга боришни хаёлимга ҳам келтирмаган эдим.

Шоир бир тўп улфатлари даврасида турарди. Менга кўзи тушдию:

— О-о, дўстим, қайларда юрибсиз? — дея эски қадрдонлар каби қулоч ёзиб хитоб қилди. Шерикларига мени «Бирдан-бир ҳалол танқидчим», деб таништирди.

Улфатлар пича ичиб олишган, ширақайфликка ҳоҳ қизгин майл билан янги бир манзилни кўзлаб туришар эди. Вилоятдан келган барваста қоматли йигит бунга айниқса иштиёқманд, ташаббускор бўлиб, ҳаммани қаёқ-қадир қистарди. Ниҳоят, улар мени ҳам қўярда-қўймай «Зангори гумбазлар» кафесига бошлашди.

Кафеда гап аввал юксак шеъряту буюк шоирлар устида кетди: Блок, Мандельштам, Пастернак, Аполлинер, Такубоку, Неруда, Евтушенко, Вознесенский, Рубцов; сарбаст, аруз, бармоқ... Кейин турфа мавзуларга ўтилди: Ван Гог, Пикассо, Бермуд учбурчаги, Фрейд назарияси, Руссонинг тазкира ва изҳорномадари, Томас Манн хатлари, Хемингуэй, Фолкнер, Жойс, Маркес... Мунозара бўлди: Японияда кўк чой ичиладими, қора чой?..

Шу тоифа масала талашув кафедан чиқилганидан

сўнг — хиёбондаги хоразмча чўғирмага ўхшатиб кузалган пакапа дарахтлар тагида ҳам давом этди. Ҳеч ким уйига шошилмас, гўё бундай билимдон даврани ташлаб кетиш увол эди.

Бир маҳал теварагимизда қандайдир кампир ўралашиб қолди. Уни тиланчи хаёл қилиб, ўзини саховатли санаган барча чўнтак кавлашга тушди. Йўқ, кампирнинг муддаоси бошқа экан. Даврадан чеккароқда у билан гаплашиб, дарди-ҳолини эшитган йигитнинг антишича, унинг яккаю ягона ўғли тўхматга учраб қамалган эмиш. Кампир, ҳақиқат қилинглар, деб узоқ бир қишлоқдан юқори идорага арз билан келибди. Бугуноқ ишини битказиб, кечки поездда қайтмоқчи экан, аммо «Қабул куни эртага, эртага келинг», дейишибди. Борадиган жойи йўқлигидан бу кеча меҳмонхонада тунамоқчи, лекин ҳеч қанақа ҳужжати йўқ экан. Бунинг устига...

Бунинг устига кампирнинг кўриниши жуда почор, ғариб эди. У ирkitроқ кийимда бўлиб, қўлида доғ босган тугунчак, бутун рафтори билан бу ер, бу кўркем майдонга адашиб келиб қолгандек, ясанган-тусанган ўткинчилардан баралла фарқ қилиб турар эди.

Даврада муҳокама бошланди:

— Ишониб бўлмайди, — деди кимдир. — Шубҳали. Узимиз қишлоқдан чиққанмиз, қишлоқни яхши биламиз. Бундай пайтда наҳотки бошқа одам топилабди?

— Ҳар ҳолда онаси, кампир киши, бирор идорага кирганда...

— Ахир, шу замонда ҳам бунақа... Қишлоқларда ҳозир, эҳ-ҳэ... Бир гапи бор!

— Балки атайлаб шундай келгандир?

— Бекор гап! Девонароқ бўлса керак, ана, кўзини қаранг.

Кампир бир чеккада, селоб тўла кўзларини тўрвадек енги билан дам-бадам артиб, букчайганча бизга мўлтираб турарди.

— Балки ўғли ростдан ҳам айбдордир?

— Э, ўртоқлар, бундай қозибозлик қилиб ўтирмайлик, — деди йигитлардан бири. — Қўлимиздан келса, иложини топиб бирор ерга жойлаштирайлик.

— Қаерга жойлаштирмоқчисиз, хўш? «Тошкент» меҳмонхонасига-я? Дунёнинг ҳар ёғидан келган ажнабийлар бунинг аҳволини кўриб...

— Кўрса кўрар! Нима, ўшаларнинг онаси йўқми? Бу — она, жабрдийда она! Менга қолса, меҳмонхонанинг тўри шу кампирники.

Бу гап хийла баландпарвоз чиққан бўлса-да, ҳеч ким чурқ этиб эътироз билдиролмади — ҳамма алланечук сергак тортган эди.

— Тўғри-ю, лекин ҳужжати йўқ-да, — деди кимдир минғирлаб.

— Энди-и шу кампирдан келиб-келиб биз ҳужжат талаб қилмайлик, огайни!

Ҳамма жонсараклик билан кампирни ўраб олди ва икки киши икки ёнида, қолганлар эргашиб, меҳмонхона томон юрдилар.

Меҳмонхонада, қўлларида турли-туман ҳужжатлари, ҳар тарафга югуриб бош маъмурни қидиришга тушдилар. Боя чинакам юксак инсоний шеърят ҳақида узоқ гапирган йигит дам-бадам: «Шу кампирни уйга олиб кетсам-чи» деб қўяр, аммо ҳеч ким унга эътибор бермас эди.

Бош маъмур, одатдагидек, топилмади. Шунда бу қидир-қидиру бесаранжомликни кузатиб турган эшик назоратчиси биздан нима гаплигини суриштирди-да:

— Э, шундоқ демайсизларми боятдан бери? Юриг, онахон, ҳозирча анов диванда бирпас дамингизни олиб туриг, кейин битта хона бор, ўша ерга кириб ётасиз, — деди ва бизга қараб изоҳ берди: — Бунақаси бўлиб туради, йигитлар.

Кампир саргардонликдан толиққан эканми, бора солиб диванга чўзилиб олди.

Ҳамма бирдан енгил тин олди, ҳамма ўзини олижаноб сезарди.

— Энди юринглар, — деди вилоятдан келган йигит зина томон қадам босиб, — номерда муздек пиво бор. Чимкентники!

— Мен кетдим, — деди шоир кутилмаганда. — Мен бормайман!

Улфатлари унга ажабланиб қарашди.

— Нақадар олижанобмиз-а! Кўчада қолган бир кампирни меҳмонхонага жойлаштирдик! Ростдан ҳам шунақа олижанобмизми? Бошда уни тиланчи деб ўйладик, гумонсирадик, ҳатто иргандик ҳам, тўғрими? Кейин бўлса бирдан меҳрибонликка ўтиб, югур-югурга тушдик. Бир-биримиздан уялганимиздан, ҳа, хўжакўрсинга! Шундай эмасми? Нақадар олижанобмиз-а! Анов қоровул биздан минг карра одамийроқ экан. Бизга ўхшаб муҳокама қилиб ўтирмади, гумонсирамади ҳам, ҳужжат ҳам сўрамади. Олижаноб пасткашлар! Олижаноблик ҳам хўжакўрсинга! Сен, Сувон, уни ҳеч қачон уйингга йўлатмасдинг. Уйингга, тўрт хонали, паркет поли ярақлаб турган уйингга кимлиги номаълум, исқирт бир кампирни қандай олиб борасан?! Қим кўради буни, ким билади? Айтсанг, шундай қилдим, деб жар солиб айтсанг ҳам ҳеч ким ишонмайди-ку! Тўғри қиласан, оборма! Шарманда олижаноблар! Биз нуқул гапирамиз, ҳа, гап сотишдан бошқасига ярамаймиз. Энди ўзимизни олижаноб чоғлаб, шинам номерда ялпайиб муздек пиво ичамиз. Йўқ, мен кетдим! — шоир ҳеч ким билан хайр-хўш қилмай шарт бурилдию жўнаб қолди.

Афтидан, шериклари унинг феълени билишарди, «Қайфи ошди, шоир-да!», деб ўйлашди ва индамай қўл силтаб, муздек пиво ичиш учун зина томон юришди. Шунда мен ким билан кетишни билмай бир зум тарадудланиб қолдим.

Ахир, мени бу даврага Шоир таклиф қилган эди-ку!

Уч кун ўқишга бормаи уйда ётдим. Тўртинчи кун дарсга чиқиб, тушдан кейин француз тилидан синов бўлишини эшитдим. Эшитдимۇ қайфиятим бузилди: «Ана энди Дилора Жўраевна мендан ўчини олади».

Дилора Жўраевна — француз тили муаллимамиз; мен билан қарийб тенгқур, нари борса, бир ёш, ярим ёш каттадир. Ўзи ҳам француз фильмларидаги киноюлдузларга ўхшайди. Дарс пайти ҳаммамиз унинг оғзидан чиқаётган сўзларга эмас, ҳуснига маҳллё бўлиб ўтирамиз. Буни сезса ҳам билмаганга олади. Умуман, унинг ҳали бирор марта жилмайганини кўрган эмасмиз — доим тўқсон яшар кампирдек қовоғини осилтириб юради. Шундай ёш, шундай гўзал қиз... жилмайишни билмайди. Ҳайронман, бундай позанини опаси «Хўмрайиб юрсин!», деб туққанми? У сира ёлчителиб дарс ўтмайди. Бир-икки кишидан ўтилган мавзунини наридан-бери сўрайди-да, бугунгисини тез-тез тушунтириб, сумкачасинини билагига иладию ёв қувгандек жўнаб қолади.

Бир гал у сумкачасини билагига илган заҳоти, «Кечирасиз, Дилора Жўраевна, бир минутга! — дедим ўрнимдан туриб. — Сиз бизга жуда ёқасиз, сизни ҳаммамиз яхши кўрамиз, одам сифатида, аёл сифатида. Лекин, назаримда, сиз бошқа бирор соҳанинг бошини тутишингиз керакка ўхшайди...» У гапимнинг давомини эшитмай, юзини чангаллаганча эшикка отилди. Йўлакка чиққанамизда дераза олдида рўмолчаси билан кўзини артиб турарди. Буни кўрган курсдошларим менга қарашди. Ичимда хижолат аралаш бир ўкинч туйдим.

Раҳматилла курсбоши сифатида бу гапни ўз вақтида етказиб улгурган шекилли, эртаси кун мени деканатга чақириб роса таъзимини беришди, «Хулқингизни тузатмасангиз, стипендиядан ўчирамиз, керак бўлса университетдан ҳайдашимиз ҳам мумкин», деб пўписа қилишди. Мен ҳам бўш келмадим. Шу тариқа ҳазил зилга айланаёзганда менга ҳомий курс раҳбаримиз Убайдул-

лаев орага тушиб, гуноҳимни енгиллаштирди: яна бир ҳайфсап билан қутулдим.

Мана, бугун — француз тилидан синов, Дилора Жўраевна мендан бошлаб ўчини олади.

Кутганимдек, у ҳаммани бир-бир чақириб синовдан ўтказгач, чиқариб юбораверди. Охирида ёлғиз мен қолдим.

— Ҳа, Шодибеков,— деди у,— келмайсизми? Ёки менга муносиброқ касб қидириш билан бандмисиз?

— Йўғ-э,— дея кулимсираганча бориб рўпарасида жой олдим.

У юзимга синовчан боқаркан, кутилмаганда:

— Мен сизга зачёт қўйиб бераман,— деди французчалаб. Кейин ўзбек тилига ўтди:— Ушандаги самимиятингиз учун! Дангалчилигингиз менга ёқди. Тўғри пайқабсиз, ростдан ҳам мен бошқа соҳанинг одами бўлсам керак. Бунинг ўзим ҳам биладим. Э, қўйинг, бу узоқ тарих... Лекин сиз француз тилини яхшилаб ўрганишингиз лозим. Бальзак шу тилда ижод қилган, Флобер Мопассан... Қолаверса, бу муҳаббат тили...

— Муҳаббатнинг тилини билиш осон эмас-да,— дедим чала-чулпа французчалаб.

Бу гапни эшитиб Дилора Жўраевна жилмайди, мулойим жилмайиб қўйди. Биринчи марта!

Нега шу чоққача тишининг оқини бировга кўрсатмаган одам ҳозир кулди, жилмайди? Нега-ўч олиш ўрнига менга зачёт қўйиб берди? Билишим ҳаминқадар эканини сезиб турибди-ку? Чиндан ҳам ўша дангалчилигим, шартакилигим учунми? Ажаб! Қим билсин, балки ўзи шундай гапларга зордир, бошқалардан эшитмагандир; балки шунинг учун кулмас, жилмаймас...

Аудиториядан қушдек енгил тортиб чиқдим. Мен бугун биринчи марта Дилора Жўраевнанинг жилмайганини кўрган, биринчи марта ғалабага эришган эдим! Энди у доим мени кўрганда жилмайиб юради, энди мен доим ғалаба қозонавераман!

Йўқ, ҳовлиққан, адашган эканман — адабиёт тарихи
нмтиҳонидан мағлубиятга учрадим...

— Менинг нмтиҳон тартибим шундай, — деди Аҳмад-
хонов одатича сочини бармоқлари билан тарайтуриб, —
дарсларга фаол қатнашиб, лекцияни мунтазам ёзиб бо-
радиган ўртоқларга биттадан савол бераман. Шунга
жавоб қайтарса — бўлди, баҳосини олади. Майдалаб
сўраб ўтирмайман, ишонаман. Қолганлар билан эса
маълум тартибда гаплашамиз. Шунга розимисизлар?

— Розимиз, розимиз, — дейишди олдинги қаторда
ўтирган Бўстон, Мадҳиддин, Жавлибой ва шуларга ўх-
шаганлар.

— Бўпти, бўлмаса бошладик. Ҳамма ўз жойида ўти-
ради. Курсдоши қандай жавоб қайтаришини кўрсин-да.
Лекин, айтиб қўяй, биттадан бўлса ҳам анон саволлар
эмас, — деди у огоҳлантириб. — Хў-ўш, ким айтади —
Машрабнинг оти нега Машраб?

Бўстон гул-гул яшнаб қўл кўтарди.

— Марҳамат.

— Онасининг қорнида йиғлагани учун! — дея янада
гул-гул яшнаб жавоб берди Бўстон.

— Ана, дарсга фаол қатнашишнинг, лекцияларни
мунтазам ёзиб боришнинг фойдаси! — деди домла ким-
гадир шама қилаётгандек. — Дафтарчангизни беринг,
синглим.

Епирай, бу қандай гап, бу қандай нмтиҳон?! Шу ҳам
савол бўлдики — «Машрабнинг оти нега Машраб?!» Ав-
вало, унинг оти Машраб эмас — Бобораҳим, тахаллуси —
Машраб. («Қуддуссаро азиз Хожам Машраб отимни
қўйдилар».) «Онасининг қорнида йиғлагани учун» эмиш!
Ким эшитибди буни — Аҳмадхоновми ёки сенми, Бўстон?!
Ахир, Машраб — ажойиб исёнкор шоир, ўтли газаллар
муаллифи, оғир қисматга маҳкум этилган бахтиқаро ин-
сон. «Машрабнинг оти нега Машраб?» эмиш! Машраб
дунёга исён билан келди, ўз даврига исён бўлиб яшади,

исён билан кетди. («Дунёга келиб ранжу балони кўруб ўтгум, Юз ранжу бало шиддатидин ўргулиб ўтгум».) Машраб бундай ипириски, бундай бачкана эмас эди! Машраб дунёқараш бобидаги салафлари — Мансур Халож ва Насимий изидан бориб, «Аналҳақ!» — «Мен — оллоҳман!», дея бекорга жар солган, «Ҳафт осмонга сифмадим, дея бекорга нола қилган эмас. Баъзи бир замондошлари снигари сарой шоирга айланиб, саодатда яшаб, тинчгина ижод этиши мумкин эди-ку! («Дунё яса-ниб, жилва қилиб олдима келди, «Борғил нари», деб кети-га бир шатталаб ўтгум».) Нега у ҳаёт ва ижодда осон йўлни танламади? Нега рақиблари қаршисида бўйин эгмади? Нега оғир қисматни танлаб, дорга осилди? Нега уни Девонаи Машраб дейдилар? Нега унинг тахаллуси ҳамон кўплаб шоирлар орасида талаш? У бизга оташин ғазаллари, мана шундай ҳақгўй, шеро мардлнги билан қадрли. Биз ана шунинг учун унинг ҳаёти ва ижодини ўрганамиз. «Машрабнинг оти нега Машраб?» эмиш!..

Тишимни тишимга қўйиб ўтиришдан ўзга чора йўқ эди: гуноҳкорман!

Бўстон бизга ғолибона бир назар ташлади-да, сумкачасини билагига илиб жўнади. У ҳозир уйига боради, конфет шимиб шеърлар ёзади, кечқурун телевизорга чиқиб таманно билан ўқиб беради. Уни кўриб ҳамма: «Гўзал қиз, ажойиб шоира экан», дейди.

Имтиҳон бояги йўсинда давом этарди: «Нодиранинг нечта боласи бор эди? Қизи бўлганми, йўқми?», «Турдини неча марта сазойи қилдилар?», «Увайсийнинг эри ким эди? Уни ким севган?..»

Мадҳиддин, Жавлибой, Арофат... бизга мағрур назар ташлаганча бирин-бирин чиқиб кетишди. «Қолганлар», яъни менга ўхшаганларга навбат келди. Домла уларни эзиб сўрай бошлади, кўпчилигини даккию дашном билан «Кейин келасиз», дея қайтариб юборди.

Менга гал етганда Аҳмадхонов кинояли илжайди:

— Ия, ўзимнинг оғайним-ку! Келинг, келинг! Сизни ҳам кўрар кун бор экан-а, буни қаранг! — Сўнг бирдан жиддий тортиб, мулойим-хунук оҳангда маслаҳат солди: — Сизни нима қилдик энди, ука, дарсга мутлақо қатнашмагансиз-ку? Ёки қатнашганмисиз? Қатнашганман, денг, бир оғиз — ҳозироқ, сўрамасдан баҳо қўйиб бераман.

Садақа тутқазмоқчи! Миқ этмай безрайиб ўтиравердим.

— Сиз айтинг бўлмаса, — деди Аҳмадхонов ёпида ўтирган Раҳматиллага қараб, — бу оғайнимиз печта дарсга қатнашганлар? Ҳар ҳолда курсбошисиз, назорат қилиб борсангиз керак?

Мен дарсдан маҳрум этилгунимга қадар қатнашиб юрганимни айтишини кутиб Раҳматиллага илииж билан тикилдим. Йўқ, мажлисда танқид қилганида башарасига китоб отганимни эсладим, ҳар нечук, Раҳматилла вазиятдан усталик билан фойдаланиб, алаmidан чиқди:

— Бўйнингизга олинг, Асқар, домланинг дарсларига қатнашмагансиз, — деди ўша китобни қайтариб ўзимнинг башарамга отгандек.

— Ана, масала равшан! — деди Аҳмадхонов ошкора тантана билан. — Энди очиқчасига гаплашсак бўлар? Айтинг-чи, оғайни, қаерликсиз?

— Сурхондарёданман.

— Сурхондарёдек жойдан келиб бу ерда нима иш қилиб юрибсиз?

— Уқияпман.

— Дарсларга кирмай ўқияпман, денг? Зўр, зўр! — Аҳмадхонов яна Раҳматилладан кўмак сўради: — Бу оғайнимиз бошқа фанлардан қалай? Уларга ҳам қатнашмай ўқийдиларми?

Хайрият, бу гал Раҳматилла инсоф қилди:

— Бошқаларидан тузук. Яхши ўқийди ўзи.

— Тушунарли. Хў-ўш, қани, айтинг-чи, оғайни, яхши ўқиб нималарни ўрганяпсиз?

— Узбек адабиёти тарихини,— дедим пинагимни бузмай. Билмайман, нима хаёлда огзимдан чиққани шу бўлди.

— Ҳо! Шундай денг? И-иҳм, — Аҳмадхоновнинг қошлари чимирилди. — Унда ҳозир кўраимиз. Кўрами-из. Келинг, оғайни, сизни қийнаб ўтирмай бундай қилайлик: мен битта савол берсам, биттагина! Шунга жавоб беролсангиз — марра сизники. Эркачка гап. Ўзи осонгина савол. Ҳар учала қисмидан бўлса ҳам майли-я? Ахир, сиз бутун адабиёт тарихини ўрганаётган экансиз-ку, шундайми?

— Кечирасиз, домла, мен Бўстон эмасман!

— Бўстон?! Қанақа Бўстон? — Аҳмадхонов сапчиб турди. Курси суянчигига ташлаб қўйган плаши оҳиста сирғалиб ерга тушди. Мен столни айланиб ўтиб уни ердан олдим-да бир-икки силкиб қўлига тутқаздим. У плашини шартта-шартта қоқаркан, тутақиб ўшқира кетди: — Нима деяпти бу бола? Қанақа одам ўзи бу? Мен бунга яхшилик қилмоқчи бўлсам...

— «Химчистка»га бериш керак,— дедим плашга ишора қилиб секингина.

— Маслаҳатингиз учун раҳмат! Майли, бояги гап. Мен сўздан қайтадиганлардан эмасман. — У худди қарзи бордек юзимга иддао билан тикилди ва осонгина сенсирашга ўтиб, менга атаган саволини берди: — Қани, айт-чи, Отойи нечанчи йилда туғилган?

Бирдан шайтоним қўзиди-ю, ўзимни зўрға тўхтатиб қолдим. Энди бундан нарёғига ўтиб бўлмайди — у ёғи хавфли!

«Отойи, Отойи,— дея у ҳақда билганларимни эслай бошладим:— XV асрда яшаб ижод этган лирик шоир... Дунёвий адабиёт намояндаларидан... «Ул санамким, сув яқосинда паридек ўлтирур», деб бошланадиган ғазали машҳур, қўшиқ бўлиб кетган. Балхда яшаб ўтган, фақирона кун кечирган. Дунёвий ишлар билан шуғулланган чигатой шоири. Қувноқ, дарвешнамо одам бўлган, Отойи, Отойи... Асл номи аниқланмаган, вафот этган

Йили ҳам. Отойи, Отойи... Нечанчи йил туғилган эди? Тўхта! Нега у туғилган йилини сўради? Дема-ак... туғилган йили номаълум! Ҳа-ҳа, дарвоқе, Хоразмий, Сайфи Саройи, Дурбек, Отойиларнинг туғилган йиллари аниқланмаган, энди эсимга тушди. Бундан чиқди, жўртага шу саволни бериб мени майна қилмоқчи! Тушунарли. «Отойининг туғилган йили маълум эмас. Аниқлаш учун тадқиқот олиб боришяпти. Ҳаммаси маълум бўлганда сизга ўхшаганларга нон қолармиди!», десам-чи? Йўқ, «Уни сизга ўхшаганлар топиши керак!», дейман — берган саволида маъно қолмай, ўзи аҳмоққа чиқади!»

— Хўш? — Аҳмадхонов жойига бамайлихотир ўрнашиб олган, бошини бир ёнга солганча мендан жавоб кутар эди. Негадир ўзимдан нафратланиб кетдим. Шарт бошимни кўтариб, бир лаҳза унинг кўзига тикилдим:

— Билмайман!

Шу гапни айтдим у бирдан енгил тортдим.

— Ана шундан бўлади! — деди Аҳмадхонов жавоб беролмаслигимни олдиндан билгандек ачитиб. — Билмасанг, кўтар бунингни!

Қарасам, ҳафсала билан шилдироқ қоғозга ўралган синов дафтарчам остонада — оёқ остида ётибди. Худди биров ўзимни шундай итқитиб юборгандек бўлдию тираб Аҳмадхоновга юзландим.

— Шунга лойиқ, — деди у киноядор бош иргаб.

— Кечирасиз, домла, олиб беринг! — дедим ловиллаб.

— Нима-нима?! Нима деяпсан?

— Мен сизнинг плашингизни олиб бердим-ку!..

Аҳмадхонов кўзлари бақрайган кўйи анграйиб қолди. Раҳматилла дафтарчамни олиб келиб қўлимга тутқазди-да, тирсагимдан чимдиганча эшик томон бошлади.

— Вот герой! Вот қаҳрамон! — деди Аҳмадхонов орқадан.

Имтиҳондан йиқилиб чиқдим, бироқ шу тобда енгилган одамга ўхшамасдим.

... — Кибернетиканинг фалсафага нима алоқаси бор?! — дея луқма ташлади кимдир. Олдинги қаторда ўтирган Юнус экан. Дарсларини қийинчилик билан ўзлаштирадиган, лекин билимга, билишга иштиёқи зўр, «Отам мени ўқишга юборган!», деб машгулотларга мунгазам қатнайдиган, ҳатто пахтага ҳам бир чамадон китоб кўтариб борган Юнус — «Тиришқоқ Юн-Су».

Бу гапни мен ҳам айтишим мумкин эди. Ҳамма айтиши мумкин.

— Алоқаси бор, — деди домла мулоим жилмайиб Юнусга, менга, ҳаммамизга. — Бевосита алоқаси бор.

«Тиришқоқ Юн-Су» шубҳа қилмади. Мен ҳам шубҳа қилмадим. Ҳаммамиз ишондик.

Қарама-қаршилиқлар кураши ва бирлиги қонун, инкорни инкор, сабаб ва оқибат, тасодиф ва зарурият... Мана шу домла — Фозилов дарсга кирдию биз фалсафани тушуна бошладик, яхши кўриб қолдик. Фозилов, фалсафа — фанларнинг подшоси, деб бизни ишонтирган эди. Унинг дарсида ҳатто — давомати чатоқлиги учун ҳар ой бир марта ўқишдан «ҳайдаладиган» машҳур Бозор Бобожонов ҳам кўрниб қоларди.

— Агар заррача шубҳа қилсаларинг, — деди Фозилов, — жума кунин дарсдан кейин теракзор олдида тўпланинглр. Бир жойга борамиз.

Жума кунин теракзор ёқасида бизни каттакон бир автобус кутиб турарди. Унга ўтириб Кибернетика институтига жўнадик. Домламиз гаплашиб қўйган экан шелилли, институтда илиқ қарши олишди. Биз бу ерда муўжизалар оламига кириб қолгандек эдик. Машина олиб берган музика, чизган тасвирлар...

Экскурсиямиз охирида машҳур академикнинг қабулида бўлдик. У биз билан суҳбат ўтказди, айниқса, домламизни эҳтиром билан ёнига ўтқазиб, ҳар гапида «Шундай эмасми, Дниёр Фозирович?», дея мурожаат қилгани бизга ёқди.

Университетга қайтиб келганимизда автобусни дом-

гим қоқ бўлиб кетгани эсимга тушиб, ўша томон юрдим. Сувни энди оғзимга олиб борганимда Жавлибой:

— Ҳа, бўлмадими? — деди сохта меҳрибончилик билан. Уқрайганимни кўриб, нигоҳимга дош беролмай кўзини олиб қочди, ёнидаги қизларга юзланиб жимадир дея сайрай бошлади.

У худо урган ичиқора! Доим қўлтиғида бир дасга китоб, имтиҳон бораётган хона эшигида пойлаб туради. Чиққан кишидан дарҳол: «Бўримини, тулки?», деб сўрайди. Тулки, яъни пастроқ баҳо эканини эшитса, ҳиринглаб кулади — ошкора севинади, бўри, яъни юқорироқ баҳони эшитганида эса башараси бирданига буришади — ошкора куяди.

Жавли ёзин-қишин тоғу даштда жафо чекиб мол кетидан юрадиган («Ўғлим ўқиб одам бўлсин») чўпон отаси — отасининг қўйлари ёрдамида ўқимоқда. У ҳар таътилда домлаларни қишлоғига бошлаб боради. Отаси, кўзлари тутундан қизариб, қўллари лойдан қавариб, шаҳардан келган улуғларга — ўғлининг домлаларига югуриб-елганча тандир кабоб қилиб беради. Кейин уларга қараб хокисорона илжайди: «Домлажонлар, Жавлиқулнинг домлажонлари, шуни ўқитиб одам қилиб бера-сизлар-да энди...»

Мен биринчи марта Жавлини универсптетга кириш учун ҳужжат топшираётган куним кўрганман. Ушанда нимдош дўппиюғим шим кийган чуваккина қишлоқни бола эди. Бирга келган отаси, бошида мўйнаси тўкилган ярғоқ телпак, эғнида чопон-белбоғ, афтини соқол босган, ўтган-кетганга анграйганча бир чеккада итоаткорона қўл қовуштириб турарди. Кейин эшитсам, ўшанда ота-бола қишлоқларидан чиққан бир домланинг уйига қўнган экан. Тасаввур қиламан: чорпояда ота домла билан Жавлиқулнинг ўқишга кириши хусусида ийманибгина музокара олиб борган, савдолашган, ўғил эса пастда — дастёрликни ўрнига қўйган.

Жавли бир ҳафта ичида таниб бўлмас даражада ўз

ламиз ўз ёнидан кира қилгани маълум бўлди. Хиждлат чекиб, Раҳматиллага пул йиғиб бердик. Буни кўрган Фозиловнинг астойдил жаҳли чиқди:

— Кибернетиканинг фалсафага алоқасини ҳали ҳам тушунамбсизлар-да! — деди у ранжиб. — Майли, байрамни яхши ўтказинглар, қолганини кейин гаплашамиз! (Май байрами арафаси эди.)

Байрамни яхши ўтказдик. Байрамдан кейин ўқишга бордигу... деканат деворида Фозиловнинг мулойим боқиб тушган суратини қора ҳошия ичида кўрдик! Ногаҳоний юрак хуружи!

Ундан кейинги ҳаммаси бекор! Бу хушхабарни аудиторияда ҳам эшитганимизда ўрнимиздан туриб марҳумнинг хотираси учун бир дақиқа сукут сақлаганимизу дарсни ташлаб, бир автобус бўлиб таъзияга борганимиз, юрак-юракдан йиғлаганларимиз — ҳамма-ҳаммаси бекор, бефойда!

Бизга фалсафадан бошқа домла дарс бера бошладик. Лекин энди фалсафага тушунмай қўйдик. Бунинг сабаби нима, ниманинг оқибати эди бу? Тасодифмиди бу ёки зарурият?

Дунёда фалсафага алоқасиз нарса йўқ — билиб қолган гапимиз шу бўлди.

— Уртоқ Шодибеков!

Овоз келган тарафга қараб, қатор газ-сув будкалари олдида атрофига қуйи курсларда ўқийдиган бир гуруҳ ясанчоқ қизни тўплаб, тилла тишини кўрсатганча ишшайиб турган Жавлибой Мелибоевни кўрдим.

Худо мушукни нега яратган — бандасининг йўлини қесиб, дилини хира этиш учун эмасми? Жавлибой мушукка ўхшайди.

— Бўрими, тулқи? — деди у мени масхара қилмоқчидек баттар ишшайиб.

— Теват! — дедим тишларимни ғижирлатиб ва томо-

гарди, маданий қиёфага кирди: нимдош дўппиюғим чолворни ечиб бурчакка отди (отаси уларни хуржунга солиб қишлоққа, укаларига олиб кетди) — почаси кенг, шалпиллаб юрадиган замонавий шим тиктирди; қаёқдандир газетанинг акси туширилган олифта кўйлак топди; сочини елкасигача ўстирди; кейинроқ сўйлогини сугуртириб, ўрнига тилла тиш қўйдирди; маврид-бемаврид каттакон портфель кўтариб юрадиган, оҳангдор қилиб гапирадиган бўлиб қолди. Шу тариқа кечагина қишлоқдан келган Жавлиқул «кимсан Жавлибой Мелибоев»га айланиб кетди! Энди қачон қарасанг, у албатта бирор домланинг орқасидан соядек эргашиб юради, унинг орқасидан эса бир тўда ясанган-тусанган қиз... «Жавлибой ака, Жавлибой ака...» Бир кун у шартта домлалардан бирортасининг этагига ёпишиб, аспирантликка эришадилар ва шартта орқасига буриладилар отаси мансабдорроқ бирор қизнинг қўлидан ушлаб, унга уйланиб олади. Ҳозирча эса ўшанга замин тайёрлагандек сабр-чидам билан эргашиб ва эргаштириб юрибди.

Жавлибой чўнтагидан сигарета чиқариб лабига олифталарча қистирди-да (сувдан кейин сигарета!), ундаги қизга киборона бир назар ташлаб гугурт чақди. Қиз, индамасанг, шарм-ҳаёни йиғиштириб унинг бўйнига осилиб оладиган. У Жавлибойни камида совхоз директорининг ўғли, ажабтовургина бойвачча, деб ўйлайди — тандир кабоб нималигини билмайди, Жавлининг ортасини ҳам кўрмаган, фақат ўзини биледи, уни севади.

Қўлимдаги сувни аллақачон ичиб бўлган эдим, аммо Жавлибойга бир найза суқмай бу ердан кетолмаслигимни сездим.

— Жавлибой,— дедим,— бу, қачон энди аспирант бўладилар?

Жавли шўрлик гапимни жиддий фаҳмладими ёки азиятдан фойдаланиб қизларнинг олдида мақтангисини селдими, мўлжалини очиқ айтди:

— Уқишни битирайлик...

— Ана, — дея унинг оғзидан сўзини илиб қизларга юзландим, — аспирант тап-тайёр! Бирорталаринг шартта тегиб олинглар. Аспирант-а! Бунинг устига отаси совхоз директори!..

...Ҳамон Уни эсласам, хижолатдан кичрайиб қолгандек бўламан. Уни ёмон кўрардим, «Ёмон кўрардим», дейиш ози! Бошқалар ҳам унга ғашлик, ҳасад билан қарашарди. У курсимизда тўсатдан пайдо бўлди: на кириш имтиҳонларида кўринди, на бошқа пайт — тўсатдан пайдо бўлди. Ўша кунидек Унинг қўлига курс журналини тутқазиб, курсбоши қилиб тайинлашди. У ҳам ўша кунидек ис олгандек атрофида гирдикапалак бўлиб қолган. Жавлибойга журнални ошириб, чеккага чиқиб кетди. Баъзи домлалар У билан алланечук қуюқ, жилмайиб гаплашардилар. Аммо У буларга бефарқ, ҳеч кимга аראлашмас, доим ёлғиз юрар, лекцияларда паришонхотир ўтирар, кўпинча дарс тугамай кетиб қолар эди. Бора бора биз Унга кўникдик, «Шу экан-да», деб ортиқ У ҳақда бош қотирмай қўйдик. У тўсатдан кўринмай қолди, қандай пайдо бўлган бўлса, шундай кўринмай қолди. Биз аввалига ажабландик, ўзимизча қувондик ҳам. Кўйинроқ Жавлибойдан Унинг гидрогеологларга қўшилиши Помирга, узоқ муддатли экспедицияга жўнаб кетганини эшитдик. Жавлибойнинг айтишича, У йирик бир олимнинг ўғли бўлиб, раъйига қарамасдан ўқишга жойлаққуйишган экан. «Биламан, ҳаммаларинг мени ёмон кўрасизлар, тўғри қиласизлар» деганмиш У бир гал Жавлибойга.

Ҳамон ўша собиқ курсдошимни эсласам, хижолатдан кичрайиб қолгандек бўламан...

— Аспирант бўлмоқчиман! — деб жарилладим кечқурун акамга.

Томдан тараша тушгандек гапларимга ўрганиб кетган акамни бу янгилик у қадар ҳайрон қолдирмади.

— Аспирант?! — деди у энсаси қотиброқ. — Марҳамат, бўлгин, ким бўлма, деяпти?

— Илмий иш қиламан, диссертация ёзаман! — дедим унинг пичингига бепарво.

— Аввал диплом иши ёзгин, ўқишни битир, кейин бир гап бўлар. Эмалверса, бу сен ўйлаганчалик осон иш эмас, — дея акам мени инсофу андишага чақирмоқчи бўлди.

— Нимаси қийин экан? Ёзаман, десам, баъзи бир чаласавод лапашангларингизга ўхшаб олти-етти йилга чўзиб юрмай, икки йилда битириб ташлайман.

— Оҳ-оҳ, у сизга бўёқчининг нили экан-да, — дедим шаштимдан қайтаришга уринди акам.

— Бўёқчининг нилими, нили эмасми, менга бари бир, — дедим ўжарлик эгарига маҳкам ўрнашиб ва ўзим кутмаганимда дардимнинг бир четин очилиб кетди: — Аҳмадхонов деган бир домламиз бор, лекцияни дафтарига қараб ўқийди. Тағин имтиҳонда бемаъни саволлари билан бошни қотиради, ёмон кўрганларидан ўч олади.

— Тўғри, сен айтгандақалар ҳам йўқ эмас, — дея акам муроса йўлни тутди. — Унақалар ҳамма соҳада учрайди.

— Учрайди-ку, лекин олимлар орасида бўлгани ёмонда.

— Ҳай, буни қўй, илмий иш, дедингми боя? — Сезиб турибман: у мени калака қилмоқчи. — Қизиқ, мавзу танладингми ўзи? Номи нима бўлади?

— Номи — «Отойининг туғилган йили» бўлади. Классик адабиётдан!

— «Отойининг туғилган йили?» Менингча, бу, эҳтимол, бадий асарга кетар, лекин илмий ишга ном бўлолмайди. Уйлаб кўр.

— Бадий асар бўлса бадий асар-да.

Ростдан ҳам, шу мавзуда илмий иш қилсам-чи? Ахир, токай шўрлик студентлар «Отойи нечайчи йилда туғилган?» деганга ўхшаш бемаъни саволларга учраб,

мендек сарсон бўлиб юришади? Классик адабиётдаги ана шундай аниқланмаган, ҳозиргача номаълум жиҳатларни йиғаман-да, тадқиқ қиламан. Керак бўлса, Отоининг изидан у яшаб ўтган Балхгача бораман. Ана кейин бунни чинакам илмий иш, кашфиёт, деса бўлади. Ушанда Зиёхон Аҳмадхоновга ўхшаган ипирисқи чаламуллаларга нон ҳам қолмайди.

— Узинг биласан, ука. Аммо бу феълинг, бу андшасизлигу бетгачопарлигингни ташламас экансан, сендан олим чиқишига кўзим етмайди.

— Нима, олим бўлиш учун...

— Калла керак! Лекин сенга ўхшаб, каллам зўр, деб каттаю кичикни менсимай, дуч келган жойга калла уравериш ярамайди.

— Йўқ, йў-ўқ, ака, сиз гапни бошқа ёққа бурдингиз. Келинг, бекинмачоқ ўйнамайлик. Домлага хушомад қилиб, маврид-бемаврид тиржайиб туриш, папкасини кўтариб орқасидан соядек эргашиб юриш, шимининг почасига гард юқса, ялагудек бўлиб пуфлаш керак, денг? Иш битгунча ҳар қандай пасткашлигу аблаҳликкача бориш, доим мурсою мадора йўлини туттиш керак, денг? Шусиз ҳеч бир ишинг битмайди — сендан угина, мендан бугина, десангиз-чи?! Тупурдим ўшанақа!..

Акам қошларини чимирганча менга тикилиб, гапларимни фавқулодда сабр-бардош билан тингларди. Бунни кўриб бир оз шаштимдан тушдим. Акам нега бу қадав тантиқлигимга чидаб, миқ этмай ўтирибди? Унинг ўрнида мен бўлиб, укам шундай гапларни айтса, нима қилардим? Дафъатан акамнинг босиқлигини англагандек бўлдим. Отам билан онам телефонда унга доим тайинлай диган гаплар эсимга тушди: «Уканга эҳтиёт бў!» унча-мунча гапларига оғирлик қил». Лекин бари бир оташин нутқимни бўшаштирмай яқунлашга тиришиб, кўтара савдо қилдим:

— Сиз менга бир чамадон пул беринг...

— Упкангни бос! — Менинг ўз-ўзимдан тутақиб айт-

ган пурмаломат гапларимга акамнинг жавоб луқмаси шу бўлди.— Хўп, тур энди, бориб ёт. Эртага имтиҳоннинг бор шекилли, а? Ия, дарвоқе, бугун эмасмиди? Ҳмм... — У мендан кўз узиб, хонтахтага тирсак тираганча деразага боқди. Акамнинг ғалати одати бор: ўртамизда боягига ўхшаш гап ўтса ёки жиддийроқ бирор нимани айтмоқчи бўлса, негадир юзимга қарамасликка уринади.

Шу тариқа бир-биримизга сўз қўшмай узоқ ўтирдик. Юрагимни мов мушук таталаётгандек безовта эдим. Бир пайт акам вазмин оҳангда гап бошлади:

— Ука, ҳаётда ҳаммавақт ҳалол бўлиш керак, ўзинг буни яхши биласан. Сезишимча, ўша домла билан ораларингда жиддийроқ гап ўтганга ўхшайди. Мен танишларим орқали баҳонгни қўйдириб беришим мумкин, албатта. Лекин сен, бояги гапларни айтган одам, билман, бунга ҳеч қачон кўнмайсан. Ўзимнинг ҳам виждоним йўл қўймайди. Яқинда янганг иккаламиз Иссиқкўлга кетмоқчимиз, бир ойга. Қайтгунимизча, ўша имтиҳондан ўтиб ол. Уқдингми?

Мен акамни энди кўраётгандек унга ҳайрат билан тикилиб қолдим. Ҳа-а, олим бўлиш ҳам ҳазилакам иш эмас экан!..

— Асқар жўра, эгилган бошни қилич кесмас,— деди Раҳматилла ўша айбини ювмоқчи бўлиб.— Домла Аҳмадхонов: «Келиб кечирим сўрасин, баҳо қўйиб бераман», деянтилар.

Ривоят қилишларича, Балх шаҳрининг ҳокими Маҳмуд Қатагон қаландар қиёфасидаги Машрабга «илтифот» кўрсатиб таом узатганида, у Маржон лақабли итига ташлаган, бироқ ит ҳам хўжасидан ибрат олиб садақага бурилиб қарамаган экан.

— Бориб етказ ўша Аҳмадхоновингга: тушини сувга айтсин! — дедим.

Бу гапни Аҳмадхоновга бажонидил етказган Раҳматилла икки кундан кейин янги хабар топиб келди:

— Домла айтяптиларки: «Бўлмаса ўзидан кўрсин, курсда қолиб иккинчи йил ўқийди, лекцияларимга қатнашгачгина баҳосини олади».

Демак, мен курсда шармандаларча қолиб, Матлуба ва Акбаровалар билан ўқийман! Демак, энди улар менинг устимдан истаганча қаҳқаҳа отадилар. Демак, энди менинг ўша мағрур Асқар Шодибеков бўлиб бош кўтариб юргилигим йўқ. Демак, уйдағилару қишлоқдағилар, акаму янгамнинг олдида итдек изза бўламан. Демак, танаффус пайтлари Мадҳиддин, Бўстон, Жавлибой ва Маратлар ёнимдан «Баттар бўл!», дегандек ғолибона тиржайиб ўтадилар. Демак, байрамларим барҳам топди...

Ўзим пиширган ош бўғзимга тиқилган кўйи ана шундай хуноб бўлиб юрганимда «фожиам»дан хабардор Убайдуллаев бир кун иўлакда сўраб қолди:

— Ишлар нима бўляпти, Асқаржон?

— Ишлар... келаси йилга қоладиганга ўхшаяпти, домла,— деб очигини айтдим-қўйдим.

— Ия, ия, шундайми? Чатоқ-ку. Қани, буёққа юрингчи.

У мени деканатга бошлаб кирди-да, рўпарасига ўтказиб, афтимга қарай-қарай бир варақ қоғозга ниманидир ёза бошлади.

Убайдуллаев илмий ишини шу йил Бокуда ёқлаб келган. Ҳамма уни, келажакда йирик тадқиқотчи олиб бўлади, дейди. Ўзи ҳали жуда ёш, ниҳоятда камсуқум студентлар олдида ҳам алланечук тортиниб, қимтиниб туради. Гарчанд, давомату келди-кетдига иши бўлмаса ҳам ҳеч ким унинг дарсини қолдирмайди. Биз у билан пахта теримига чиққанзимизда яқин бўлиб қолган эдик. У кечқурун гулхан атрофидаги гурунглариимизга қатнашар, ҳали бизга нотаниш шоирларнинг шеърларидан ўқиб берар эди.

Убайдуллаев менга негадир бошқача ишонч, ихлос билан қарайди. Биз кўпинча кутубхонада бирга ўтириб

қоламиз, бирга чиқиб овқатланамиз, овқатдан сўнг чекишиб турли мавзуларда суҳбатлашамиз. «Бошқа домлалар келмайди-ку?», деб кутубхонага қатнаш сабабини сўрасам, кулимсираб, ҳазил йўсинида жавоб беради: «Улар сизлардан аллақачон ўзиб кеттишган, мен эса сизлардан орқада қолмайин, дейман».

Мен унинг олдида ўзимни эркин тутиб, кўнглимдаги гапни очиқ айтавераман. Мулоҳазаларимни эшитаркан, у юзимга ўйчан тикилиб туради. Бир гал университетдаги қайсидир эътиборли шахс ҳақида сал кескинроқ фикр билдирганимда, «Гапларингиз умуман тўғри, Асқаржон, лекин хафа бўлманг-у, сизда андак андишасизлик бор», деб подшо ва доно вазир тўғрисида нақл қилувчи машҳур ривоятни айтиб берган эди.

Подшо бир кеча алоқ-чалоқ туш кўриб, эртаси аъёнларидан таъбир сўрабди. Аъёнлари тушни таъбирлаб: «Барча қариндош-уруғларингиз қирилиб, дунёда ёлғиз ўзингиз қоларкансиз», дейишибди. Подшо уларни ўлимга буюрибди. Шунда доно бир вазир бу машъум тушни шарҳлаб: «Шоҳим, сиз ҳамма қариндош-уруғларингиздан узоқроқ умр кўраркансиз», дебди. Хурсанд бўлиб кетган подшо унга бош-оёқ сарпо туҳфа қилган экан.

Буни эшитиб, мен дарҳол тескари мазмундаги бир ривоятни айтиб берган эдим, Убайдуллаев елка қисди а: «Келинг, яна биттадан чекайлик», деди...

У ёзиб бўлди-да, қоғозни тўрт буклаб қўлимга тутазди:

— Мана шуни Аҳмадхоновга олиб бориб беринг-чи.

Ташқарига чиққач, бир чеккага ўтиб қоғозни очдим. Бу — Убайдуллаевдек хайрихоҳ одам томонидан менга ёзилган норасмий характеристика бўлиб, унда: «Асқар Шодибеков сал қизиққон ҳамда қайсарроқ эканини ҳисобга олмаганда, энг қобилиятли талабаларимиздан. Шунин назарда тутиб, деканат ва шахсан ўз номимдан бу йигитни қайта имтиҳон қилишингизни сўрайман», деди йилган эди.

Аҳмадхоновни кўрганида шунчаки йўл-йўлакай илти-
мос йўсин тайинлаб қўйиши мумкин бўлган гапни мени
эринмай деканатга бошлаб кириб, қоғозга аzza-баzza
ёзиб берганига ажабландим, негадир кулгим келди.
«Дарвеш, — дедим ичимда, — ўзимга ўхшаган».

Қоғозни қайта буклаб чўнтагимга солдим. Шу билан
унинг умри тугади: на Аҳмадхоновга олиб бориб бер-
дим, на бошқа бировга кўрсатдим — худди чаён яши-
рингандек чўнтагимга қўл суқишга кўрқардим. Лекин бу
менга Убайдуллаевдек кўнгилга яқин бир одамдан тас-
кинбахш эсдалик бўлиб қолди.

... Чўлда ишлайдиган амаким бултур курортга кетаё-
тиб йўл-йўлакай Тошкентга тушган эди. Уни кузатишга
чиққанамда самолёт кечикиб, овқатланиш учун амаки-
жиян иккаламиз ресторанга кирдик. Кутамиз-кутамиз —
официантдан дарак йўқ. Бундай қарасак, тўртбурча
устун орқасида бир тўдаси қандайдир йигитни ўртага
олиб чуғурлашиб турибди. Ҳаммасининг қўли кўксида,
ниманидир уқтирмоқчи бўлиб унга таъзим-тавозе қил-
моқда. Йигит эса уларга қиё ҳам боқмайди, дам-бадам
«Йўқ, кетмайди», дегандек секин бош чайқаб қўяди.

Ниҳоят, ишлари пишмади чоғи, официантлар бир-бир-
ларига елка қисганча чуғурлаша-чуғурлаша ичкарига —
ошхонага йўл олдилар. Ҳаял ўтмай у ердан дўпписини
қошигача бостириб кийган бақалоқ киши чиқиб келди.
У йигит билан қуюқ сўрашди-да, кифтига қўл ташлаб
энгашган кўйи ниманидир маъни-дод қила бошлади.
Йигитнинг чеҳрасида ўзгариш кўринмагач, қўлтиғидан
олиб ичкарига даъват этди. Йигит жойидан қимирла-
мади. Шунда у, юзида сохта табассум, енгилгина таъ-
зим қилди-да, лапанглаб ошхонага кириб кетди.

Бир пайт каттакон дафтарни кўкрагига босган, ясан-
тусан, ёшгина бир жувон кўринди. У ҳар қандай одамни
довдиратиб қўядиган бир ишва-назокат билан келиб
йигитнинг рўпарасига ўтирди. Йигит унинг қўлидан даф-

тарни олди, ёнидан ручка чиқарди. Жувон шоша-пиша қўш-қўш узукли бармоқлари билан унинг қўлини босди ва сеҳрламоқчидек тикилиб бидирлай кетди. Йигит унга совуққина бир назар ташлаб, дафтарга энгашди. Жувоннинг лаби лабига тегмасди. Туйқус башарасидаги ишвадан асар ҳам қолмади — йигит ёзишга тушган эди.

У ёзиб бўлиб, жувонга бояғидек ҳиссииз бир қараб қўйди-да, дафтарни узатди. Жувон дафтарни юлиб олди, гарс-тарс юрганча ичкари кириб кетди. Йигит хотиржамгина ўрнидан қўзғалди. У баробари мен ҳам беихтиёр жойимдан турдим. «Ҳа-ҳа?», деди амаким ҳайрон бўлиб. Лима деб жавоб беришни билмай қайта курсига чўкдим-ча, йигит ресторандан чиқиб кетгунча қараб қолдим.

Унинг орқасидан боргим, қўлини сиқиб қўйгим келарди...

Орадан бир ҳафтача ўтиб, Раҳматилла орқали кутилмаганда ғалати хушxabар эшитдим. Унинг айтишича, Аҳмадхонов: «Майли, имтиҳонлар мавсумидан сўнг, ёзда келсин,— деганмиш!— Мен шу ерда бўламан, ўқишга кирувчилардан имтиҳон оламан. Тайинлаб қўйинг, жамики асосий ва қўшимча адабиётлар бўйича тайёрлансин, ҳаммасини конспектлаштириб чиқсин, кўраман».

— Нима дердик, бўпти, раҳмат,— дедим Раҳматиллага.

— Бундан бу ёнига бирор ишқал чиқса, ўзингиздан кўрасиз, жўра,— деди Раҳматилла лоқайдгина.

— Кўрсак кўраверамиз-да.

Мана энди, ёзги таътил бошланиб, курсдошларим ҳар ёққа тарқаб кетган пайтда мен кўр бўлиб кутубхонада ўтирибман. Кутубхонада ўтирибман, атрофимда ўлик сукунат, ташқарида — гуркираган ҳаёт! Сукунат қулогимга сивизга чалади. Ана шу сивизга остида кунузу кун китоб титаман.

Кутубхонада минг турли одам! Айниқса, олдида бир даста китоб, эртадан-кечгача атрофга аланглаб ўтирадиган бир қиз эътиборимни тортди. У хунук, кўримсизгина бўлса-да, ғурур-ҳавоси хийла баланд экан. Уни ҳар куни ҳар хил либосда кўраман. Сунъий, ярашмаган қилиқлар қилади, тасодифан кўзи кўзингизга тушса, ясама истиғно билан чимирилиб қўяди. Унча-мунча артистни йўлда қолдирадиган бу серишва жононнинг чанбосган китоблар орасида хор бўлиб ўтириши таажжубли эди. Унга қараб, «Илм чўққиларини кўзлаганларда эмасмикан?», деб хавотирландим. Бироқ инсоф билан айтганда, у менинг имтиҳонга тайёрланишимга кўмак лашди, десам бўлади. Гап шундаки, мутолаадан толиқ қанимда бош кўтариб унга қарайман, қилиқлари имтиҳон баҳонасида ёд олган шеърларимдан баъзи мисраларни эсимга солади.

Масалан, у кўзларини бир нуқтага тикканча зулфини бармоғига ўраётганда:

«Ул пари кўйида мен девонани банд айлангиз,
Банди-бандим зулфи занжирига пайванд айлангиз»,—

деган байтни хотирлайман; бетини панжалари орқасиг яшириб турган пайтда кўзим тушса:

«Юзингни бир кўрай десам, қўлингни пардалар қилдинг»,—

дея пичирлайман; ёнидаги йигит билан шивирлашаверса

«Оҳким, васлингда юрганларда армон бормикин?»

ёки:

«Кўнгилдаги гапингни ағёрга айтасан»,—

деб қўяман; ён-веридигилар унга тикила бошласа-ю, ўзини сипо кўрсатишга уринса:

«Халойиқ ичраким қўзғолди мундоғ фитналар, боис —
Узингинг ҳам бир оз лекин кўнгул оролинг бордур»,—

ки:

«Зебо санамим гул юзидин парда кўтарди,
Олам ҳама кўз бўлди — тамошо қилайин, деб»,—

атрлари ёдимга тушади; қараб турганимни сезиб, теска-
чи ўгирилиб олса:

«На қилдим санга ман, ёрим, жамолингдин жудо қилдинг?»—

еган гап тилимга келади; у менга мутлақо эътибор бер-
май қўйгач, қайта мутолаага киришарканман:

«Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглимдин ўзга маҳрами асрор топмадим»,—

ея хаёлан такрорлайман...

Кутубхонага қатнаш бора-бора мен учун сеvimли
қўтиёжга айланди. Адабиёт тарихига шу қадар шўнғиб
ётдимки, гоҳида ўзимни ўтмиш шоиру шуаро, фозилу
мизалолари даврида яшаётгандек ҳис этардим. Улар
мчалари тушимга кириб, алаҳлаб чиқаман. Тушларим-

Аҳмадхонов сочини бармоқлари билан тароқлаганча
ни тергов қилади: «Машраб қайси институтни битир-
динг?», «Саккокийнинг илмий унвони бўлганми, йўқми?»,
«Юдира қайси журналга муҳаррирлик қилган?», «Жа-
н отин Увайсий билан таниш эдимиз?», «Отойи неча
марта уйланган?»...

Имтиҳонга рухсатнома олиш учун деканатга бориб,
Аҳмадхонов мени «Душанба куни тушдан кейин кел-
динг», деганини эшитдим. Тайёрман! Аҳмадхонов-ку Аҳ-
мадхонов, энди мендан бу дарслик, бу китобларнинг
муаллифлари имтиҳон олсинлар! Энди мен учун нега-
р имтиҳондан ўтиш-ўтмасликнинг қизиғи ҳам қолма-
ди, гўё ўтолмаслигим мумкин эмасга ўхшаб туюлар

Эҳтимол, пайти келиб бу саргузаштларимни ҳикоя қилиб ёзарман. Ушанда уни ўқиб тахминан шундай дейишлари мумкин: «Хўп, ана, шартакироқ бир йигит бўларкан. Дуч келган одамга, юзингда кўзинг борми, демай муомала қилавергани учун ҳамма ундан қочар, ҳамма ундан безор экан. Бадфеъллиги туфайли, ҳа, айнан шу туфайли, кўнгил қўйган қизи ҳам ундан юз ўгириб, бош қага тегиб кетибди. (Ажаб қилибди — нима, бу бедавони деб шўрлик бахтиқаро бўлсинми?!) Аччиқ устида яна шартакилиги қўзиб, адабиёт тарихи дарсидан қувилибди (баттар бўлсин!) ва, табиийки, оқибатда имтиҳонда ўтолмабди (бу ҳам оз!). Кейин аламига чидолмай тала бемаъниликлар қилибди. Хўп, ана, севгилиси ташлаб кетган бўлса (кимни ташлаб кетмаган?), бир кун бироқ шўрпешона учрар, учрамаса — садқаи сар, дунёдан мс ховдек тоқ ўтар. Хўп, ана, имтиҳондан йиқилган бўлса (ким йиқилмаган?), бир кун амаллаб топширар, топширмаса — садқаи сар, ўқишдан итдек ҳайдалиб кетар. Ц ҳам гап бўлдими, шуни ҳам ёзиб ўтириш керак эканми. Қизиги шундаки, ҳикояда автор қаҳрамонни бемаъна қилмишлари учун жазолаш ўрнига, аксинча, ёқлайди. Ё ҳам камдек, унинг ахлоқсиз саргузаштларини эринма бир бошдан, тагин денг, меҳр билан тасвирлайди. Ахи автор позицияси, асарнинг тарбиявий аҳамияти, деган гаплар (эр...»

Лекин бу масалада мен бошқачароқ фикр юритам. Менингча, одамнинг ҳаётдаги ҳар қадами — синов, имтиҳон; у доимо имтиҳонлар ичра яшайди. Қолавериб унинг ҳаёти ҳам кўҳна дунё олдида бир имтиҳон. Ё барин, севиш, уйланиш, кимга, қандай уйланиш — ҳаётдаги энг қалтис имтиҳонлардан. У булардан қандай ўтди — гап ана шунда. Яъни, аниқроғи, мен бунда қанай бўл тутдим, тутаман? Эҳтимол, ёзилажак ҳикоям шу да бўлар, эҳтимол, шу ҳақдагина бўлмас...

Душанба кунини тушдан кейин конспект дафтарларини қўлтиқлаб кафедрага кетаётган эдим, иккинчи к

даги касса олдида Аҳмадхоновнинг оқ соч бошини кўриб қолдим. Негадир тўхтадим, бир четга ўтиб уни кузага бошладим. У кассадан бир даста пул олди-да, девор гарафга бурилиб санашга киришди. Санаб бўлиб чўнтагига жойлагач, бошини кўтариб, нарироқда ёғоч тўсиққа туюнганча ҳиринглашиб турган атлас кўйлакли икки қизга кўзи тушди. Кўзи тушдию япалоқ бети сув очган ҳамирдек ёйилиб, улар билан қуюқ саломлашди; бирининг биллагидан ушлаб, иккинчисининг кифтига қўлини қўйганча тиржайиб алланимани гапира кетди. Қизларнинг оғзидан кўз узмай ялтоқланиб туришарди. Негадир ҳозир, шу тобда Аҳмадхоновга кўрингим келди. Бўлиб нечундир баланд руҳда салом бердим. Гўё кассадан боя бир даста пул олган ҳам мен, ҳозир атлас кўйлакли қақажонларга баҳузур гап сотаётган ҳам мен, шу пайт нуоҳкор талабаси келиб салом берган ҳам мен эдим. Зиёхон Аҳмадхонов эмас, мен эдим!

— Э-ҳа, шоввоз!— деди Аҳмадхонов мени кўриб. Унинг ғоятда кайфи чоғ эди. Ахир, боя кассадан бир даста пул олган, ҳозир атлас кўйлакли қақажонлардан бирининг момиқ биллагидан ушлаб, иккинчисининг оппоқ блкасига қўлини қўйганча баҳузур гап сотаётган, шу пайт ўжар бир талабаси келиб алланечук баланд руҳда салом берган мен эмас, у эди-да!— Сиз кафедрага борасизнинг, мен ҳозир...

Аҳмадхонов мени негадир кафедрага эмас, йўлак охиридаги кимсасиз, бўм-бўш аудиторияга бошлаб кирди. Урагим шув этиб, бирдан гашланди: мен Аҳмадхоновга кафедрада, тирик гувоҳлар — домлалар иштирокида мойишкорона имтиҳон топширишни мўлжаллаган эдим.

Аҳмадхонов мен не ҳасратда қон бўлиб тўлдирган инспект дафтарларни эринчоқлик билан кўздан кечикан, Қўқон адабий муҳитига доир бир-иккита майдада савол берди. Мен ҳам эринчоқлик билан жавоб бердим.

— Яхши-и,— деди Аҳмадхонов синов дафтарчам ва деканатдан берилган рухсатномани қўлига оларкан.— Синов эдими, имтиҳон?

Бу гапни эшитиб йиғлаб юбораёздим.

Аҳмадхонов қоғозларга мени икки ой сарсон қилгане изтиробларга солган арзанда имзосини қўйди-да, синовчан боқиб сўради:

— Убайдуллаев кимингиз бўлади?

— Катта холамнинг куёви,— дедим мутлақо жиддий.

— Ҳа-а,— деди Аҳмадхонов муҳим бир гапнинг тагига етгандек, бароқ қошларини чимириб.— Тузукки билимингиз бор экан, ука, энди унақа қайсарликларингизни ташланг.

— Менга айтяпсизми? — дедим тагин жиним қўзиб.— Ташласам... аспирант бўламанми?

Аҳмадхонов менга таажжуб билан тикилди.

— Гапларингиз ғалати-я,— деди жиддий фаҳмлаб бир оздан кейин.— Бу ўзингизга боғлиқ, иним. Ман бу ёғи Убайдуллаевдек...

— Раҳмат,— дедим қўлимни кўксимга қўйиб.

«Раҳмат» — қандай осон!

«Раҳмат» — қандай қийин!

Аҳмадхонов мени тушундимикан?..

Иккинчи қаватга тушгач, боя Аҳмадхоновнинг атла кўйлакли қақажонлари суяниб турган ёғоч тўсиққа тира сагимни қўйганча пастга — вестибюлга тикилдим. Вестибюлдан турфа кийинган қизлар, йигитлар гуррос-гуррос ўтишарди.

Қизлар! Бир лаҳза тўхтанг! Бугун Асқар Шодибеков адабиёт тарихи ва яна талай тарихлардан имтиҳон тоширди! У сиз, сизларнинг Матлуба деган дугоналарингиз учун, у олчоқларча ташлаб кетгани учун... имтиҳондан ўтолмаган эди. Бугун ўтди! Демак, энди севсан уйланса бўлади. Лекин қайси бирингизга кўнгил қўйсин қайси бирингизга уйлансин? Унинг далли-девона дили...

тушунадиган қиз топилармикан? Буни худо билади — у ҳаммангиздан, ҳаммамиздан тепада...

Юрагим ҳеч қандай ўй-туйғусиз, ҳеч қандай мақсад-хоҳишсиз, бўм-бўш; ҳеч қаёққа боргим, ҳеч кимни кўргим келмас, гўё мен учун оламда ҳеч нарсанинг маъноси, қизиги қолмаган эди. Бир оғиз, бир оғизгина кечирим сўрашдан бўйин товлаганим оқибатида Аҳмадхоннинг чакана имтиҳонию арзанда имзоси деб шунча вақт изтироб чекдим, шунча вақт одамдек яшамадим.

Лекин, муҳими — охирига қадар бўйин эгмадим. Демак...

МУМКИН ЭКАН!

Университетдан чиқиб, тўғри уйга келдим. Қарийб йор ой ёлғиз яшаб, уй жонимга теккан эди — чор-атрофни олди теракзор баланд иморатлар қуршаган майдон этасидаги шийпонга ўхшаш, доирасимон суҳбатхонага боғлиқ, кафтимга ияк тираган кўйи уйга чўмдим. Узимиз кўнрайдиган бино деразаларига боқарканман, у ердаги одамлар ҳақида ўйлаш мароқли туюлди.

Бу бинода истиқомат қиладиганларнинг кўпчилиги илмга алоқадор: бири фан кандидати, бири фан доктори, доцент, профессор — хуллас, мендек унвонсиз йўқ ҳисоб. Дарвоқе бор экан: ҳув анови, деразасига йўл-йўл дарда тутилган уйда яшовчи қиз, Рахшона. Айтгандек, унинг онаси ҳам чакки эмас — «Катта тарихчи олим, фан доктори!», дейишади. Шундай бўлса керак: кўзида қўшқат кўзойнак, атрофга вазмин назар солганча бир оз энкайиб қадам ташлайди.

Рахшонанинг отаси Тельман ака — археолог; кўпинча экспедицияда бўлиб, икки-уч ойда бир келади. Сардардан қайтганида уйлари шовқин-суронга тўлиб кетади: бир ҳафта сурункасига меҳмондорчилик!

У ёш йигитлардек чаққон, серҳаракат, сочида битга ҳам оқи йўқ; белида сербар камар, доим коржомага

Ўхшаш ихчам шим ва чарм камзул кийиб юради. Шунинг учунми, хотинидан анча ёш кўришади.

Янгамнинг гапига қараганда, у Рахшонага ўғай: отаси қазилма пайти тупроқ босиб ҳалок бўлгач, онаси эрининг дўсти — мана шу Тельман акага турмушга чиққан экан.

Мен шу пайтгача ҳали бирор марта Рахшонанинг кўзини кўрган эмасман: қачон қарасанг, шилдироқ қозоғга ўралган, деразадек каттакон бир тахтани қўлтиқлаганча, қаншарида гардиши ялтироқ ҳаворанг кўзойнак, худди тилла топадигандек ер сузиб юради.

Рахшона менга ёқишини ич-ичимдан сезаман. Бироқ уни кўрсам негадир раҳмим келади. Ҳа, раҳмим! Биламан, у менинг меҳримга, шафқатимга муҳтож эмас. Мутлақо. Лекин... раҳмим келади: алланечук шикаста, ҳимоясиз туюлади. Уни нималардандир огоҳлантириб қўймоқчи, ўзи билмайдиган, балки сезмайдиган нималардандир асрамоқчи бўламан. Ночорлигим — унинг менга дахлсизлигини ўйлаб ўртанаман. Зинапояда у билан изма-из кўтарилганда беихтиёр орқасидан эргашиб кетай дейман. Қўйса, шу йўсин арши аълога қадар ҳам чиқиб бораверишим мумкин. Аммо дарҳол ўзимни тияман. Ахир, у кимсан — фан докторининг қизи! Бунинг устига шундай сулуз, шундай барно. Менга ўхшаган унча-мунча кимсаларни назарига илмас — бирон-бир амалдорнинг кечаси ҳам қора кўзойнак тақиб ухлайдиган арзандаси билан юрса керак.

Билмадим, Рахшона мендан ҳазар қиладими ёки ҳа диксирайдими, узоқдан кўрди дегунча доим кўчанин. нариги бетига ўтиб олади, зинада дуч келганимизда ҳа кўрқа-писа четланиб йўл беради.

Улар биздан бир қават юқори — худди тепамиздаг уйда туришади. У ердан кўпинча пианино товуши эшитилади. Қайси куни кечки пайт хунобим чиқиб конспек ёзиб ўтирганимда бу наъма ғашимга тегди-ю, «Э, фан доктори бўлсанг ўзингга, қулоқ-мияни тинч қўясанми,

Йўқми!» дея бир бошлаб қўйгим келди, тўртинчи қаватга кўтарилиб, эшик ёнидаги тугмачани зарда билан қаттиқ-қаттиқ босдим. Эшикни ранги ўнгиганроқ калтагина атлас қўйлак кийган, сочлари паришон Рахшона очди. Ичкаридан баҳор чоғи гулзорни оралаганда бўладиган муаттар бир ҳид уфурарди. Негадир дафъатан оғиз очолмай шошиб қолдим.

— Кечирасиз, пианинони ким чалапти?— дебман бўғиним бўшашганча.

— Сизга ёқдимиз? — деди Рахшона. Тилла сувига ботириб олинган шилдироқ қоғозни гижимласангиз қандай товуш чиқади — овози ўшанга ўхшарди. — Қиринг, чалиб бераман, — дея у эшикни каттароқ очиб, таклиф қилди.

— Йўқ-йўқ, раҳмат. Мен... — деб баттар саросимага тушдим ва секин бурилиб шалвираганча изимга қайтдим.

Ушандан бери Рахшонани кўрганим йўқ. Кўрсам, унга бир гап айтаман, деб ўйлар, аммо қандай гап эканини ўзим ҳам билмас эдим. Назаримда, у ҳам менга нимадир демоқчи бўлган-у, айтолмагандек туюларди. Мен унга нимадир дейишим керак, у менга нимадир дейиши керак — бошқа иложи йўқ эди гўё!

Худди ҳозир Рахшона осмондан тушадигандек, кафтимга ияк тираган қўйи ғайри табиий бир телбалик билан унинг йўлига кўз тика бошладим.

Баъзан биров ҳақида ўйлаб ёки гапириб турганинда, уни жуда кўргинг келганида, сезгандек ўзи олдиндан чиқиб қолади. Шунда «Хизрни йўқласак бўларкан...», деб қўядилар. Буни шунчаки тасодиф ҳам дейиш мумкин ёки савқи табиий, руҳан мулоқотда бўлиш, яъни дилмий тилда «телепатия», деб атайдилар. Қисқаси, кутиш, астойдил иштада гап кўп.

Мен ҳозир айна шундай ҳолатда эдим. Худди Рахшона осмондан тушадигандек ғайри табиий бир телбалик билан йўлига кўз тутиб ўтирардим: негадир шу тобда уни жуда-жуда кўргим бор эди.

Не ажабки, бир маҳал... рўпарадаги йўлкадан у чиқиб келди, Рахшона! Қўлида доимий ҳамроҳи — шилди-роқ қоғозга ўралган каттакон тахтаси йўқ, одмироқ кийинган, билагида зангори тўрхалта.

Ўрнимдан қандай туриб кетганимни, «Рахшона!», деб чақирганимни билмай қолдим. У атрофга аланглагач, мени кўрдию иккиланибгина тўхтади. Югуриб олдига бордим.

— Қаёққа кетяпсиз? — дедим ҳовлиқиб.

— Нонга, — деди у таажжуб билан.

— Нима, нонларинг йўқми уйда?

— Нега, бор, — дея кулимсиради Рахшона ва алланечук ийманган каби давом этди: — Нон-ку бор, тўғриси, ўзим уйда ўтиролмадим, нима учундир кўчага чиққим келаверди.

— Сизни мен чақирдим, — дедим уни баттар ҳайратга солиб. — Кўргим келди.

— Қандай?.. — Рахшона менга бир зум анқайиб турди-да, қизарганча кўзини ерга олди.

— Анови тахтангиз қани? Доим кўтариб юрардингиз...

— Қанақа тахта? Ҳа-а, подрамнигим...

— Унингизда нима бор ўзи? — дея атай сўроққа тутдим.

— Чизмалар. Лойиҳа, уйларнинг лойиҳаси-да.

— Бир ўзингиз шунча уйни кўтариб юрсангиз полво, экансиз, — дедим мақтаб. У жилмайди. Жилмайганда бурнининг икки ёнидаги чуқурчалар янада ботиб, чеҳрасига маъсумона бир кўрк, жозиба бағишларди. Биз кўча тарафга юра бошлаган эдик. — Мен сизни консерваторияда ўқисангиз, созандами, хонанда бўлсангиз керак, деб ўйлардим.

— Архитекторман. Келаси йил битираман. Пианино чалишимни айтяпсиз-да, шундайми? Музыка мактабида ўқиганман. Эшитгандирсиз, архитектура — тошдаги музика, деган гап бор... — Рахшона олдинга ўтганча ўзига

ўзи гапираётгандек шошилмай, бамайлихотир сўзларди. — Мен музыка эшитсам ёки пианино чалсам, калламда ҳар хил фикрлар туғилади. Лойиҳалар-да, ўша сиз айтган уйлар, бошқалар... Сиз ҳам музикани яхши кўрасизми?

— Классик музикани, мақомларни! — дедим нимагадир шама қилгандек ўжарлик билан. — Биламан, улар сизга ёқмайди. Сизга...

— Ия, нега? Аксинча, дидимиз бир экан. Радиодаги тунги концерт, а?..

У кутилмаганда мени эски танишидек яқин олиб гапираётганини, ўзини бундай эркин тутиши, очиқлиги, хуллас, мен ўйлаган қизлар тоифасидан эмаслигини кўриб ажиб ҳайратда қолган эдим. Мен уни негадир доим осмонда юрадиган, кечалари тушига фақат эртақдаги шахзодалар кириб чиқадиган оқбилак ойимқизлардан бўлса керак, деб тахмин қилардим. Йўқ, ўзимизга ўхшаган ер одами экан, ўша радиодаги тунги концертни у ҳам эшитаркан, тўрхалта кўтариб нонга бораркан...

Дадилландим. Гўё Рахшонани минг йилдан бери биламан, гўё у менга беҳад синашта — ўзимни ана шундай фавқулодда эркин, енгил сезардим. Ажабо, мен ҳозир қиз бола билан биринчи марта учрашаётгандек, биринчи марта сўзлашаётгандек ҳаяжонда эдим. Бас, шундай экан, муносабатни бошданоқ ойдинлаштириб олиш керак, токи кейин, масала жиддийлашганда оқибати вой бўлиб ўтирмасин!

— Сиз ҳам биронта аспирант билан юрасизми? (Майли, ҳақиқатнинг шундай қаттиқ-қуруқ, лекин зинҳор-базинҳор очиқ бўлгани яхши.)

— Нега... аспирант?!

— Нима, ўша арзанда аспирант эмасми?

— Қанақа арзанда? — Рахшона ҳайрат ичра кўз соққалари чиройли бир айланиб, елка қисди. — Нима деяп-сиз ўзи?

— Кам кўринасиз? — дея алланечук енгил тортиб гапни бурдим.

— Узингиз доим осмонга қараб юрасиз-ку?

— Сиз бўлса ерга тикили-иб, худди оёғингиз остидан тилла чиқиб қоладигандек...

— Ҳа-а, шунинг учун кўришмас эканмиз-да, — деб кулимсиради Рахшона. — Кейин, ростини айтсам, мен сиздан бир оз... нима деса бўлади, қўрқардимми-ей. Ха-фа бўлманг-у, кўзингиз бошқачароқ, одам қарашдан чўчийди, гуноҳкорга ўхшаб... Унақа эмас экансиз-ку?..

Кўча бошига яқинлашиб қолган эдик.

— Рахшона! — дедим шартта тўхтаб. — Менга тегмайсизми?

— Нима-нима? — Рахшона юзимга боққанча анграйиб қолди. Кейин ёш боладек беғубор жилмайди. — Ғалати экансиз-ку...

— Аммо ҳозирдан айтиб қўяй: бўлган-турганим шу! Биттагина костюм-шимим бор, беш-ўнта китобим. Зўр китоблар!

— Э, бунинг нима аҳамияти бор? — деди Рахшона энди жиддий тортиб. — Лекин сиз айтган қарорга келишдан олдин одам бир-бири билан тузукроқ танишарди, бир-бирининг феъл-атворини ўрганарди шекилли? Балки мен...

— Тушундим. Аввал юриш керак: кино, театр, мороженое, дегандек. Кейин — анҳор бўйи, бирор мажнун-тол тагида изҳори дил... Шундайми?

— Тахминан шундай, — деб жилмайди Рахшона.

— Ҳаммаси бўлади! Қолаверса, ҳозир мени аллақачон муҳаббат изҳор қилди, деб тушунинг. Кино, театр, мороженое — кейин. Хўш, менга тегасизми?

— Тавба. Ғалати экансиз-а...

— Ғалатиларни ёмон кўрасизми?

— Йў-ўқ, гапимни тушунмадингиз.

— Энди тушунишга ҳаракат қиламан. Хўп бўлмаса, гап бундай: бугун тарих музейига борамиз. Вақтингиз қалай?

— Музей?! Нега музей, тарих музейи?..

— Биласизми, мен икки ойдан бери ўтмишда яшаялман: адабиёт тарихини, умуман, тарихни ўрганиб чиқишга ҳаракат қилдим. Бугун икковимиз бирга бориб, у билан хайрлашиб келсак, девдим. Келажакни ҳам ўйлаш керак-да, ахир, бу ёғи, ёш ўтиб боряпти...

— Гапларингиз шоирона, адабиётчилигингиз кўришиб турибди,— деди Рахшона бошини бир ёнга қийшайтириб. — Тарих музейига экан, бўпти, борганимиз бўлсин. Анчадан бери бормаган эдим. Айниқса, ҳозир зарур, баъзи безакларни кўриб олишим керак эди. Диплом ишим учун. Фақат бирор соатлардан кейин учрашсак, майлими? Ойимларга овқат қилиб қўймоқчи эдим...

Биз автобус бекатида кўришишга аҳдлашиб хайрлашдик. Рахшона нон дўконига қараб кетди.

Қизиқ, у нон учун чиқиб, мен билан учрашди — мен билан учрашгач, нонга кетди. Уйларида эса нон бор...

Рахшона бекатга мендан олдин бориб, кутиб турган экан. Узоқдан танидим. Вужудимни ёруғ бир ҳис чулғаб, энтикиб кетдим. Қарасам, ёнида аллақандай зиёли-башара кимса, сўзлашиб туришибди. Зиёли тилла гардишли қимматбаҳо кўзойнак тақиб олган, бошида ихчамгина, чиройли шляпа, қўлтиғида семиз папка.

Рахшона мени унга таништирди.

— О-о, қарийб ҳамкасб эканмиз.— деди зиёли менга қўл чўзиб.— Мана, сиз келгунча Рахшонахонни зериктирмай турибмиз.

У шу қадар ярашиқли кийинган, шу қадар хушбичим, силлиқ эдики, беихтиёр унинг қаршисида ўзимни жуда ожиз, аянчли сездим. Бу ожизлик зум ўтмай аламзадалигу нафратга ҳам айланиб улгурди.

— Мени танисангиз керак — Бадал Кароматман.

Шеърларим, қўшиқларим радио-телевизордан бериб турилади.

— Эшитганман, — дедим хотиржам гапиришга тиришиб. — Сиз билан танишмоқчи эдим ўзи. — «Энди сен илиб кетмоқчимисан, кандидат-шоир?!»

— О-о, яна бир мухлис! — деди у тилла тишларини кўз-кўз этмоқчидек Рахшонага қараб тиржайаркан.

— Секинроқ, — дедим қўлларим ҳаракатга тушиб. — Менинг бир танишим бор. Сизга ўхшаб у ҳам шоирлик қилади. Лекин шеърлари жуда бемаза, бачкана...

— Энди-и, дўстим, ижод — муракаб жараён. Била-сизми...

— Биламан! Аммо ўша танишим ёзган телба-тескари сатрларнинг адабиётга, ижод тушунчасига нима алоқаси борлигига ақлим етмайди. Бу муқаддас сўзни баъзи бировлар хор қиляпти-да. Ижод қилган деб Абдулла Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳорларни айтса бўлади. Билишимча, сиз фан кандидатисиз, шундайми? Ўша танишим ҳам кандидат. Докторлигини тайёрлаб, мўмайгина маошни олиб юраверса бўлмасмикан, дейман ўзимча. Қизиқ, гўё у шеър ёзмаса адабиёт ғариблашиб қоладигандай! Бу оддий адабиёт ихлосмандининг фикри албатта. Адабиёт мухлиси сифатида мен уни халқ душмани, дегим келади...

— Нима-нима?! — У титраганча кўзойнагини қўлга олди.

Пайровни бой бердим — гап эгасини топган эди. Ошкора ҳужумга ўтишдан ўзга илож қолмади:

— Йўқ, мен бундай демоқчиман: сиз эртага элликка кирасиз, бирор газета ёки журналга редактор бўласиз. Ҳам шоир, ҳам олим, деб кўтардилар-да. Ушанда шеърят торлик қилиб, прозага, катта жанрларга қўл урасиз. Қаллангизга келган гапни ёзиб чиқараверасиз — журналми, газета қўлингизда, нашриётлар билан алоқангиз зўр. Шўрлик китобхонлар эса ёзганларингизни ўқиб, «Адабиёт деганлари шу бўлса керак, босилиб чи-

қибди-ку», деб юришаверади. Бора-бора уларнинг диди сизга мослашади. «Адабиётга хизмат қилиш» баҳонасида китобхон савиясини орқага тортаётганингизни хаёлингизга ҳам келтирмайсиз. Хўш, бундай одамни, сизнингча, ким деб аташ керак?

— Кечирасиз-у, ука, кайфингиз борга ўхшайди,— деди у ниҳоят бўғилиб.

— Байрамларда оз-моз ичаман.

— Бугун байрам қилган экансиз-да?

— Байрам қилсам арзийди, — дедим Рахшонага назар ташлаб. У менга қизиқиш билан тикилганча беозор кулимсираб турарди. — Афсуски...

— Афсуски, мен байрамингизни бузиб қўйдим, шундайми?

— Начора, — дедим, — сизларнинг касбингиз шу. Сизлар байрамларни ҳаром қилиш учун туғилгансизлар аслида. — Бу гапни айтишга айтдим-у, унинг қиз бола олдида ҳозир мени яқсон қиладиган бир гапга чоғланиб оғиз жуфтлаётганини кўрдим ва шоша-пиша Рахшонанинг тирсагидан олдим. — Омон бўлсинлар!

Биз анча жойгача индамай бордик. Ўзимни гуноҳкор сезиб, Рахшонанинг юзига қарай олмасдим; кутилмаган бу нохушликдан ичимни хижолат, ҳадик кемирарди. Дарвоқе, бекатни ташлаб қаёққа кетяпмиз? Нега у гапирмайди? Тушунарли, ҳаммаси тамом! Умид — норасида, мурғаклигидаёқ бўғизланди.

— Жим бўлиб қолдингиз? — деди Рахшона тўсатдан қувноқ оҳангда. — Ёки мендан ҳам аразладингизми? Мен шеър ёзмайман-ку?

— Яна бузиб қўйдим, Рахшона!

— Нимани? Нимани буздингиз?

— Эҳ! Биламан, сизга ҳам ёқмай қолдим. Қанча уринмай, бари бир... Ухласангу эртаси бошқача одам бўлиб турсанг...

— Қанақа одам?

— Бошқача-да, силлиқро-оқ... Мадҳиддиндек. Унча-

лик эмас, албатта. Шундай бир курсдошим бор. Доим жим юради, мўмин-қобил. Кўрингандан кечирим сўрайди. Қўлини кўксига қўяверганидан жостюмининг ёқаси ялтираб кетган...

— Сиз-чи, сиз нима қилдим, деб ўйлаяпсиз?

— Мен... кўрдингиз-ку. У бечора менга ҳеч бир ёмон гап айтмаган эди...

— Менинча, тўғри қилдингиз, шундай қилиш керак эди. У ойимларнинг институтида ишлайди, уйимизга келиб туради. Ойим уни «дилетант» дейдилар. Э, қўйинг ўшани, унутинг!

«Тўғри қилдингиз, шундай қилиш керак эди». Бу — мен ҳали ҳеч кимдан эшитмаган, лекин эшитиш орзусида юрган калима эди!

— Тўхтаг!

Рахшона тўхтади, чўчиб бошини кўтаради. Нигоҳида ҳайрат. Юзини астагина кафтларим орасига оламан.

«Топдим! — дейман ичимда ҳа й қ и р и б. — Топдим!..»

«Топди-инг! — дея садо беради икки ёндаги баланд иморатларнинг пеншоқлари, осмон, ёришган кўнгилдек оппоқ булутлар... — Топди-инг!..»

Рахшонанинг юзпни кафтларим орасига оламан. Кафтларим орасига олиб, кўзларига боқаман. Кўзларига чўмиб, дунёдаги бор нарсани, дунёнинг ўзини ҳам унутаман — юрагимда янги, порлоқ бир дунё пайдо бўлади...

— Ҳей уйқучи, туринг, биз келдик!

Ташқарида — айвончада ётибман. Чарақлаб турган қуёш нигоҳимни қамаштиради. Базўр кўз очиб, қорайиб кетган янгамни танийман. Орқасидан акам кўринади. У деярли ўзгармаган — ўзи азалдан қора.

Оёгимни чойшабга ўраб каравотдан настга тушираман. Акам келиб ёнимга ўтиради.

— Хўш, ука, ишлар қалай? Имтиҳонни топширдингми? — Биринчи саволи — шу.

— Топширдим.

— Баракалла. Яна нима гаплар?

— Яна... Уйланмоқчиман, ака!

— О-о, янгилик? Зўр-ку! Уйлан. Қизиқ, келин ким экан?

— Рахшона.

— Қайси Рахшона?

— Тепадаги. Опанинг қизи. Пианино чаладиган..

— Ҳмм... Нима деймиз, яхши қиз, одобли қиз, онаси ҳам тузук аёл. Тагин ўйлаб кўриш керак. Қани, янганг билан кенгашайлик-чи. Бундай масалаларда унинг диди ўткир. Хўв Зубай, бу ёққа кел, зўр гап! Дарвоқе, бунчалик тез? Илгари ҳеч гап йўқ эди шекилли? Кўнгил, де? Ишни зимдан пишириб юрган экансан-да, ҳа, шайтон! Майли, мени кўнди, деб ҳисоблайвер. Лекин, уйланиш — жиддий масала, ука. Бу ишда энгилтаклик кетмайди. Кейин у ёқда бобой-момой турибди. Уларнинг ҳам розилигини олиш керак, фарз. Қолаверса, уқа, ҳаётда муҳими уйланиш эмас. Муҳими — энди бошқачаро-оқ, жиддийро-оқ, босиқро-оқ бўлишинг. Анов одатларингни ташлаб, а?..

«Тўғри. — дейман ичимда акамнинг гапига қўшилиб. — Уйланиш — жиддий масала. Бу ишда энгилтаклик кетмайди».

Ҳаммаси тўғри, ҳаммаси маъқул, аммо Убайдуллаевага айтиб берган ўша севимли ривоятим-чи?..

Қадимда ўтган бир подшо ҳар кеча бир хил туш кўрар экан. Ҳар кеча тушида қуёш юзини қора парда тўсиб, оламни зулумот босар экан. Бир гал шундай туш кўриб алаҳлай-алаҳлай уйғониб кетса, ғойибдан: «Эй осий банда! Кунинг битди — эртага қуёш тутилади, салтанатинг ер билан яксон бўлади. Нажот йўлини ёлғиз Озодбош отлиғ жулдурвоқи дарвеш билади», деган ваҳий келибди. Дарҳақиқат, эртаси қуёш тутилиб, дунёни қо-

ронғилик ютибди. Ваҳимага тушган халойиқ тому тошга чиқиб, қўлга илинган нарсани тарақлатганча худога илтижо қила бошлабди. Подшо чора истаб вазиру вузаро, фозилу фузалоларини йигибди. Улар: «Шаҳаншоҳим, барчаси бекор, ана, қаранг, қуёш чарақлаб турибди!», дея жон сақлашибди. Шундан кейин подшо кимки «Қуёш тутилди», деса, бошини танидан жудо қилишга фармон берибди. Буни эшитган халойиқ тому тошдан тушиб: «Қуёш чарақлаб турибди, қуёш чарақлаб турибди!», дея қўл қовуштира бошлабди. Аммо бари бир қуёш юз кўрсатмабди, мамлакатни зулмат қоплаб тураверибди. Подшо не қиларга боши қотганида ҳузурига жулдур кийимли бир дарвеш келиб, ўзини Озодбош деб таништирибди ва: «Эй шоҳ, сенинг фуқарога ўтказган зулмингдан ғазаблангани, уялгани учун қуёш юзига парда тортди. Токи салтанатингда зулм ҳукм сураб экан, токи мамлакатдан макру риё, хушомаду ёлғон аримас экан, қуёшни кўрмайсан, тобад игнанинг учидек нурга зор ўтасан. Тезроқ кўзингни оч, йўқса салтанатинг яксон бўлади», дебди. Подшо дарвешга ҳаёт ваъда қилиб, сўзидан қайтишни сўрабди. Бироқ дарвеш: «Ёлғон билан жон сақлаб юргандан — рост айтиб, ҳур ўлган яхши», деб жавоб қайтарибди. Ғазабланган подшо уни қатлга буюрибди. Эртаси ҳузурига Қаъбадан қайтаётган етти зиёратчи келиб, саҳрода бошдан-оёқ оппоқ кафан ёпинган бир одам «Қуёшнинг юзи қора! Қуёшнинг юзи қора!», дея ҳайқирганча машриққа қараб кетаётганини айтибди. Буни эшитган подшо: «Эвоҳ, бари бир салтанатни дарвеш айтган иллатлардан халос этолмасман. Бас, гўрнстондек саройда кўршапалак бўлгандан ҳур дарвешу девона бўлиб бош олиб жўнаганим афзал», дея тожу тахтини тарк этиб, жулдур либосда саҳрога чиқиб кетган экан...

Ҳаммаси тўғри, ҳаммаси маъқул, аммо ана шу ривоят...

Хуллас, энди уйланаверсам бўлар: адабиёт тарихи

имтиҳонидан ўтдим; шу имтиҳон сабаб анча-мунча аччиқ-чучук тарихни ҳам бошдан кечирдим; энг асосийси— мени тушунадиган, кўнглимдаги одамни топганга ўхшайман... Уйлангач, анов одатларимни ташлаб, акам айтгандек, бошқачаро-оқ, жиддийро-оқ, босиқро-оқ бўламан. Лекин, биламан, булар ҳали ҳолва, ҳали йўлимда имтиҳонлар кўп, жуда кўп. Биламанки, «Искандарнинг шохи» қабилда бирор ишқал қилиб, келажакда ҳали неча-неча қатла оловли чоҳдан — кимдир яқин боришга ҳам ҳадиксираган, кимдир очиқдан-очиқ чекинган, кимдир мутлақо йўламаган чоҳдан сакрашимга тўғри келар ва, табиийки (олдиндан айтиш қийин), кўп марталаб қулаб, ўт ичида қоларман. Биламан, буни эшитиб, дўсту душманам — ҳар бири ўз фикрини айтади.

Ушанда ким нима дейди?

Тоғам онамга: «Салом берди-ик, опажон! Мен нима деган эдим?..»

Онам: «Шўримга туғилган экан-да бу бола, бошимни қайси тошга урай?»

Акам: «Ука, ука-а! Неча марта айтдим...»

Бўстон, Жавлибой ва Марат: «Аҳмоқ эди, аҳмоқлигини қолибди. Баттар бўлсин!»

Мадҳиддин: «Эй, яшашни билмаган галварс!»

Акбарова: «Ужас! Тез Матлуга етказиш керак!»

Матлуба: «Эсингдами, Нази (Вазир, Манзур), ўзи сағал анақароқ бола эди, яхшиям ўшанда тегмаганиним...»

Аҳмадхонов: «Ҳа-а, шундай бир бола бор эди. Худо берган саркаш, шаккок эди. Мана, оқибати...»

Убайдуллаев: «Ажабланадиган жойи йўқ, ўзи олов эди — ўт ўт билан ўйнашади-да. Бунақалар керак, оҳ, кўп керак! Лекин, ҳар қалай, улоққа кирган чавандоз бошини ҳам ўйлагани маъқул — улоқ мингта, бош эса битта!»

Рахшона — ёнимда бўлади!

Биламан, тахминан шундай дейишади. Начора! Би-

ров ўша машъум чоҳни осонгина айланиб ўтар (Бўстон, Марат), биров югуриб-елиб бошқа йўллар ахтарар (Жавлибой), биров унга мутлақо йўламасликни афзал кўрар (Мадҳиддин) — мен эса сакрайман, кимларнингдир ҳадиксирагани, чекингани, мудаббирлик қилганига қасдма-қасд сакрайман — эҳтимол ўшаларнинг ўрнига, ўшаларнинг ўзи учун! Ахир кимдир... Уша «кимдир» мен бўлсам не тонг?! Ҳар кимнинг ўз йўли, ўз аъмоли. Қолаверса, «Бунақалар керак, оҳ, кўп керак!», дегувчи Убайдуллаев ҳақмасмикан?

Бироқ валинеъматим айтиши мумкин бўлган бошқа бир гап мени қийнайди: «Улоққа кирган чавандоз бошини ҳам ўйлагани маъқул — улоқ мингта, бош эса битта!»

Битта, бит-тагина!

...Дарвоқе, Машрабнинг оти нега М а ш р а б?

1977

Ҳ И К О Я Л А Р

О С Т О Н А

«Камбагал» бобом, эрка болалигим ва тарғил мушук
таърифида бир ҳикоя

... Пишт, кўзлари совуқ ўт сочадиган тарғил мушук!
Ўйқудан кўз очиб, остонага яқин, айвон кунжида турган иккита қовунни кўрдиму томоғим қоқ бўлиб кетди — кечаги «савил» ичимдан ўт пуркарди. Бош томонимда, ярғоқ пўстакда чопон қавиб ўтирган онамга қарадим: «Бобомми?»

— Бобонг,— деди онам.— Сени кўргани келган экан. Ўйғотгани қўймади. «Ҳали шу ерда экан-ку, келарман яна. Қаримнинг озроқ ҳашари бор эди, ўзим бошида турмасам, девор қолиб лойни юзига чаплайди», деб кетди инқиллай-синқиллай. Шўрлик отам! Сенларнинг устингда ўлиб бўлади, оёғини аранг судраб бир замин жойдан неvara кўргани келади. Сенлар бўлсанг...

Бизлар бўлсак, бошимиз осмонга етган, туғилган қишлоғимизни йилда бир мартагина қўмсаб қоламиз. Келибоқ базму зиёфатларга шўнгиймиз, эртаси ижирганиш билан эсланадиган, айвон кунжидаги, ўша — бобомиз қўйиб кетган қовунни кўрганда ютоқтирувчи улфатбозликлардан бўшамаймиз. Бобомиз, саксондан ошган, «оёғини аранг судраб босадиган» бобомиз узоқда ашайди-да, жуда узоқда — бориш қийин. Иннайкейин,

унинг шоколади йўқ — мушуги бор, биз ёмон кўрадиган, кўрқадиган мушуги...

— «Мусофирчиликдаги неварагинам», деб беш вақт намоз устида дуои жонингни қилганимиз қилган — келганда «Шамдай липиллаб қолган бир бобом бор эди», деб йўқлаб боришни билмайсан. Уйимизда шакалатимиз йўқ-да, биз камбағал-да? «Ҳаммасини Шакалат бибим ўзи билан олиб кетган», деб ўйлайсан-да? Ҳай, ишқилиб мусофир юртларда соғ-омон, бошинг тошдан бўлиб юргин, улим. Бизнинг қўлимиздан келадигани шу — дуо. Дарду доғларингни кўрмай кетсам кифоя. Ҳозир ҳам мушукдан кўрқасанми, а? Энди мушук йўқ, «Эрка неварамнинг ғашига теккан бехосият махлуқ», деб аллақачон уйдан қувганман...

Боя онам мени уйғотганида бобом ана шундай деган бўларди. Йўқ, аввал раҳровдан «Хў-ў, камбағал бир бобо келди, ким бо-ор?», деб овоз берган, «Эби, отажон!», дея пешвоз чиққан онам желаги этагига солиб орқалаб келган қовунларни олгач, мен билан қучоқлашиб, намланган мижжаларини енгига артаркан, шундай деган бўларди. Албатта. Доим. Онам мени уйғотмабди — бобомнинг кўзи қиймабди...

Бибим, мен яхши кўрган, мени яхши кўрган, «Ўлмаса катта одам бўлади шу неварам», деб орзу қилган, шоколад беравериб «Шакалат биби»га айланган, болалигимнинг ёруғ хотироти — бибимнинг вафотидан бу ёнга бобом остонасини кўрганим йўқ. Бибим ўн беш йилча муқаддам тўсатдан қазо қилган эди. Унинг ўлимидан кейин бир неча муддат бобомнинг уйида турдик — «Энамнинг тупроғи совимай кетмайман», деди онам. Бир оқшом бобом янги маҳсисини кийиб қайгадир отланганда, у: «Ана, бобонг «қаллиқ ўйин»га жўнади», деб қўйди. Бу гап ҳазил эканми, рост эканми, уч-тўрт ой ўтиб, бобомнинг уйида манқаланиб гапирадиган бир кампир пайдо бўлди. «Энди мен сенга биби бўламан, ўлайжон», деди у бир борганимда. «Бибим эмассиз, манқасиз!», деганча

қўлидан юлқиниб қочиб кетдим. Бошда бир-икки вақт бобомни қарғаб юрган онам кейин-кейин: «Нима қилсин шўрлик, қариганда иссиқ-совуғига ким қарайди? Холанг ё мен кунда-кунда бориб туrolмасак. Бунинг устига сағирлари ҳали гўдак. Қариликнинг эрмаги буям», деб кўникди.

Манқа кампир билан баробар бу хонадонда кўзлари совуқ ўт сочадиган тарғил бир мушук ҳам пайдо бўлди. Мушук, жирканч панжалари билан бобом хонадонидаги серзавқ, беғубор кунларимга чанг солган тарғил мушук! Ҳозир ҳам сендан жирканама, ҳазар қиламан... Утирганда ҳам, турганда ҳам эгаси уни қўлидан қўймасди. Ёвуз, ювуқсиз мўйловларини ҳафсала билан қайчилаб ўтиришини айтмайсизми! «Бибинг мушугининг кўзига сурма ҳам сурармиш», дерди онам кулиб. Бобомникига борсам, кўрпачага чиқмасдим — мушук ётган, оч қолсам қолардимки, овқатга қарамасдим — идиш-товоққа ўшанинг нафаси теккан. Мени кўрди дегунча Карим (тоғам) уни кўтариб чопарди. Ёнма-ён ўтирганимизда ҳам беҳосдан «Мийё-ёв!», деб юборарди. Чўчиб қочсам, бобом орқамдан «Борди-борди, қоч!», дея ҳахолаб кулар, бу кулги менга хунук, масхараомуздек туюлар эди. Бобомдан кўнглим совиди; Каримни ҳам ёқтирмай қолдим — кўрсам, мушук эсимга тушарди. Булардан қутулишнинг бирдан-бир йўли бобомникига бормаслик эди — бормай қўйдим. Кейинчалик бунга тарғил мушук баҳона бошқа сабаблар ҳам қўшилди — бормадим. Ун беш йилча бўлди — бормайман.

Мушук, кўзлари совуқ ўт сочадиган тарғил мушук!..

Шу йил саратон бошларида бир якшанба куни эшигимнинг қўнғироғи журъатсизгина жиринглади. Бориб очдим: бўйга тортиб ўсган новча-новча икки йигит; гуноҳ қилиб қўйиб энди қочмоқчидек жонсарақ бўлиб туришибди. Бири кўзимга иссиқроқ кўринди, лекин таниёлмадим. Кўнглимда унутилган қадрдон бир нима ғимирлади. Шошиб қолдим. «Остонада кўришмайлик», дедим. Ичка-

ри киришди. Кўзимга иссиқроқ кўрингани отимни айтиб куюқ сўрашди. Чопқиллаб чиққан қизчамнинг қўлига битта беш сўмлик тутқазганида ўнғайсизланганимни кўриб: «Расми шу, бўла. Кўрман. Шаҳарда юравериб эсингиздан чиқибди-да. Поезддан тушиб тўппа-тўғри келишимиз. Магазинлар абет экан, қўлимиз қуруқ — ха-фа бўлмайсиз», дея илжайди. Хотиним билан ерга қараганча, бир боламизни ўнта қилиб, «бола-чақалар», деб сўрашишди.

«Бўла?! Бўлам?..» (Бизнинг юртларда амакивачча, холаваччаю узоқроқ қариндошларнинг болаларини ҳам шундай — «бўла», дейишади.) Бўламнинг отини айвончага чиқиб стол атрофига ўтирганимиздан кейингина, шериги: «Тошкент иссиқ экан-а, Чори?», деганда билдим. Лекин қай жиҳатдан, қанақа бўлам эканини билолмай бошим қотди, сир бой бермай мен ҳам «бўла»лаб турдим. Йўқ, ҳайтовур, ўзи эслатди: «Хў-ўв, Шўрсойнинг бўйида Наби акам билан ёнғоқ ўйнаганл рингиз эсингиздами, бўла? Бир сафар ютқазганингизда йиғлаб сўккан эдингиз...» «Оббо, бу бўла дегани хийла бетакаллуф чиқиб қолди-ку? — дедим ичимда. — Бўла бўлгандан кейин нима қилсин? Ёнғоқ ўйинда ютқазиб йиғлаганимгача ёдида экан, чиндан ҳам бўлам шекилли».

Наби... Ғира-шира эсладим: бурни бир қарич келадиган, суюги бузуқроқ бола. Лекин қайси жамоатдан қариндошлигимизни эслашим қийин бўлди — ахир, қачонги гап бу!

Кейин бўлам қариндошларга хос бетакаллуф оҳангда менга насиҳат қилишга тушди: «Энди-и бундай қилиб юрманг, бўла, ҳар замон-ҳар замонда қишлоққа бориб туриш керак: туғилган жойингиз, эл-хеш, қавм-қариндош дегандай... Кўчиб бориш ниятингиз-ку йўқдир? Лекин борсангиз бўларди. Бу ердагидай катта иш бўлмасаям, ҳай, ана бундайроғи топиларди ахир. Олий маълумотлисиз. Мана, биздай ўқимаганлар ҳам бир кунимизни кўриб юрибмиз ўша ёқда. Яқинда «Жигули» олдик. Наби

оз-моз ёрдам қилди, кейин бир-иккита қўй-пўй бор эди...»

Келишдан муддаолари кетар чоғларида маълум бўлди: «Сизни тўйга айтиб келдик. — дейишди. — Қаримбойнинг тўйига, тоғангизнинг. Бобонгиз келин туширяптилар. «Албатта келсин», деб тайинлаб юбордилар». Таъсирланиб, димоғимни бир нима ачиштиргандек бўлди. Демак, Қаримбой уйланыпти, ўша мушукбоз тоғам! Бу менга негадир кулгили туюлди. «Боришга ҳаракат қиламан, — дедим. — Атай шунга келган бўлсаларинг, бугун ҳеч қаёққа кетиш йўқ — қоласизлар!» Улар аввал: «Ҳа, шунга, — дейишди-ю, кейин бўлам шеригига ишора қилиб важ айтди: — Бу ёқнинг бошқа иши ҳам бор эдида, зарур иш». Хуллас, кўнишмади. Ичкари хонага кириб, хотинимга: «Анов, Москвадан олиб келган зўр рўмолчаларимни чиқар», дедим. «Рўмолчангиз бор-ку ёнингизда, нима қиласиз?» деб сўради хотиним. «Тўйга айтимчилар кепти, калла!», дедим уни баттар ажаблантириб. «Айтимчилар» рўмолчани кўриб иймангандек бўлишди-ю, сўнгра таомилга кўра юзларига сурта-сурта чўнтакларига солиб қўйишди.

Уларни кузатгач, негадир қишлоққа кетгим келди.

Ўша кунлар бир кеча бобом, ойда-йилда бир эсимга тушадиган бобом тушимга кирди. Эрталаб туриб тушимнинг сабабини ўйларканман, дафъатан бош чангаллаб қолдим: «айтимчилар» тайинлаган кун кеча экан — тўй кеча ўтган! Ажабо... Бу гапни хотинимга айтган эдим, «Ҳа-а, рўмолча берганингизми?», деб эслади...

Бобом, «мусофир невараси»ни унутмай, тўйга айтиб шундай узоқ манзилга одам юборган «камбағал» бобогинам!..

— Эна! Туринг, бобомнинг уйига борамиз! — дедим.

— Бобонгникига?! Эби, ростданми?

— Ҳа, ҳашарга, Қаримбойнинг ҳашарига.

— Эби, чўп синдирай бўлмаса... — дея қўлидаги игнани чопонга санчиб, ишонар-ишонмай жойидан қўзғалди онам.

Бобомнинг чорбоғи қишлоқнинг нариги четида — Шўрсойга яқин, соҳилларида ёнғоғу чиллак ўйнаб болалигим ўтган Шўрсойга яқин. Балхи тутлар, серсоя гужумлар ўсган кенг ҳовли, этаги — жийдаю шафтолизор, боғ-боғот... Қаримнинг машинасига мўлжалланган баҳайбат темир дарвозадан ичкари кирдик. Бобом кампири билан яшайдиган ўша эски уйни ҳисобга олмаганда, ҳовли бутунлай ўзгариб кетибди — таниш қийин. Бизни биринчи бўлиб ҳовли тўрида савлат тўкиб турган тунука томли қасрдек иморат зинасидан тушиб келаётган бошдан-оёқ қизил либосдаги келинчак кўрди. Кўрдию бир лаҳза анграйди, сўнг эски уй тарафга бош буриб:

— Бобо-о, дарвозага қаранг! — дея пешонабоғи учи билан юзини беркитганча уйга қочиб кирди. Янгам, Қаримнинг хотини. Дарвоқе, менга янга бўладими, келин? Қарим мендан ёш-ку? Лекин — тоға!

Ҳовли бир зумда қий-чув бўлиб кетди. Бошида шабпўш, эгнида Қаримнинг ўнгиб кетган гимнастёркаси — бобом, кетидан кампири чиқиб келди. Янги иморат биқинида энгию почалари шимарилган, оёғи лой Қарим кўринди. Кампир мени бағрига босганча манқаланиб хотиним ва қизчамнинг соғлигини суриштирди, «Уларни ола келмабсиз-да», деб ўпкалаган бўлди. Бобомнинг ихчам жуссасини кўтариб айлантитарканман, елкам оша у Қаримга қараб бақирарди:

— Мушукни йўқот, мушукни! Шакалатни олиб чиқ! Келинга айт, яхши-яхшисидан бўлсин!

— Неварангиз кепти, ота, чўп синдирайлик! — дея Қарим тоғаларча меҳр билан қовурғаларимни қисирлатиб қучоқлашди.

— Чўп ҳам гап эканми, хода синдираман, хода! — дерди бобом оғзидан тупук сачратиб.

Гужум тагидаги супага жой қилинди. Давра-дастурхон. Таомилга бориб боя биздан «қочган» келин юғриб-елган — хизматда. Супага яқин келиб менга қимтинибгина салом берди, онамнинг маслаҳати билан олган

кўрманамни қўлига тутқаздим. Кампир эринмай менадан «келини билан невараси»ни суриштиради. «Олиб келмабсиз-да бир, айланай», деб койинади. Ёнимда ўтирган бобом эса ҳар замонда:

— Сочни қара, сочни! — деб суйиб энсамни силаб қўяди. — Оббо улим-эй, ўламан деб ётган бобомни бир кўриб кетай, дебсан-да? Энди ўлмайман, сенки йўқлаб кепсан — ўлмайман, ўлмайдиган бўлдим.

— Ҳашарингиз қани, бобо, ҳашарга келдим?

— Оббо, шер улим-эй, сени ҳашарга соларканманми? Ё бир ғайратингни кўрсатасанми? Карим, тур, бунинг қўлига кетмон бер, лойга тушсин.

— Э-эй, ҳашар борми! — деди Карим кулимсираганча қўл силтаб. — Пешинга қолмай тарқаб кетди. Ўзи тўрт чангал лой эди. Бир ошхона солмоқчи эдик-да, шунга...

У ўрнидан туриб боғ томон юрди ва зум ўтмай бир қўйни етаклаб қайтди. Супага яқинлашиб сўради:

— Ота, бошлайверайми?

— Йўқ, йўқ, — дея жойидан қўзғалди бобом. — Ўзим. Неварам ўз қўлим билан сўйган қўйнинг гўшtidан еб кетсин. А, лаббай?

Мен хижолатомуз бош қимирлатиб қўйдим. Ота-бола қўйни этакроққа судраб кетишди. Карим кўмаклашиб турди, бобом ажиб бир чаққонлик билан қўйни бирпасда калла-поча қилди.

— Бобонгиз ҳали милтиқчадай, а? — деди Карим менага кўз қисиб.

— Э, гўримизни айтасанми, улим, кўз ҳеч балога ўтмай қолган, — деб нолиган бўлди бобом.

Қовурдоқ олдидан Каримнинг қистови билан алоҳида чойнакдаги «мўъжиза»дан бир-бир пиёла ичиб ўтирган эдик, ул-булга уннаб юрган бобом:

— Улим, чойингдан бир пиёла бер, томоқ қақраб кетди, — дея супага яқинлашди.

— Бу чой сизга тўғри келмайди-да, ота, — деди Ка-

рим қиқирлаб. Кейин ўзини оқлагандек қўшиб қўйди: — Мана, жиянбой кепти, шунинг хурсандчилигига жиндак-жиндак... Майлими, хафа бўлиш йўқми?

— Ҳа энди, расми шу бўлгандан кейин... Фақат бизга кўрсатмасдан! — дея бобом ёлғон пўписа қилиб нари кетди.

— Ёқтирмайдилар,— деди Карим бобомнинг орқасидан.— «Беш калларга ўхшамай кет», дейдилар.

— Ҳа-а, беш каллар...— деб қўйдим мен ҳам эслагандек.

Қовурдоқ баҳона ҳамма дастурхонга йиғилганда Карим бир вақт шўхлик қилиб «Миёв!», деб юборди.

— Пишт-э, неварамни қўрқитма!— деди кулиб бобом. Кампир ҳам нимадир деб пинғиллади. Кулишдик. Шу асно гап менинг болалигимга кўчди: шоколадни яхши кўрганиму мушукдан қўрққанларим...

Чойдан сўнг оёқнинг чигилини ёзиш учун Карим икковимиз боғ айландик. Кейин кўчага чиқиб, ариқ бўйида чекишганча уни-буни хотирлаб гурунглашган бўлдик. Рўпарадаги тор кўча муюлишида, сариқ «Жигули» атрофида ғмирлаб юрган телпакли кимса кўзимга танишдек кўринди.

— Карим, анови ким эди?

— Аҳмад кал-да, — деди у қиқирлаб. — Беш калларнинг каттаси. Машина ўзиники, яқинда олди.

Эсимда, бу кўчани «Беш каллар кўчаси», дейишарди — беш ака-ука яшарди: Аҳмад кал, Раҳмат кал, Самад кал, Нормат кал, Ёрмат кал. Ҳар кечқурун навбати билан биттаси ичиб келиб жанжал қўзғарди, оталарининг ҳовлисини бошга кўтариб беш ака-ука ўзаро ёқаллашиб ётарди. Биз, болалар дарахтга чиқиб «кино», кўрардик; унга ном ҳам қўйган эдик — «Бешкалфильм маҳсулоти».

— Ҳозир ҳам ўша киноми? — дедим кулиб.

— Йўқ, ҳозир... — Карим бирдан жиддий тортди. — Самади кетдию тинчиб қолишди.

— Қаёққа кетди? —

— Ҳеч ким билмайди, хат-хабари йўқ. Э, кўп йил бўлди. Бир жанжалдан кейин остонасидан бош олиб чиққан, шу бўйи бедом-дарак. Ушандан бери оталари тўшақда, касал. Айниқса ҳозир аҳволи оғир эмиш. Ҳар кеча кетди-кетди бўлади. «Самадни кутиб жон узолмаяпти», дейишади, қайдам...

— Нега жанжаллашишарди ўзи, мерос дардими?

— Йўғ-э, шундай, ёшлиқдан, ичкиликдан,— деди Қарим ўйчанлик билан. — Емон-да, отанг бу аҳволда йўлингга илҳақ ётса-ю, сен бандасига биликсиз бир гўрларда улоқиб юрсанг. Емон-да.

— Уйга кирайлик, — дедим бетоқат бўлиб.

Супада бобом кўринмасди.

— Фармон чўлоқнинг олдига чиқдилар шекилли, — деди кампир норози оҳангда. — Боғ дарча тарафдан. Ушасиз томоқларидан овқат ўтмайди. Бир майдон кўрмасалар... Эскидан жўра-да.

Қарим мол-қолга қараш учун оғилхонага кетганда мен беихтиёр боғ дарча томон йўл олдим.

Боғ дарча... Боғ кўча, боғлар ичра шўнғиган кўча! Ана, ўша беҳилар, ўша жийдалар. Менинг беҳиларим, менинг жийдаларим! Менинг гуноҳларим учун боғ кўчага бош эгиб туришибди. Анови, ичи ковак тут тагида бир дарвоза бор эди, Жума жувозкашнинг дарвозаси. (Ҳозир ҳам бормикан?) Ундан бир қизалоқ чиқарди, юзи ола-була, сочлари патила-патила қизалоқ. «Хатча-а, — дерди бибим раҳматли, — шу қизингни менинг неварамга берасан-да, мана шу қулунтойимга». «Майли, ой опа, сизнинг неварангизга бермай кимга бераман?», деб жавоб қиларди Хадича хола. «Йўқ, йўқ, олмайман қизингизни!», деб қочиб кетардим мен. Уша, юзи ола-була, сочлари патила қизалоқ кейин бир қиз бўлди, ойдек, сочи товонига тушадиган бир қиз бўлди... Лекин энди сиз йўқ эдингиз, бибижон. Сиз кетгач, одамлар ваъдасини унутди. Дунёнинг томошаси шу экан-да, би-

бижон. Бир қадам жилган одам бошқаларни, бошқалар эса уни унутар экан...

Бу маскан, бу манзаралардан бир хилу бир алвон бўлган тарз кўнглим бузилиб боғ дарча остонасида ўтирарканман, кўзлари совуқ ўт сочадиган тарғил мушук кўриниб қолишидан ҳадиксирар, ич-ичимдан худога илтижо қилар эдим: «Энди уни менга йўлатма!»

Ён тарафдан шарпа эшитилиб, сесканиб кетдим. Ғира-шира қоронғида белига кўндаланг қўйиб олган ҳассасидан қўлларини икки ёнга осилтирган қўйи энкайганча оғир одимлаб келаётган бобомни кўрдим.

— Бобо?

— Ҳа, улим, сенмидинг? Танимабман, эгангни егур кўз ўтмай қолган. Бу ерда нима қилиб ўтирибсан?

— Узингиз қаердан келяпсиз, бобо?

— Мозордан.

— Мозордан?!

— Ҳа. Бибингнинг олдидан, улим. Хушхабар олиб борган эдим. Бугун неваранг, арзанда неваранг келди, дедим. Сен кетгандан бери остонамизга қадам босмас эди, бугун келди, дедим... Арвоҳи қулоғим остида чирқиллагани чирқиллаган эди...

Димоғим ачишиб кетди, бурнимнинг икки ёнидан илиқ бир нима пастга ўрмалай бошлади.

— Тур, улим, бу ерда ўтирма — остонада ўтиришнинг хосияти йўқ.

Бобом кўриб қолишидан қўрқандек шоша-пиша кўзимни артдим. Шу тобда бобомнинг кўзи ҳеч нарсани илғамас — менинг боғ кўчам, менга кўп йиллардан бери бегона, аммо олис шаҳарларда ҳам хаёлимдан кетмаган, ёди ҳамиша энтиктирган, азиз гўшалар узра сурмаранг этакларини силкита-силкита тун чўкмоқда эди... Шоша-пиша кўзимни артдим.

Пишт, кўзлари совуқ ўт сочадиган тарғил мушук!..

КҮК ЭШИК

Танишимизнинг ижара уйига айланма зинадан чиқилар экан... Ойнабанд равонча, кейин деворларига расм солинган серҳашам хона. Унгулда сакраб юрган ҳуркак оҳу болалари тасвири Ҳамидга айниқса маъқул тушди: қишлоғимизни, уни қуршаган тоғларни эслатган бўлса керак.

Дарвоқе, гап девордаги безакдами? У ҳолда биз яшайдиган хона деворларини тоғ унгурида ўйнаб юрган оҳулар эмас, серёмғир келган бултурги баҳорнинг томдан сизиб ўтган чакка доғлари «безаган». Ягона деразаси тирқишларида чилла шамоли бемалол дайдиган, илитувсиз бу уйда Ҳамид иккимиз галма-гал тумовлаб турамиз. Мана, гап нимада!

Борган жойимиз дардимизни янгилади. Мезбон тинмай дам шароити: электр, газ, сувини айтиб ғурурланса, дам уй эгасининг одамохунлигини мақтарди. Биз унинг омадига — хўжайин, электр, газ, сувига таҳсин ўқиб, Ҳамиднинг таъбирича, «саройимиз»га қайтарканмиз, ўйга толдик.

Бошқа жой топиш керак!

Дарвозадан кирганда томига қора қоғоз ёпилган кўримсизгина икки уй, бир даҳлизга кўз тушади. Зах босган, қоронғи даҳлиздан чапдаги хонада кампир, ўнгдагисиди биз турамиз. (Начора, айб ўзимизда — ётоқхона шовқини малол келди.) Шифти Ҳамиднинг пакана бўйига мослангандек пастак бу хона икки киши учун чинакамига «сарой»: буклама каравотларимиз ва устига китоб қаланган синиқ столни ҳисобламаса, унда ҳеч вақо йўқ.

Торгина бу ҳовлида кампир ёлғиз, фақирона кун кечиради. Қўшнисига тушган қизи оиласи билан андармон, қўли теккан маҳалдагина кириб туради. Биздан ташқари, ҳовли тўрида, тут тагидаги бостирмасимон ҳужрада истиқомат қиладиган Бўрибой аканинг деразага қарай-қарай негадир хавотирланиб гапиришича, кампирнинг қизидан кейинги ягона ўғли дайди чиққан, онасига қарашмай, хабар ҳам олмай қўйган; ҳарбийдан қайтгач, бир бева аёлга уйланиб аллақерда яшармиш.

— Баъзан ичиб келиб қолади. Ана кейин кўрасиз томошани, — дейди Бўрибой ака пичирлаб.

Тушдан кейин ўқийман. Кечқурун совуқда жунжикиб қайтаман. Ҳамид ё кампирнинг уйни зўрға илитувчи чўян печи олдида гап сотиб ўтирган, ёхуд Бўрибой аканикида халқаро аҳволдан масала талашаётган бўлади. Каравотга чўзилиб оёғимни кўрпага ўрайман-да, китоб ўқишга тутинаман. Сўнг совуқдан ҳушим келмай китобни қўйиб, кампирнинг хонасига бош суқаман.

— Вой болам-эй, кўкариб кетибсан-а! Қир-қир... Қачон келдинг? Ман хавотир олиб ўтирибманки, бу изгиринда болафақир қай аҳволда келаркан, деб. Ўлгур совуқ ҳам... Майли, ҳадемай иссиқ кунлар кепқолар. Бўрибой айтаётувди. Газетада ёзганмиш. Ўқишингларни

битириб, ҳали бир одам бўласанларки, ҳаммаси унути-
либ кетади. Сани, Ҳамид боламни уйларига бориб бир
даврон суришим бор. Умидим катта санлардан, ҳа-ҳа!..

Чиндан ҳам кампирнинг бизга ишонч-ихлоси зўр, ке-
лажагимиздан кўп нарса кутади. У айниқса Ҳамид бил-
лан соз. Унинг шўх-шўх ҳазилларидан бошини орқага
ташлаганча мириқиб-мириқиб кулади.

— Ойи, шу-у, бўйга етган қизингиз бўлмагани чатоқ-
да, — дейди Ҳамид менга кўз қисиб.

— Ўзим ҳам шунга ачинаман. Бўлганида сандан
бошқага бермасдим-а, аттанг! — деб астойдил куюнади
кампир. — Ҳай, парво қилма, болам, сани ўзим уйлан-
тираман, кўрасан. Кўз остига олиб юрганим бор. Қўш-
нилардан. Бир нозанинки, сочи тақимиға тушади.

— Ушани тезроқ олиб бермасангиз, сочини қирқти-
риб қўяди, ойи. Ҳозир шунақа.

— Шўх бўлмай кет-а, болам...

Бўрибой аканинг ҳужрасига ўтаман. Ўттизларни қо-
ралаган бу одам қўшни кампирнинг ўғли; акаси билан
мурося қилолмай уйдан аразлаб, шу ерда сўққабош
яшайди. У биринчи кун бизни совуққина қаршилаб:

— Мусофир экансизлар, — деди негадир паришон
бир қиёфада. — Майли энди. Лекин кампирни ранжи-
тиш йўқ — шарт шу. Ўғли туфайли кўнгли ярим ўзи.
Аммо-лекин тилла кампир-да. Мана, ўзимиз ҳам...

Узоқ кириш сўзидан кейин у «Вокруг света» журна-
лини ўқиш-ўқимаслигимизни сўради. Ҳамиднинг муж-
малроқ жавобини эшитгач:

— Ўқиб туриш керак, — деди. — Аммо-лекин шу
журналда гап кўп. Мана, ўзимиз ҳам...

Унинг каталакдек ҳужраси газета-журналга тўла.
Зах тахмоннинг тепасигача сонма-сон «Вокруг света»
тахланган. Баъзан тонгга қадар ҳужрада чироқ милтил-
лаб туради: Бўрибой ака ўнинчи лампа ёруғида бошини
қашлаб, қўлида қизил қалам, газета титади. Юрганда
ҳам унинг қўлидан газета тушмайди, қўлтиғида албатта

журнал бўлади. Ўзи қурилишда оддий ишчи-ю, ҳамisha оқ кўйлак, бўйинбоғ, шляпада юриши, муомаласи зиёли кишиларни эслатади.

У гоҳо ичиб келиб, ҳовлини бошига кўтаргудек ўкириб йиғлайди; акасининг сирларини билишини, бир кунмас-бир кун уни фош қилажатини айтади, бўралаб сўкади. Кейин ишком тагидаги чорпояга ўтирганча ҳасратга тушади.

— Мен бахтимни йўқотганман, укалар, — дейди бизга. — Мусофирсизлар. Аммо-лекин мусофирчилик ёмон нарса. Мана, ўзим ҳам... Бахтимни тортиб олди. Номардлар! Мен ҳали уларга кўрсатиб қўяман! Ҳа! Илмий ишларим қолиб кетди...

Уни кампир онасидан ўзга ҳеч ким тинчитолмайди ҳам, овутолмайди ҳам.

— Ҳи, Бўрибой, тагин нима бўлди санга? — дея дарвозадан мункиллаб киради кампир.

Бўрибой ака гоҳ онасининг бўйнига ёш боладек осилиб олади, гоҳ уни ердан даст кўтаради.

— Ойижон, ойижонимсиз! — дейди у қайта ҳиқиллашга тушиб. — Илмий ишларим битсин ҳали, мен сизни бошларимга кўтараман, ҳа, худди осмонга! Номардлар-р! Тортиб олди-я, ойижон...

Эшитишимизча, бу девонатабиат одамни толе қисган, суйгани куйдириб кетган экан. «Илмий иш» дегани эса бир пайтлардаги орзуси бўлса керак. У мудом нимадандир хуноб, нимадандир шикаста. Нимаданлигини биз ҳам билмаймиз, ўзи ҳам.

Газетага ишқибозлигим учунми, Бўрибой ака менга бошқача қарайди. У мени эҳтиром билан қарши оларкан, Ҳамид ўридан туради.

— Ҳа, мулла? — дейди Ҳамидга. — Утиринг энди. Мана, бу ёқ келдилар, бояги масалани ҳал қиламиз.

— Раҳмат, — деб ҳафсаласиз жилмаяди Ҳамид. — Илмий ишни тугатиш керак. Эртага кенгашда муҳокамаси...

У чиқиб кетгач, Бўрибой ақа махфий сирни очаётгандек, деразага қараб пичирлайди:

— Шеригингиз тупой экан-ку? Даниянинг қироличаси кимлигини билмайди-я! Олий мактабда ўқий туриб... Ҳа-а, бу, Камбоджа масаласини эшитдингизми?

Косада овқат кўтарган онаси кирадию сиёсат чедра қолади.

Келсам, «тупой» илмий иши — семинарга тайёргарлик кўриб, аллақачон тўшакка кирибди.

— Сени, тупой экан, деди. — Кулгим қистайди.

— Ким? Мусофирми? (Ҳамид Бўрибой акага шундай деб лақаб қўйган.) — У қизиқсинганча ёстиққа ёнбошлаб олади. — Ҳи! Ўзиям мендан қолишмайди. Илмий иш эмиш! Уйланиш тараддудида юрибди. Топганмиш биттасини. Квартира беришибди. Яқинда кўчмоқчи бу ердан — мана, сенга илмий иш! Қарасам, аллақайдаги саволлар билан бошимни қотирыпти, «Бор-э», дедим. Э, буям ўзимизга ўхшаган бир афанди-да. Шўрлик мусофир!

Қампирнинг «Уй совуқлик қилаётган бўлса, мани ёнимга, бу ёққа ўта қолинглар, ҳарна иссиқроқ», деган гапини Ҳамидга айтаман.

— Қўйсанг-чи, — дейди у кўрпани юзига тортиб. — Ҳеч бири ўзимизнинг мана шу саройга тенг келмайди муздеккина, маза!

— Тезроқ бошқасини топмасак...

— Бу кеча тушимизга кириб чиқсин, эртага топамиз.

* * *

Ҳамиднинг туши ўнгидан келди: у эртаси куни дарсдан хушxabар билан қайтди. Курсдошлари орқали суриштириб, университетнинг ёнгинасидан уй топибди. Кечқурун кўргани бордик. Уй биз кутгандан зиёда, ўшанишимизникидан ўтса-ўтардики, қолишмасди. Эртага кўчиб келадиган бўлиб бекаси билан аҳдлашдик. У негадир сал жонсарак, аммо жуда мулойим аёл экан.

— Майли, келаверинглар, — деди. — Кечқурун ада-сининг ўзлари гаплашадилар. Фейъллари бир оз анақа-роқ, «Хўп», деяверасизлар.

Галдаги мушкулот кўчиш, яъни бу гапни кампирга айтиш эди. Нима дейиш, ким айтиши хусусида Ҳамид билан хийла бош қотирдик.

— Ётоқхонада яшамоқчимиз, десак-чи?

— Қаллангга балли!

Узоқ тортишув, иккиланишлардан сўнг, «Кампир се-ни яхши кўради, у-бу», деб гаплашишга унинг ўзини кўн-дирдим.

Ҳамиднинг орқасидан кампир уйга йиғлаб кирди.

— Санларни ўз болам дегандим, ўрганиб қолувдим, — дея ҳиқилларди у. — Бир ҳовлида ёлғиз ўзим... Бўриной ҳам яқинда уйланиб кетиб қолармиш. Мана, бу ёғи ба-ҳор эди. Биламан, совуқда хийла қийналдинглар, шўрлик болаларим. Аҳволларингни кўриб ич-этимни ейман. Ило-жим етганда-ку... Ёнимга ўта қолинглар, дедим... Ё би-рор нимадан хафа бўлдингларми, а, болаларим? Тунов кунги...

Тунов куни, кампир қизиникида эди, ўғли келди. Кў-ринишдан беозорга ўхшаган бу одам анча нағма кўрсат-ди: у ғирт маст, оёғида туrolмас эди.

— Ким қўйди санларни бу ерга? Кимсанлар ўзи? Бу мани уйим, ҳа! Ҳеч кимнинг ҳақи йўқ, ҳа! — деб ба-қирди у бизга. Кейин ерга боққанча чайқалиб сўкиниш-га ўтди... — Ойим қани? Ойимни топиб берларинг! Тез бўл, ҳозир!

Ҳамид кампирни чақириб чиқди. Уғли тағин дағда-ғага тушди.

— Бас қил, жинни, қўшнилар эшитади, — дея кам-пир уни судраб уйга олиб кирди.

— Ман-н қўшнилариингизни... — Унинг ҳуш-беҳуш ба-қирғи эшитиларди. — Булар ким? Ким қўйди буларни? Сизга пул керакми, а, айтинг, пул керакми? Мана, мана!..

— Пулинг ўзингга буюрсин, — деди кампир титроқ

товушда. — Нима десанг де, лекин ман бу болаларни ёнимдан жилдирмайман, улар ўзимники...

Амаллаб ўғлини жўнатгач, кампир йиглаб ҳасрат қилди, узр сўраган бўлди.

У ҳозир ўша гапни эсларди. Кўнглимиз бузилиб кетди. Бироқ энди қолиш ҳам ўнғайсиз эди.

— Хабар олиб турамиз, ойи,— дея юпата бошлади Ҳамид.

Кампир баттар тўлиқди. Сўнгра ётоқхона шароитини обдон суриштирди, кўнгли тўлди шекилли:

— Майли, болаларим, нимаям дердим, — деди паст, дардчил овозда. — Ниятларим кўп эди...

Ниҳоят, кампирнинг дуосини олиб, биринчи бор кўраётгандек қадрдон ҳовлига сўнгги марта гамфин назар ташлаганча, кўнгилда бир орзиқиш... кўк дарвозадан чиқиб кетдик.

Янги жойга ўрнашиб, кечқурун бека айтган кишининг келишини кутдик. Келди. Танитишича, аллақарда буфетда ишларкан, бурнининг учи ҳам худди винога тиқиб олингандек эди.

Беканинг «қулоқ қоқди»сига кўра, «бир оз анақароқ» бу одамнинг гапларига «Хўп», деяверишимиз керак эди. Вазифамизга киришдик.

— Ётоқ ёқмабди-да, хилват қидириб қолибсизлар? — деб бошлади у сўзини.

— Хў-ўп, — деди Ҳамид. Хўжайин унга бир ўқрайиб қўйди.

— Пулини хотиндан эшитгандирсизлар? Айтиб қўяй, ҳар ойнинг бошида тўлашингларга тўғри келади. Қалай?

— Хўп.

— Соат тўққиздан кейин дарвоза берк бўлади. Буниям ҳисобга олларинг, хўпми?

— Хў-ўп...

— Ичиш-пичишга қалайсизлар?

Ҳамидга қийин бўлди: Мастурани, олис қишлоқдаги

Мастурасини эслаб гоҳида жиндак-жиндак отиш одати бор.

— Рубобинглар ҳам бор экан. Буниям вақти-вақти билан, а?

Менга-ку бари бир, семинарга тайёрланиш ўрнига Ҳамид баъзан эрмакка тинғирлатиб ўтиради.

— Хўпми, во-от... Тагин ҳар қанақа ошна-оғайнини бошлаб келиш ҳам йўқ. Кейин сиз, ука, мўйловниям, а?.. Тўғри келмайди, маҳаллачилиқ.

Шу ерга етганда Ҳамид тамом бўлди, лекин сир бермади.

— Хўпми, во-от, чироқ масаласи... соат ўн иккигача.

Бу гап иккимизга бирдек таъсир қилди: қишлоқни, мактаб даврини эслайдиган гурунгларимиз қисқаради энди.

Кейин газ, сув, кран масалалари муҳокамасига кўчдик. Биз ўз вазифамизни оғишмай адо этардик. Ҳамид «хўп, яхши, бўпти», деб ўтирар, дам-бадам чап кўзини қисганча кўрсаткич бармоғи билан бурнининг ёнини қашиб қўяр эди: энсаси қотгани, «қўявер», дегани.

Ниҳоят, хўжайин шартларини тамомлаб, «Шундоқ бўлсин», дея ўрнидан турди. У кетгач, Ҳамид иккаламиз бир-биримизга тикилганча хийла фурсат хона ўртасида қаққайиб қолдик. Сўнгра ўтириб кампирни эшлашдик.

Шу кеча алла-паллага қадар уйқумиз келмади.

* * *

Эртаси кун дарсдан кейин уй қидиришга тушдик. Бир хиллар уйига ўзи сиғмаётганидан шикоят қиларди; бир хилларини шум ижарагирлар доғда қолдириб кетишганмиш; баъзиларининг эса бўйга етган қизлари бор экан...

— Бўйга етган бўлса, бервормайсанми бизга ўхшаган битта-яримтага! — дерди Ҳамид ҳазил аралаш хунуби ошиб.

Ижарага қўймасликларига кўпинча Ҳамид, унинг муштдай-ю, лекин маҳмадоналиги ва аллакимларникига ўхшаш ингичка мўйлови сабаб бўларди. Уй эгалари менга ишонч билдиришар, сўнгра Ҳамидга ўгирилиб... хавфсираб бош чайқашар, афсус айтиб, узрларини илова қилишар эди.

Охири... эски уйимизга яқинроқ жойдаги нақшидор дарвозадан хизматчига ўхшаш бир аёл чиқди. Ҳафсаламиз совиб турган бўлса-да, Ҳамид саломни қуюқ қилиб, бидиллашга тушиб кетди.

Албатта, бу ширинсухан хола ижарага қўймайди: уйи ўзига танглик қилади, бўйга етган қизи ҳам бор, буниги устига ижарагирлардан куйган денг... Аммо, айтишича, бизга разм солиб қараса, анча бамаъни болаларга ўхшарканмиз, раҳми келибди.

— Муюлишдан шундоқ ўтсанглар... — дея у ўзимиз кўз юмиб ҳам топа оладиган йўлни тушунтира бошлади, — «Зухра кампирнинг уйи», десанглар, кўрсатишди. Кўк эшик. Ўзиям бир кампиржон-да лекин. Бир-иккита бола турган экан. Кечами, олдинги кунми, ётоқхонага кўчиб кетишибди. Кампир шўрлик йиғлаб ўтирганмиш ўшаларнинг орқасидан. «Ҳалима опа айтди», десанглар, йўқ демас...

Аёлга раҳмат айтиб, йўлга тушарканмиз:

— Нима қилдик, хўжайин? — деди Ҳамид.

— Қайтиб боришдан ўзга чора йўқ шекилли?

— Инсоф билан ўйлаб қаралса,— дея хўрсинди Ҳамид, — ўзимиздан ўтган, жўра. Уйнинг у ёқ-бу ёғини тузатиб, печка-мечка қўйсақ...

Кўк дарвоза олдига келиб таққа тўхтадик. Унга қўл чўзишга на Ҳамидда, на менда журъат бор эди. Ниҳоят, одатдагидек узоқ тортишув, иккиланишлардан сўнг Ҳамидни ичкарига киритиб юбордим.

Бир оздан кейин ҳовлидан йиғи эшитилди. Дарвоза тирқишидан мўраладим. Кампир Ҳамиднинг бўйнига осилганча ўтирарди... остонада...

Ф А Й З И Н И Н Г А М А К И С И

— Уррэ-э! Амаким армиядан келяпти! — деди Файзи ирғишлаб. — Амаким армияда-ан!

Амакиси армияга кетмасдан олдин район марказидаги «тир»да ишларди. Қишлоққа ойда бир келар, кўча-мизда кўринди дегунча, унинг ташрифига муштоқ бўлиб тургандек, қўшни хотин-халаж дарвозалар тирқишига деворлар кемтигидан мўралашга тушар — гузарда икки-уч кунлик миш-мишга мўмай мавзу топилар эди.

— Сочи худди елкасига тушган-а, ёпира-ай! Жама-лак тақ энди, дедим!

— Чолворини айтмайсизми — балоғи тўрвадай, ер супуради. Тағин денг, почасига занжир тиктирган!

— Белидаги камарни кўрмабсиз-да, уста, отнинг айили дейсиз.

— Кўрдим, кўрдим. Чолворининг киссалариям бир ажабтовур.

— Кўйлаги-чи, Норгул қушночнинг мушкулкушодда княдиган либосидан нусхами-ей?

— Юришини айтинг, мискар, юришини! Босайми-бос-

майми, деб одим ташлайдилар, кўкрак бир газ олдинда, кўз осмонда денг, қарашлар ҳам артистларникидай, бир қизиқ!

— Раҳматли отаси бундай эмас эди, а, махсум?

— Замонаси-да, уста, замонаси. Акасиям бинойи, даштда мол кетидан юрган мўмингина одам.

— Шинель кўрмаган-да, амаки, шинель! Армияга борсин, кўзи мошдай очилиб, мулла минган уловдай ювош тортиб қайтади.

— Э, билмадим-да, жиян, бунақага армия тугул бош-қасиям кор қилмас!

— Мана, кўрасиз...

Файзипинг амакиси қишлоққа ҳар келганида Самад мискарнинг ҳалқасимон қабзаларига гул зарб берилган қўш тавақали дарвозаси ёнидаги серсоя тол тагида тахминан ана шундай гап-сўз бўларди.

— Амаким ўқишга жўнаяпти! — деб юрди Файзи гурурланиб.

Амакиси армияга кетмасдан аввал устма-уст икки йил ўқишга отланди. Ўқишга у шундай тайёргарлик кўрарди: учраган кишига қайси институтга кирмоқчилиги, ким бўлиб етишажагию битиргандан кейин нима қилмоқчи эканигача гапирарди. Кетар куни оғайниларини йиғиб сарҳовуз бўйидаги супада зиёфатнамо ўтириш қилиб берар, ўқишга киролса, битириб шаҳарда қолиш ниятида эканини айтар, биронта актрисага уйланиш мумкинлигини ҳам сохта камтарлик билан қўшиб қўяр, меҳмондорчилик сўнгида эса улардан бу йўлда гўё оқ фотиҳа олар эди. Ошналари ҳазил-мутойиба аралаш: «Лекин эҳтиёт бўл, шаҳарлик қизлар шайтонроқ келармиш, гангитиб қўйишмасин тагин», дея аския қилишар, шўхроқ бири: «Машина олишни унутма, шаҳарда жуда асқотармиш», деб ўгит берар — ашулачи ўртоғи бутун ўти-

риш давомида «Мен севаман, сен севаганиму?»ни такрор-лаб турар эди.

Куз бошларида — ўқишга жойлашганлар бир-бир келиб, нимага қодирликларини кўрсатгандек, қишлоқ кўчасидан намоёнликкорона ўтиб кетишарди. Файзининг амакисидан эса дарах бўлмас, шунда гапдонроқ қўшнилар: «У каттароқ ўқишга кирмоқчи экан-да, кечроқ келармиш», дея ўзларича каромат қилишар эди.

— Амакини ўқишга киролмабди, — деб қоларди Файзи куюниб.

— «Жўрақулбойнинг иниси Тўрақулбой каттароқ ўқишга кирармиш», деб эшитиб эдик. Қайси куни чўлда кўриб қолдим... чўлдаги «ўқиш»да шекилли?

— Тошкентда эмас эканми? Қари-фари оламга синамас эди-ку унинг, нима бўпти?

— Йиқилибди-да.

— У ёқ-бу ёғи синмабдими ишқилиб?

— Ҳар қалай, бир оз лат еган бўлса кераг-ов...

Куз охирларида — ўқишдан йиқилган, лекин ҳеч нима кўрмагандек бепарво Тўрақулбой келиб қолар, ҳамма гап ўшанда аён бўлар эди. Ўзининг айтишича, имтиҳонлардан неча баҳолар биландир ўтибди-ю, конкурсдан қайтибди. «Келаси йил албатта келгин, оламиш», дейишганмиш.

Келгуси йил ўқишга бориш Тўрақулбойга насиб этмаган экан: ёз яқинлашмай ҳарбийдан қоғоз келиб қолди.

— Амаким армияга кетяпти! — деди Файзи фахрланиб.

Тўрақулбой эртаси хизматга жўнайдиган кеча сарҳовуз бўйидаги супада ширингина базм бўлди. «Айбдор» бошини эгиб жим ўтирди, хизматда бўлган оғайнилари

ўз хотираларини эслашиб, унга турли йўл-йўриқлар беришди.

Эртаси чошгоҳда ҳовлидан чиқаркан, Тўрақулбой сафар халтасини супа четига қўйиб, бир лаҳзача маъюо турди. Сўнг похол ғарамланган сомонхона оша осмонга гутааш тоғларга боқиб: «Хайр, тоғлар!», деди ва негадир бизнинг уйимиз тарафга қараб: «Хайр, қишлоқ!», деди, бурилиб девор бошида турган Мамат қассобни кўриб: «Хайр, қассоб бобо!», деди.

Ушанда, бу манзарадан таъсирланиб, «Хайрлашиши бошқача, қайтиб келмайдиганга ўхшайди», деб ўйлаган эдим...

— Амаким! Ана, амаким!..

«Тўрақулбой армиядан келаётганмиш!», деган хабар яшин тезлигида гузарга тарқалди. Овул-ҳамсоя, қўни-қўшни дарвоза тирқишию девор кемтигига ёпирилди: «Қанақа бўлиб қайтибди экан?»

Осмондан тушгандек, кўчамизда у фавқулодда пайдо бўлди. Бошида фуражкеси қирра, бир четидан жинглак сочлари қайнаб чиққан; ўнг қўлида сиртига ишвакор жонон тасвири солинган ихчамгина чамадон, чап қўлида шинель, қаншарида қора кўзойнак.

Файзи елиб бориб амакисининг бўйнига осилди. Кетидан мен ҳам югурдим. У иккаламизни баробар кўтариб бағрига босаркан: «Орлы мон, выросли», деди. Устбошидан хушбўй атир ҳиди келди.

Кейин Файзи чамадонни, мен шинелни кўтариб дарвоза томон юрдик. Ҳовлига кирилгач, Тўрақулбой супа олдида тўхтади, похол ғарамланган сомонхона оша осмонга гутааш тоғларга бир нимани хотирламоқчидек узоқ тикилиб қолди. Хизматга жўнаган кунини эслаб, ҳозир «Салом, тоғлар!», деса керак, деб ўйлаган эдим, йўқ индамади. Уйимиз тарафга эса қарамади, девор бошида Мамат қассоб ҳам кўринмасди.

— Бошларида шапка. Қирра денг яна. Биров келяпти, тус генерал, дейсиз!

— Ойнак тақиб олганми кўзига?

— Ҳа энди, ака, армия осон дейсизми, бирор нима бўлгандир-да.

— Бе-е, армияга борган бир шуми? Борганларнинг бари бир йигит бўлиб келяптики... Ана, Аҳад қоранинг ўғли...

— Мошинадан тушаётиб, уст-боши чанг экан чоғи, «Ах, гираз!», деганмиш.

— Бўлмаган ган! Ҳе, кейин ўзимиз ҳам, мешдай шиширамиз-да!

— Нимани гапирайлик йўғасам, биродар? Яхшини яхши дейсиз, ёмонни ёмон-да...

Тол тагида бундан икки йил бурун узилиб қолган миш-миш Тўрақулбой келиши билан ана шундай қўйта уланди.

— Кетдик даштга!— деди Файзи кафтларини бир-бирига ишқаб. — Суюнчига!

Оқшом ости Файзи иккаламиз эшак миниб, хушбарни етказиш учун даштга жўнадик. Файзининг отаси— негадир ёзин-қийин телпагу чопонда юрадиган Жўрақул амаки «Кинога кирасизлар», деб бизга бир сўмдан «суюнчи» берди. Сўнгра семиз бир қўйни отига ўнгариб орқамиздан ўзи етиб келди.

Қўни-қўшни йиғилди. Илгари саломига алиқ ҳам олмайдиганлар Тўрақулбой билан қучоқ ёзиб кўришди, хизмат қандай ўтганини суриштиришди. Тўрақулбой жилмайганча «Ничево, ничево», деб жавоб қиларди.

Қўй сўйилди, тандир кабоб осилди — Тўрақулбой келгани шарафига зиёфат бошланди.

Унинг ўзи айвондаги ёстиғу якандозларга ёнбошлаб олиб бетўхтов тамаки тутатарди. Ўтирганлар эшондан калом кутган муридлардек ундап кўз узишмас, ҳар за-

мон-ҳар замонда примигагина бир нималарни сўраб қўйишар, Тўрақулбой ҳам примигагина истар-истамас жавоб қайтарар эди. Афтидан, бу анъанавий зиёфат унга кўп ҳам хуш келмаётган эди. Бир маҳал у ўз-ўзидан алланечук руҳланиб, тирсагини ёстиқдан узди-да, армиядан гап бошлаб бир саргузаштини ҳикоя қила кетди.

Айтишича, хизматда генералнинг машинасини ҳайдаган экан. Қизи ошиқ бўлиб қолибди. Одатда тамшаниб эсланадиган кўп ширин дамларни Тўрақулбой ўша билан ўтказибди. Эҳ, энди қай бирини гапирсин! Узиям қизми-сан қиз экан-да. Начора, хизмат тугаб, хайрлашадиган пайт етибди. Қиз ундан кўнгил узолмай зор-зор йиғлармиш, денг. Отаси — генерал ҳам Тўрақулбойни ўз ўғли дек яхши кўраркан. «Қол, Толик,— дебди илтимос қилиб,— лейтенантлик унвонини бераман, қизимга уйланасан». «Йўқ,— дебди Тўрақулбой рад этиб.— Кетишим керак!» Эҳ, энди у дамларнинг қай бирини гапирсин!..

— Йўқ, дедим, — дейди Тўрақулбой мағрур чимирилиб. — Кетаман, кетишим керак, дедим.

Даврадагилар унинг ҳикоясини «буни қаранг-а!», дегандек ҳайратланиб тинглашарди.

Майда-чуйда юмушларга уннаб юрган Файзининг отаси, чопони барлари белбоғига қистириғлиқ, пойгакка келиб чўккалади, «Ҳа, ишқилиб эсон-омон бориб кепсан — бизга шуниси ганимат», дея даврадагилар иштирокида юзига фотиҳа тортди.

— Қани, укам, гапир-чи, энди, хизматлар яхши ўтдими? Ул-булга чалғиб тузук сўрашолмадик ҳам.

— Ничево, ничево,— деди Тўрақулбой. Кейин олдидаги чойдан бир ҳўплади-да, иштиёқ билан янги саргузаштини айтиб бера бошлади.

Унинг гапларидан энсаси қотдими ё бу нарсаларнинг дуруст фаҳмига етмадими, ўчоққа қараш баҳона Жўрақул амаки ўрнидан турди. Анчадан сўнг қайтиб келиб чўккаларкан, ҳали-ҳамон ўша нақл эканини кўриб:

— Э, ука, биз ҳам бўлганмиз армияда, қўй энди, улар қолиб кетган гап, — деди.

Тўрақулбой пинак бузмай ҳикоясини давом эттираверди.

— Э, ойнагингни ол-э, бундай!— деди акаси ахийри, жаҳли чиқиб. Тўрақулбойнинг ҳам жаҳли чиқдими, унинг кейинги гапларига жавоб қайтармади — ёстиққа ёнбошлаб олди.

Файзи иккаламиз ўчоқбошидан сопол товоқларда қовурдоқ кўтариб келарканмиз, орқадан Жўрақул амакининг: «Армияга бориб ҳам одам бўлмабди бу», деб тўнғиллаганини эшитдик.

Эртаси Қодир тулумнинг хотини девор оша қўшнисига:

— Эшитдингизми, ҳамсоя?— деди. — Жўрақулбойнинг иниси Тўрақулбой армияга бориб Тўлик бўлиб кепти...

— Бугун маза! — деди Файзи қувнаб. — Зиёфат, ашула!

Кун бўйи Тўрақулбойни кўргани, отамлашгани ошна-оғайнилари келиб туришди. Кун бўйи сарҳовуз ёқасидаги супада дастурхон йиғиштирилмади. Кун бўйи Файзи иккаламиз мачит ёнидаги магазиндан шиша ташидик.

Ёр-дўстлари Тўрақулбой хизматни қандай ўтагани билан қизиқишарди.

— Генералнинг мошинасини ҳайдадим, — дея сўз бошларди Тўрақулбой.

У тўрда узала тушиб ётар, ўз ҳикоясидан нечоғли мароқланаётгани тамаки тутуни ора башарасидан аён эди. Даврадагилар унинг гапларига дастлаб бирмунча эътибор, ҳатто қизиқиш билан қулоқ солишди; сўнг қарашдики, суҳбат мароми хийла суюқлашиб, бачканалашиб кетяпти, Тўрақулбой бу туришда бандасига сўз бермайдиган—хизмат кўрганлар лоф аралашаётганини

илгарироқ пайқаб, кулгиларини ютганча бирин-сирини қўзғалишди, қолганлар уларга эргашди.

Иккинчи гуруҳ одам йиғилганда ҳам Тўрақулбой гапни худди бояги жойидан бошлади.

Бу ҳол шу йўсин кечга қадар беш марта такрорланди. Келган барчанинг энсаси қотиб бир-бир жўнади, айшулачи ўртоғигина — қўшиқ айтишга хумор бўлиб, маърид пойлаб юрган экан шекилли — кун ботгунча туграй демади. У меҳмонлар ҳар янгиланганда «Мен севаман»ни оларди.

— Амаким зерикапти экан, — деди Файзи худди ўзи ҳам зерикаётгандек.

Индини Тўрақулбойнинг қолган-қутган ёр-жўралари келиб кетишди. Шундан кейин уни ҳеч ким йўқламай қўйди. Чамаси, ширин хотираларини эшитадиган бошқа оғайниси қолмаган эди. Уч-тўрт кун ўтиб, ўзига ўхшаганроқ ошнаси келди. Икковлон узоқ отамлашишди. Меҳмон иш юзасидан қаердадир бўлиб, вақтида келолмагани учун узр сўради. Тўрақулбой ҳикоясини унга рус тилида айтиб берди. Сўнг кузатиб чиқаркан, дарвозакона олдида:

— Мне всё равно здесь не жить, — деди маъюсланиб.

Уйдан меҳмон аригач, Тўрақулбой энди кечқурунлари ясан-тусанни жойига қўйиб, кўчага отланадиган бўлди. Кундузлари — саҳардан оқшомгача супада чўзилиб ётади. Ёнида «БТ» сигарети. Ҳар эрта чошгоҳда ҳафсаала билан соқол қиради, юзига пишиллашиб атир сепади — қиладиган иши шу.

Файзи иккаламиз кун-уззукун унинг ёнидан жилмаймиз, дам-бадам саволга тутамиз.

— Амаки, у ер яхшими, бу ер? — деб сўрайди Файзи.

— О, конешни, у ер! — дейди амакиди суҳбатдош топилганидан боши кўкка өтиб.

— Дунёда энг яхши жой қаер?

.. — Воронеж! О-о, Воронеж! — дея энтикиб кетады Тўрақулбой. Сўнг тамаки тутунига ўйчан тикилиб, чуқур уҳ тортади: — Воронеж! Город моей первой любви!..
Бир кунни эшакка қий ортиб даштдан Файзининг отаси келиб қолди. Укасининг ҳамон ўшандек беғам-бекор чўзилиб ётганини кўриб жигибийрони чиқди.

— Хўв, ётаверасанми энди толқон шимган тўрадай бўлиб? Ё у ёқдан бел-мелинг синиб келганми?!— дея ўшқирди.

Тўрақулбой ростдан ҳам бели синиб келгандек ўрнидан қўзғалмади, «Нима деяпсан?», деб ўгирилиб ҳам қарамади — чўзиб-чўзиб тамакисини симириб қўйди.

— Амаким армияга қайтиб кетяпти, — деб қолди Файзи хомуш.

Уша кунни Жўрақул амаки от йўрттириб келди. Томоша қувиб орқасидан ҳовлига кирдик. Тўрақулбой, чамадонни супа лабида, хаёлчан чўнқайиб тамаки тутаттарди.

Жўрақул амаки, қўлида қамчи, тўғри унинг устига бостириб борди. Тўрақулбой акасининг важоҳатидан ҳайиқибми, секин жойидан турди.

— Хўш? — деди Жўрақул амаки мулойим, маслаҳат оҳангида. Тўрақулбойнинг «гал шу», дегандек безрайиб турганини кўрдию қамчи билан бир уриб чамадонни ағдарди ва кутилмаганда бақириб юборди:— Номаяқулнинг понини епсан, хўпми! Ол чамадонни, отга мингаш!..

— Жўрақулбойнинг олифтаси кўринмай қолдими?

— Адирда эмиш-ку, акасига ёрдам бериб юрганмиш.

— Йўғ-э! Бу кишининг ҳам ерга тушиб, одам сонига қўшиладиган кунлари бор экан-да? Хайрият.

— Лекин, менимча, шу боланинг оёғини бирон жойга чатиб қўйишса, тийилиб қолармиди? Ҳар қалай, ола хуржун, деган гаплар бор.

— Эшитмадингизми, қайси бир қариндошларининг қизидан гап очишса, «Сочи сариқ экан», деб унамабдику!

— Оббо, азамат-эй! Узимиз кал, лекин кўнглимиз нозик, деганлари шу-да, а, махсум? Узлари бир такасалтанг-у, кўнгиллари қора сочга кетганини! Сочи сариқ эмиш!

— Адирда юрибди, дедингизми, уста? Менинг эштишимча, акаси билан аразлашиб, чўлга кетиб қолганмиш, экскаваторда ишлаётганмиш.

— Шунақа эканми? Ҳа-а, тузук, тузук...

— Амаким Мубор опангга ҳалигидай... — деди Файзи чайналиб.

Муборак опам—шаҳарлик холамнинг қизи; узоқ йили онаси ўлиб, бизникига кўчиб келди; мактабни битирган, кутубхонада ишлайди.

Кейинги пайтда бошига тугун қўйган хотинлар уйимизга серқатнов бўлиб қолишди. Улар кетгач, онам Муборак опамни ошхонага олиб кириб бир нималарни уқтиради. Муборак опам эса: «Пишириб енг унингизни, холажон! Найнов, лақма. Бошимга ураманми?», дея эшиқни қарсиллатиб чиқиб кетади. Мен унинг шу қилигини яхши кўраман.

Кейинги пайтда Тўрақулбой каттакон портфель кўтариб кўчамизда тез-тез пайдо бўла бошлади. У чўлдан бир келганида қўлимга буклоғлиқ, қоғоз тутқазаркан.

— Шунини Мубор опангнинг китоби ичига солиб қўй,— деди муғамбирона илжайиб. Анграйиб турганимни кўриб ваъда қилди: — Файзи икковингни чўлга олиб бораман.

Уйга югурдим...

Эртаси кунини уйимизга Файзининг отаси, онаси ва яна бир аёл тугун кўтариб меҳмонга келишди. Улар кетгач,

онам Муборак опамни ошхонага олиб кирди. Мен эшик тирқишига қулоғимни қўйдим.

— Боринг-э, шу олифтангизни бошимга ураманми?— дерди Муборак опам ҳарчанд.

— Нимаси ёмон, Муборакжон? Алининг қиличидай йигит бўлса... — дея аврарди онам.

Негадир бу гал Муборак опам эшикни қарсиллатиб чиқиб кетмади.

Уша оқшом—биз айвонда ўтирардик—деворимиз тагида «Алининг қиличидай йигит»нинг хиргойиси эшитилди:

Иккаламиз бир авлоднинг боласи,
Не қилади бир-биримиз севганда...

Ҳаммамиз Муборак опамга қарадик. У ерга тикилди, қизарди, кейин югуриб уйга кириб кетди.

— Амакимнинг тўйи эртага, — деди Файзи.

— Мубор опамнинг тўйи! — дедим мен.

Бирон ойлар ўтгач, Файзининг амакиси — менинг поччам кечқурунлари бир қўлида тўрхалта, бир қўлида қовун ёки тарвуз кўтариб уйга қайтадиган, сўнгра эгнида беқасам чопон, чиқиб тол тагидагиларга—ўша, кечагина ўзини муҳокама қилганлар сафига қўшиладиган бўлди.

— Юр, амаким чақиряпти, — де(ганми)ди кунлардан бир кун Файзи катталардек ташвишманд йўсинда. — Икковимизга айтадиган гапи бор экан.

— Жиянлар, — дея ўйчан сўз бошла(ганми)ди Тўрақул поччам. — Биласизлар, мен ўқимоқчи эдим. Уқишни битириб шаҳарда қолмоқчи, каттароқ бирон иш қилмоқчи эдим. Бошқача одам бўлмоқчи эдим-да, бошқача! Орзуларим осмонни кўзлаган эди. Ҳаммасига

эришаман, деб ишонардим, ҳаммасига. Бугун келиб қарасам — ҳеч бирига эришолмабман, ҳеч қайсисига-я! Нимадир етишмадим, нимадир халақит бердим — нима? Билмайман. Эҳ, бу гапларни сизларга нима учун айтяпман?..

Биз уни ҳали шу чоққача сира бундай тушкун, буңдай жиддий қиёфада кўрмаган эдик.

... Рост эдими шу?

Кейинроқ ўзимиз — Файзи ҳам, мен ҳам амаки бўлдик, жиянларимиз кетимиздан эргашиб юра бошлади.

Тол тагидагиларни ҳамон қизгин муҳокама устида учратардим. Улар орасида Тўрақул поччам ҳам бўларди. «Нимани гапиришаркан бунча?», деб ажабланардим.

У ердан ўтганимизда даврадошлар бизга — Файзи билан менга зимдан қараб-қараб қўйишларини сезардим, шунда кўзим ҳеч нарсани кўрмас, қулоғим ҳеч нарсани эшитмас эди. (Чамаси, Файзи ҳам мендек «кўру кар» эди.)

Ажабо, доим шулар ёнидан ўтсам, ҳануз-ҳамов Файзининг амакисини—менинг поччамни нақл қилишаётгандек туюларди...

Энди бу гапларга кўп бўлди. Энди қишлоққа боргандагина, Файзини, Файзи иккаламизнинг болалик завқимиз, ҳавасларимиз сабабкори — Тўрақул поччамни кўргандагина эслаб-эслаб қўяман. Эслайману ўйлаб қоламан: ўшанда ростдан ҳам кунлардан бир кун Тўрақул поччам Файзи иккаламизни ҳузурига чақириб азда-азда ҳасрат қилган, бизга — ҳа, Файзи билан менга нимадир, ўзи ҳам тагига етолмаган ниманидир айтмоқчи, уқтирмоқчи бўлганмиди ёки бунга ўзимча тўқиб юрибманми? Билмайман. Улардан сўрашга эса ийманаман. Лекин негадир шунга — кунлардан бир кун Тўрақул поччам Файзи иккаламизни ҳузурига чақирганига, чақириб азда-азда ҳасрат қилганига, ҳасрат асноси бизга —

ҳа, Файзи билан менга н и м а н и д и р, ўзи ҳам тагига етолмаган н и м а н и д и р айтмоқчи, уқтирмоқчи бўлганига ишонгим келади.

...Файзининг амакиси—менинг поччам бошқача одам бўлмоқчи эди, бошқача! Биласизми, қандай? Билмайсиз. Мен ҳам билмайман, Файзи ҳам, ўша одамнинг ўзи ҳам...

Буни энди ҳеч ким билмайди, билолмайди.

1974

БИР ОҚШОМ

У ишдан сўнг ҳеч қаёққа бурилмай тўппа-тўғри уйга боради. Ҳар куни. Уй совуқ — печка ёқишга ҳафсаласи келмайди; қорни оч — столда эрталаб чойнак тагида қолган яхна билан пон бурдалари бор...

Кейин йўлда олган газеталарини ҳафсаласизгина варақлаб чиқади-да, чироқни ўчириб, диванда мудраб қолади.

Бир маҳал чироқ ёнади. Кўзини очса — хотини шифоньер олдида кийим алмаштираётган бўлади.

— Келдингми? — дейди. — Намунча кеч? Учрашув чўзилдими?

— Чўзилди! Автобус кутдим.

— Ким кузатди?

— Қорбобо,— дея бепарво жавоб қилади хотини.

Кейин хотини рўзгорга уннайди: чой қўяди, эрталаб-ки овқатни иситади, унинг шимига дазмол босади...

У радиодан дам олиш концертини эшитиб ўтиради. Зерикади.

— Сен ҳам бундай бир гапирсанг-чи, — дейди. Хотини гапирди.

— Нимани гапирай? — деб сўрайди аввал. — Ҳа, бугун психология домламиз...

Психология домласи одамларни тўрт турга ажратибди: холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик. Тавба, одамлар тўрт хил бўлармиш! Оламда нечта одам бор? Тўрт хил эмиш шулар. Психология домласи айтибди.

— Сен қайсисига кираркансан?

— Билмасам.

«Сен ҳеч қайсисига кирмасанг керак. Бир қиз бор, у...»
Беихтиёр ўша қиз ҳақида ўйлаб кетади.

Кейин ётишади. Шунда у хотинини сал-пал яхши кўргандек бўлади.

Эртаси яна шу...

Шуларни ўйлаб, у бугун уйга бормади. Қаёққадир кетгиси келди. Салимни анчадан бери кўрмаганини эслади. Ўзи ҳам бундай бир келиб хабар олишни ўйламайди. Ўқиш билан овора, қўли тегмаса керак. Студентлигида ижарада бирга туришарди. Ўқишни битиргач, уйланиб бу бошқа жойга чиқди, Салим ўша ерда қолди. Тўйдан кейин бир-икки борди-да, шу бўйи қорасини кўрсатмай кетди.

У автобусга ўтириб Салимникига жўнаркан, кампирга «Келиб-келиб тураман, ойи», деганини эслаб, ҳозир унинг қаршисида мулзам бўлишини хаёл қилди.

Иўқ, уни кўриб кампир чандон севиниб кетдики, йигиб юрган гиналари ҳам эсига келмади.

— Келинпошшо билан бўли-иб бизни бирдан унутиб юбординг-а, ўғлим? — деди фақат андак ўпкалаган сингари.

— Э, ойи, иш, уй-рўзғор... — дея ташвишли илжайди у.

— Ана шундай бўлади? Ҳали ҳолва, битта-иккитали бўлгач, кейин кўрасан. Ҳа, келинпошша чопқиллаб юрибдими? Бир бошлаб ҳам келмайсан?

— Уям иш билан, ўқиш билан... — У негадир хотинининг чопқиллаб юришини тасаввур қилиб, ичида кул-

ди. Хотини чопқиллаб юрадиган хилидан эмас, ўн гапга аранг бир оғиз жавоб беради-ю... Бошқа қиз келди кўз олдига. Кейин кампирни, онасидек бўлиб қолган одамни ранжитмаслик учун ваъда берди: — Келамиз, ойи, келамиз. Шундай ният бор ўзи. Салимингиз кўринмайди, ўқишдан қайтмадимми ҳали?

— Сен кетиб қолганингдан буён қўними йўқ. Бир ўзи сиқилади чоғи, чиқиб-чиқиб кетавуради... Кеча эди, «Етоқда, болаларнинг олдида бўламан, ойи, сўраб келишса айтиб қўярсиз», деб кетгани — дараги йўқ.

Кампир дастурхонга уннамоқчи эди, у қўймади:

— Шошиб турибман, ойижон, алоҳида келарман.

— Ҳа, намунча? Озиб-ёзиб бир кепсан...

— Қелинингиз... дарсдан олиб кетишим керак. — У бу гап қаёқдан хаёлига келиб қолганига ажабланди.

— Ундоқ бўлса ўзингдан кўр, норин қилиб қўювдим.

— Бир келиб еб кетаман ҳали.

Кампир орқасидан: «Бу гал ёлғиз келсанг киритмайман, эй бола!», дея пўписа қилиб қолди.

У бекат томон юраркан, яна уйга боришни ўйлаб, юраги безиллаб кетганини сизди. Бошқа қаерга борарди? Таниш-билишларини бир-бир кўз олдидан ўтказиб, ҳеч кимникига оёғи тортмади.

У яқинлашиши билан автобус бекатни ҳувиллатиб жўнади. Скамейкада, олдиларида саватлари, гангир-гунгур қилиб ўтирган иккита кампир қолди. Скамейканинг охирида — устига газета ёпилган бир сават. Кимники? Устунга суюнганча тескари қараб бир қиз турибди. Шуникимикан? Нозиккина қиз. Сочи бўйнида тутамланиб, елкасига ташланган. Қўлида боғичи узун қизил сумка, ерга тегай дейди. Қулоқларида йирик ҳалқа-зирак. Чиройли қиз бўлса керак. Шуникимикан? Устига газета ёпилган лаган ва... шундай қиз?!

У бекатда нари-бери кеза бошлади; қиз томонга ўтгиси, юзини кўргиси келаётган бўлса-да, нимадандир ийманарди.

Нима қилса экан? Уйдан безор, дилзада. Тўғри келган автобусга ўтириб бир ёқларга кетишни ўйлади. Шу фикрда йўлга кўз тутди.

Қиз ҳамон тескари, ўгирилишни хаёлига ҳам келтирмайди, гўё бу ёқдаги бировдан аразда. Қанақа қиз экан?

Яқинлашаётган автобусни кўриб кампирлар саватларига қўл чўзишди. Машина келиб тўхтагач, чиқмоқчи бўлиб у ҳам зинага оёқ қўйди, шунда беихтиёр қиз томон қарадию... секин оёғини олди. «Уша!» Кўндалангига фарқ очиб, бир тутам сочи манглайига тушириб таралган. Кўзларида гангитадиган бир сеҳр... «Худди ўзи!»

Автобус йигитнинг ёнгинасидан ўтиб жўнади. Йигит ҳамон қиздан кўз узмай анграйиб турарди. Қиз унга ҳайратомуз бир назар ташлади-да, тагин тескари ўгирилиб олди. Йигит тиззасига қўл тираб бекат супасига чиқди.

Бекатда энди у билан қиздан бўлак кимса йўқ эди.

«Уша! Худди ўзи!» Йигит ичида худодан бу бекатга бошқа автобус юбормасликни ёлвора бошлади. «Нима қилсам экан? Қандоқ гапга солсам бўларкан? Қиз бола билан гаплашиш ҳам эсдан чиқибди, жин ургур. Ҳаммасига ўзим... уйланганим сабаб! Шунақа, кўнглимдагиси учрашини кутиб юрсам ўлармидим? Танишибоқ, пешонада битилгани, бахтим юлдузи шу, бошқаси йўқ оламда, деб ўйлаган эканман-да. Хомкалла! Қандай гап ташласам экан?..»

У яна нари-бери юра бошлади — қизга яқинлашишга юраги дов бермасди. Уша томон қадам босди дегунча оёқлари бўшашиб, шалвираб қолади. Ниҳоят, бор журъатини тўплаб унга рўбарў бўлди. Қиз бир ўқрайдию сумкасини осилтирганча бекатнинг нариги бошига йўл олди. Бориб, худди боягидек, устунга суянди. Йигит унга яна сурбетларча рўбарў келди. Қиз энди ошқора нафрат билан юзини буриб, скамейкага, устига газета ёпилган сават ёнига бориб ўтирди; кўзларини осмонга тикиб олди: башарангни кўргандан кўра... Йигит дадил

келиб унинг ёнгинасига жойлашди. Қиз ёввойи қараш қилиб, нарироқ сурилди — сават устунга тақалиб қолди.

— Автобусга чиқмадингиз?

Қиз осмондан кўз узмай заҳарханда қилди:

— Ҳар қанақасига чиқаверар экан-да!

Йигит таслим бўлмади:

— Сават сизникими?

— Нимаиди?

— Совчиликка боряпсизми дейман?

— Совчи? Қанақа совчи?

— Сизни айтяпман, бошингизга саватни қўй-иб...

— Ҳа-а... — Қизнинг юзи ёришганга ўхшади.

— Совчи хола! — дея йигит ўзига-ўзи гапиргандек шўх пичирлади. — Йўл бўлсин, совчи хола?

Қиз кутилмаганда қаққос уриб кулди.

— Совчи хола де-енг?

— Ҳа, ўхшайсиз! — деб бўш келмади йигит. — Бир қўлингизда сумка, бир қўлингизда зонтик, бошингизда сават. Замонавий совчи-да!

Қиз энди кулгидан тўхтаб, йигитга қизиқиш билан боқди.

— Совчи хола деганингизга болаликда «хола-хола» ўйнаганимиз эсимга тушди.

— Сават ростдан сизникими?

— Меники.

Йигит ажаблангандек, қизга ботиниброқ тикилди.

— Қизиқ, автобусга чиқмадингиз, чиқадиганга ҳам ўхшамайсиз бу ўтиришда?

— Тўғри айтасиз. Уяляпман. Кейин — автобуслар ҳам тикилинч.

— Ҳа-а. Уйингиз узоқми?

— Узоқ-ку эмас, лекин... Тўрт бекатча келади бу ердан.

— Ҳаммол ёлламайсизми?

— Ҳаммол? — деб елкасини қисди қиз, — Қани ҳам-мол?

— Мана, ёнингизда ўтирибди.

Қиз тушунмагандек бир лаҳза йигитга тикилиб турди-да, шарақлаб кулиб юборди:

— Вой ҳаммол-эй!

— Ростдан, кетдик, ўтираверасизми шундоқ! У ёқда қудаларингиз интизор бўлиб кутишаётгандир. — Йигит чаққонлик билан саватни олиб бошига қўйди, қиз бармоғини бигиз қилиб кулган эди, кейин белига тираб олди.

— Кетсак кетдик! — Қиз жойидан ирғиб турди-да, сумкани елкасига ташлаб, буйруқ оҳангида:— Қани, олдимга тушинг-чи, ҳаммол! — деди.

Қизнинг самимияти, ўзини эркин тутиши йигитни мафтун этди. Улар акациялар соясидаги йўлкадан ёнма-ён йўлга тушишди. Бир оз юрилгач, қиз:

— Сизниям ишдан қолдирдим, — деди хижолатомуз.

— Бирор ёққа кетаётгандирсиз?

Йигит бепарво жавоб қилди:

— Қаёққа борардим? Сандирақлаб юрибман. Бекорчилик... Хушбўй нарсаларнинг ҳиди келяпти, саватингиздаги нима ўзи?

— Сомса-а! Келинг, еймиз. — Қиз жавоб ҳам кутмай газетанинг бир четини кўтарди-да, саватни титкилаган бўлиб иккита сомса олди, бирини йигитга узатди. Йигит иккиланибгина сомсага қўл чўзаркан, саватга назар ташлаб:

— Вой-бў, бунчасини нима қиласиз? Қудаларингизникига кетаётганингизга энди ишондим, — деди.

— Йўқ, — деди қиз сомсадан тишлаб. — Бугун туғилган куним! .

— О-о!— дея хитоб қилди йигит. — Табриклайман! Нега боя айтмадингиз?— «Айтганида нима қилардим?», дея хаёлидан ўтказди ўзича.

— Уртоқларим келишади. Ўзим ҳам сомсани яхши кўраман. Бунга қаранг, бир амаллаб сават билан бозорга тушишга тушибман-у, кўтариб қайтишни ўйламабман. Яхшиям... — «Сиз чиқиб қолдингиз», дейишига жиндак

етмай тилини тишлади у. — Раҳмат сизга. Укамни юборсам ҳам бўларкан...

— Укангизни юбормаганингиз яхши бўлган экан, — деди йигит шум оҳангда. Қиз савол назари билан қараган эди, илжайди: — Унда биз танишмаган бўлардик.

— Танишганимиз яхши бўлди, — деди қиз самимий. Кейин негадир астойдил ажабланди: — Отимни сўрамадингиз-ку? Энди отимни айтишим керак-а?

— Нега энди «керак-а?»

— Танишганда шунақа қилишади-ку? — Қиз гўдакларча бир завқ билан кулди.

— Билиб қўйсам зарар қилмасди.

— Аввал ўзингиз айтинг, — дея бошини бир ёнга солиб сўради қиз.

«Айтайми? Ўзимнинг исмимни айтайми, ё... Яхши қиз экан. Мунофиқлик қилиш номардик».

— Менинг отим бўлса... Топинг-чи, нима экан? — Қиз тағин қиқирлаб эркалик қилди.

— Фолчиликни ёмон кўраман. Нотўғри чиқиб қолса...

— Хулка-ар.

«Хулкар... Мен орзу қилган қизнинг ҳам исми шунга ўхшаш бўлиши керак эди. Балки шу қиз учрарди. Хотиним-чи? У мени яхши кўради, нима десам йўқ демаган, балки шунинг учун... Ўзим-чи? Шунга уйланмасам, тоқ ўтаман, деб ўйлардим бир вақтлар. Бечора! Одам ҳам шунақа ювош бўладими? Балки шунинг учун... севмай қолгандирман. Севмай қолгандирман? Нега бўлмаса йўлда учраган қизга... Яхши қиз экан, ғалати қиз экан. Ҳув бозорда кўрганим-чи..»

Бир якшанба хотини билан бозор айланиб юрганида бир қизни кўриб қолган эди. Қиз шундай тикилдими... нигоҳан гўё: «Шунақа. Кўнглингдагини йиллаб излайсан, кутасан. Топдим, деб ўйлайсан бир кун, севдим деб ўйлайсан. Ҳолбуки... Мана, ниҳоят учрашдик. Мен ҳам узоқ йиллар сени изладим, кутдим, адашдим ҳам. Бугун кўриб турибман... Энди нима қиламиз? Осмонга учиб

кетмасак... Начора, тақдир дегани шунақа экан: камдан-кам одам кўнглидагини топаркан. Топган ҳам гоҳо шубҳаланиб, тополмадим-да, дея надомат чекар экан. Хотининг ҳам-ку ёмон эмас, лекин кўнглингдагимикан у? Афсус, афсус. Алвидо!», деяётгандек эди. У сумкачасини билагига осиб олган, маънос термилиб турар эди. Муюлишдан чиқиб келган трамвай уни бехос шамолдек олди-кетди.

«Бозордан қайтишаркан, хаёли айниб, у хотинига дабдурустан:

— Одам аҳмоқ бўларкан, — деди.

— Нега? Қим аҳмоқ экан? — деб ажабланди хотини.

— Сен ҳам, мен ҳам. Ҳамма!

— Хотини содда эди, ювош эди — индамади. У эрига худога ишонгандек ишонарди.

...— Хаёл суриб кетдингиз? — деди қиз кулиб.

— Йўқ, ўзим, — дея илжайишга уринди у. — Сиз ўқийсиз, шундоқми?

— Сиз ҳам.

— Йў-ўқ. Уқиб бўлганмиз биз.

— Ҳо-о, мулла бўп қолганмиз денг? Нима иш қиласиз?

Йигитнинг чеҳрасидан бояги хомушлик ариб, тағин хушчақчақлик ёйилди.

— Мулла бўлгандан кейин... сизга ўхшаган қизларни ўқитиб юради-да!

— Бошини айлантириб?

— Бошингизни айлантирдимми ҳали?

— Ҳазиллашдим, ҳазиллашдим, — деди қиз нимадандир ҳадикда.

— Нега боя мендан қочдингиз?

— Қачон?

— Бекатда.

— Ҳа-а... — деб жилмайди қиз. — Шилқим болалардан деб ўйлабман. Унақалар озми?

— Ушалардан эканманми?

— Сиз... ёмонлик қилолмайсиз, қилмайсиз. — Қиз бу гапни жиддий, ишонч билан айтди. Сўнг ширин табас-сум қилиб қўшди: — Бошқачасиз.

Улар икки четида каллакланган толлар ўсган чоғроқ кўча бошида тўхташди.

— Мана, етиб ҳам келдик, — деди қиз кўча охиридаги баланд иморатга ишора қилиб: — Ана, бизнинг уй. Юринг. Шунчаки мулозамат қиляпти, деб ўйламанг, юринг. Туғилган куним, ўтирамиз, ўртоқларим келади. Шундоқ пластинкаларим бо-ор... Ростдан, сизнинг боришингизни жудаям истаяпман. — Унинг кўзларида жозибали бир нур, гангитувчи сеҳр балқиди.

— Майли, раҳмат. Шошаётган эдим. — Йигит бу гапни дабдурустдан айтди. Сўнг бундан ичида мамнунлик ҳам туйди. Бояги девона хаёлларидан уялди. Айни чоқда нимадандир илҳомланиб кетди. — Раҳмат, Хулкар. Туғилган кунингиз чинакам байрамдай ўтсин, ҳамма кунларингиз ҳам! Лекин мен...

— Боролмайсиз? — Қизнинг чеҳрасида бир зум гинахонлик акс этди, кейин у ёқимли кулимсиради: — Кеннойим кутаётган бўлсалар керак-а уйда? Сиз бу ёқда ҳарсиллаб бировларнинг саватини кўтариб юрибсиз! Тушунаман.

— Қаердан билдингиз... уйланган эканимни?

— Билдим-да. Сизга ўхшаган йигитлар уйланган бўлади. Яхши кўрасиз уларни, сезилиб турибди.

— Тўғри айтасиз. — Йигит бирдан қувониб кетди. Қўнглида хотинига, қаршисида жилмайиб турган мана шу ёқимтой қизга, кўчадан ўтаётган одамларга ажиб бир меҳр ёлқинланди. — Тўғри айтасиз. Ҳозир уни дарсдан олиб кетишим керак.

— Бахтли эканлар, — деди қиз хаёлчан. — Таништириб қўймайсизми?

«Хотиним бахтли!» Қўнглида анчадан бери йиғилиб юрган ғуборлар аллақасёққа изсиз ғойиб бўлди. Худди хотинини кўп замонлардан буён кўрмагандек унутилган

бир соғинч уйғонди дилида. Чиндан ҳам бу аломат қиз билан уни таништириб қўйгиси келаётганини сизди.

— Рашк қилмасмиканлар? — дея синовчан боқиб сўради қиз.

— Қилса керак. Табиий.

— Бари бир салом денг мендан. У кишига ҳавасим келяпти.

— Нима деб?

— Бекатда учраган бир қиз салом айтди, денг. — У сидқидил гапирарди.

— Бўпти, айтаман.

Улар хайрлашиш олдидан бир лаҳза бир-бирларига термилиб қолишди. Иккисининг ҳам хаёлидан бояги бекатдаги манзара кечди.

— Бахтингизга яхши йигит учрасин, омин! — деди йигит.

— Ана энди ишондим муллалигингизга, — деб кулди қиз.

— Илойим шундай мулла учрасин!

Қиз, бир қўлида сумка, бир қўли билан саватни белига тираганча, орқасига қарай-қарай кўчани ичкарилаб кетди. Йигит то у кўча охиридаги дарвозага кириб кетгунча қараб турди. Энди орқасига қайрилмоқчи эди, қиз дарвозадан қайтиб чиқди: сават, сумка йўқ. У қўл силкиди. Йигит ҳам аллатовур ҳолатда қўлини кўтарди. Сўнг изига бурилиб, соатига назар ташлади: хотинининг дарси тугашига ҳали анча бор экан.

У автобусга чиқиб, орқа ўриндиқлардан бирига ўзини ташлади. Машина жойидан силкиниб қўзғаларкан, олдинги ўриндиқ тутқичидан ушлаётиб ундаги қаламтарош билан қирилган ёзувга кўзи тушди: «Адҳам + Шахло = муҳаббат». Муҳаббат изҳор қилишнинг йўлини топишибди. Энди шу ўриндиққа ўтирган барча Адҳам Шахлони севишини билиб олади. Бу ерга кимлар ўтирмайди, кимлар кўрмайди бу ёзувни — ҳаммаси огоҳ бўлади бу ошкора муҳаббатдан. Вутун олам! Адҳам

ким? Шахло ким? Ростдан бир-бирини севармикан? Унинг кўз олдига хотини келди, сўнг бояги қиз. Кўнглида бир ғалаён турди, у тиниқлаша-тиниқлаша бориб, бировнинг қаршисида уни гуноҳкорга айлантирди. Хаёлдан чалғиш ниятида дераза орқали оқшомги кўчага тикилди. Уқтин-ўқтин йўлкаларда ҳеч ёққа ошиқмай, навозиш билан кезиб юрган «жуфт»лар кўзга чалинади. Хаёл уни тагин олиб қочди...

Аллақайси бекатда ўшанақа «жуфт»лардан бири автобусга чиқди. Қиз унга танишдек кўринди. Эслади: бир факультетда ўқишган экан. Учинчи курсдалигидами тўйи бўлган эди. Ҳамма борган, негадир у бормаган эди. «Куёви келажаги порлоқ кашфиётчи олим экан», дейишувди. Ана, кўриниб турибди, келажаги порлоқ: пешонасида сочи йўқ...

Улар етаклашиб келиб, нариги томондаги бир ўриндиққа ёнма-ён ўтиришди. Йигит қўлларини ҳаракатлантириб алланимани гапиряпти. Хотини диққат билан эшитаркан, суйкалиб-суйкалиб қўяди, гоҳо бошини унинг кифтига босиб кулади.

Уларга ҳаваси келди, нимадандир афсусланди.

У институт яқинида автобусдан тушиб, нарироқдаги мўъжазгина хиёбонга кирди. Бориб талабалар чиқадиган эшик баралла кўриниб турадиган чеккароқдаги скамейкага ўтирди. Севишиб юрган кезлари ва тўйдан кейинги бир-икки ой у ҳар оқшом ишхонасидан тўғри шу ерга келар, худди шу скамейкада ўтириб хотинининг дарсдан чиқишини кутар эди. У чиққач, бирга-бирга қайтишарди. Кейин-кейин бу ҳол уни зериктирди, жонига тегди, у-буни баҳона қилиб, «Ўзинг келаверарсан», дея тўғри уйга кетадиган бўлди. Хотини ҳам бунга кўникди, фақат баъзан-баъзан ўртоқларини эрлари келиб олиб кетишини айтиб ўпкалаб қўярди.

Бир пайт эшик олдини шовқинга тўлдириб биринкетин талабалар чиқа бошлашди. У илгарилари келавериб хотинининг барча курсдошларини таниб қолган эди.

Кўз тутди. Эшикда анов кўккўз йигит ва новчароқ шериги кўринди. Улар, узоқлашмай, дарахт тагида туриб қолишди. Чамаси, кимнидир кутишяпти. Қимни?! Унинг юраги бирдан тепкилаб, вужудида ғазаб, алам алангаланди...

Бир куни хотини дарсдан одатдагидан кечроқ қайтди. Тергаган эди, «Биласиз, имтиҳонларимиз яқин, — деди, — қўшимча лекция бўлди. Қўрқманг, Собир кузатиб қўйди». «Кузатиб қўйди? Қанақа Собир? Анов кўккўзми?» «Ҳа, ўша. Яхши бола. Ўзингиз бормаганингиздан кейин нима қилай? Айтувдим, йўқ деёлмади шекилли».

«Яхши бола! Ана, кутяпти. Яна кузатиб қўймоқчимиз?!» У ўзини зўрга босиб турарди. Шу пайт эшикда хотинининг чарм ёмғирпўшини кўрди. Хотини чиқибоқ орқа-олдига қарамай бекат томон елиб кетди. Кўккўз у тарафга назар ҳам ташламади.

У хотинининг изидан панама-пана жўнади. Унга кўринмасликка аҳд қилди негадир. Автобус ҳам дарров кела қолди. Хотинининг кетидан пусиб машинага чиқди-да, энг орқадаги ўриндиқдан жой олди. Хотини илгарироқда, дераза ёнида ўтирарди. У, елкалари кичкина, ҳимоясиз қиёфада, шумшайибгина деразага тикилиб борарди. Унга боқаркан, кўнглини нотинч бир пушаймон ўртаб ўтди, хотинига алланечук раҳми келди.

Қайси бир бекатдан чиққан сўлоқмондек йигит бўш ўрин қидириб у ёқ-бу ёққа аланглади-да, хотинининг ёнига бориб ўзини таппа ташлади, еб қўйгудай суқланиб қаради.

У сўлоқмонга ғазаб ва нафрат билан ўқрайаркан, ногоҳ бир ниманинг тагига етгандек, сабабини англагандек бўлди. Ҳар кеч шу, ҳар кеч хотини шундай шумшайиб ёлғиз қайтади, ҳар кеч автобусда унинг ёнига анавига ўхшаган бир сўлоқмон келиб ўтиради, суқланиб қарайди, маза-бемаза гап ҳам ташлаши мумкин...

Автобусдан тушгач, эр-хотин орқама-кейин кета бошлашди. Бир кўнгли ҳозир хотинига етиб олгиси, унга

дунёдаги энг яхши гапларни айтгиси, уни бутун борлиги билан суйгиси келарди-ю, нимадандир чўчир, ҳадпк-сирар эди.

Уйларига етишди. У хотинининг ортидан ҳовлига қорама-қора кирди. Йўлка ишкомдан тўкилган барги хазонга тўла эди. Оёғи остида хазон эҳтиётсиз ғижирлаб кетди-ю, хотини чўчиб ўгирилди. Йигит худди кечириб бўлмас бир айб устида қўлга тушган каби довдираб қолди.

— Мен... сен билан... орқангдан келдим...

Хотинининг чеҳрасида аввал ҳеч бир ифода кўринмади, кейин ғалати ажабланиш акс этди, кейин пинҳон бир ўкиич пайдо бўлди. У унсиз бурилиб, пешонасини ишком устунига суяди. Йигит яқинлашиб, унинг кифтига қўлини қўйди. Қичкина кифтларга қўшилиб қўллари ҳам титрай бошлади...

1975

С О В У Қ

Совуқдан кичрайиб қолган қуёшни
Иситгим келади бағримга босиб.

Қутлибека

— Эрта оқшом Ҳамидулланикига «уй муборак»ка борарканмиз-а,— деди Рихсиев тишида қарсиллатиб бодом чақаркан.

— Эртага эканми? — дея столдан бош кўтариб сўради Турғунбой. — Шанба кунни, дейишаётувди шекилли? Неча хонали экан уйи?

— Тўрт хонали! — Рихсиев кафтида бодомнинг мағзини ажрата бошлади. — Жуда кенг эмиш. Иннайкейин — иссиқ сув, ванна, газ... Роҳатижон-да. Балогина экан бу бола, ишга келганига икки йил тўлмай, уй алмаштиришга ҳам улгурди. — Рихсиев олдида ёзиғлиқ газетадан титкилаб энди кишмиш теришга тушди. — Олингда бундан, Турғунбой, сояки. — У бурчакдаги столга ўмган ташлаб алланимани кўчираётган Урмоновни ҳам таклиф қилди: — Ҳов, қўшни, ҳа, кейин бўлар иш дегани, кишмишга келинг, кишмишга — Самарқандники!

Урмонов иримига «Раҳмат», деб қўйди-да, қоғоздан кўз узиб деразага боқди. Дераза ортида игнанинг учидек қор урар, қор ёғдусидан ёришиб кетган хона иссиққина, ташқари нечоғли совуқ экани, ҳозир балки кимдир ана шу изғиринда дийдираб тургани бу ерда ўтирган-

ларнинг хаёлига ҳам келмас эди. Баданига таниш, заҳарли бир титроқ кирган Урмонов жунжикиб кетди, бояги гапни эслаб, «Уйи иссиқ бўлса керак», деди ичида ва эртага — «уй муборак»ка — зиёфатга боришини, албатта бориши кераклигини ўйладию ўзидан мамнун бўлиб қўйди.

Тўрт хонали экан. Меҳмонларни аввал хоналари бўйлаб айлантириб томоша қилдиради; гази («Табий газ, кечаю кундуз гуриллаб ётади!»), суви («Қизилини бурасангиз — иссиқ сув, кўкини бурасангиз — совуқ сув!»), ваннасини («Деворлари ялтироқ плитадан! Зўр-а!») кўрсатади; айвончасига бошлаб чиқади («Кенглигини кўринг, ёзда буям бир хонадай гап-да, тўғрими?») — фақат ётоқ бўлмасини четлаб ўтади («Бу энди, биласизлар...») — бегона кўзга номаҳрам. Кейин катта хонада ясалган зиёфат столи атрофига ўтирадилар. Ҳамма бир-бир ўрнидан туриб, хонадонга қут-барака, тўй-шо-диёна тилаб қадаҳ кўтаради. Иззат-икром билан тўрга ўтқазилган Урмонов ҳам сўз айтади. Пойгакда ўтирган уй эгаси Ҳамидулла унга қараб миннатдорона жилмайиб қўяди, келиб қадаҳ чўқиштиради. Урмонов ҳузур-қаноат қўйнида қўлидагини симиргач, даврадагиларга ўктам, виқорли назар ташлайди; барча гурбатлари унутилгандек, аллақайга чекингандек бўлади; оёқ оғриғи ҳам андак босилса керак. Шундан қўрқиб, икки ҳафтадан бери ҳаммомга тушган эмас: баданига сув тегса — кейин неча кун оёғи қақшаб юради. Фурсатдан фойдаланиб, душда ювиниб олса-чи? Ие, калла борми ўзи? Зиёфатга борган одам, бировнинг уйида, бола-чақасининг олдида... Ҳа, хотини сочиқ тутиб, ўзи чой узатиб ҳам туради!

У негадир, шунга ҳам ҳаққим бор, деб ўйлаганига ажабланди. Гап шундаки, Ҳамидулланинг тўрт хонали уйга эга бўлишини Урмонов ўзи туфайли деб биларди.

Илк қор тушган кезлар эди. Бир кун уни местком раиси чақириб қолди.

— Суюнчини чўзинг! — деди илжайиб. — Уй ажратилди бизга. Навбат сизники экан. Хўжайинлар билан келишдик, анча йилдан бери ишлаётганингиз, пешқадам инженерларимиздан эканингизни назарда тутиб, сизга берадиган бўлдик. Хужжатларни тайёрлайверинг. «Бизнинг давримизда яшаб қолсин», дедик-да. Келинг энди, ўтган ишга салават, шунча вақт — анов гапга уч йил бўлдими, тўрт йил? — қийналдингиз, етар...

— Нима, бошқа талабгор йўқми? — Ҳаяжонда Урмоновнинг тилига келгани шу бўлди.

— Талабгорнинг-ку саноги йўқ. Мана, биттаси иқтисод бўлимидаги бола — Ҳамидулла. Неча кундан бери изимдан қўймай, қулоқ-миямни қоқиб қўлимга беряпти. Учта боласи бормиш, отасининг уйига сиғмай қолганмиш.

Урмонов Ҳамидулла билан унчалик яқин эмасди. У хоналарига гоҳ гугурт, гоҳ сигарет сўрабгина кирар, бошқа пайт тузук сўзлашиб ҳам ўтирмас, йўлакда дуч келганида нотанишдек индамай ўтиб кетаверар эди. Кейинги кунларда ўзгариб қолди: кўп кирадиган, узоқ-узоқ ўтириб қоладиган, гапдан гап чиқариб, «Ҳовли торлик қиляпти, укалар уйланадиган, одам оила билан жуда қийналиб кетди», дея ҳасрат қиладиган бўлди. Буни у кўпинча Урмоновга қараб айтарди. Демак...

— Уйланиб қолдингиз бунча? — деди местком раиси.

Урмоновнинг кўз олдига Ҳамидулланинг каталакдек хонада сиқилишиб ўтирган болалари келдию ўзини раҳм-шафқатдан йироқ ёвуз кимсага ўхшатиб айбдор ҳис этди.

— Ушанга бера қолинглар, — деди пешонаси терчилаб. — Ҳамидуллага. Мен... ҳар ҳолда, яна бир оз кутишим мумкин.

— Шундай бўлсинми? — Раис унга таажжуб билан тикилди. — Ҳамидулланинг уйи бор, бир йил-ярим йил сабр қилар. Қолаверса, ҳали янги ҳодим, жа-а унчалик хизмат кўрсатиб қўйган жойи ҳам йўқ. Тагин ўзингиз

биласиз, оғайни. Кейин орқамиздан гап бўлиб юрмаса бас. Бизга бари бир,— деди совуққина.

Урмонов пушаймон бўлмади — ўзини жуда олижаноб, алланечук енгил сездди. Эшитганлар: «Бекор қилиб-сиз-да», дейишди, аммо бу гапларни у шунчаки, кўнгил учун, деб ўйлади.

Мана энди, Ҳамидулла янги уйга кўчиб кирибди, эртага зиёфат бериб, уни «ювади».

«Уйи иссиқ бўлса керак, — деб ўйлади Урмонов яна. — Тўрт хонали экан, тўрт хонаси ҳам иссиқ бўлса керак».

У чекиш учун туриб эшикка юрди; хонадаги ягона кашанда бўлганидан кўпинча йўлакда тутатарди: бу ерда чеккудек бўлса, инжиқ табиатли Рихсиев боши оғришини айтиб шикоят қилади.

Рихсиевнинг столи ёнидан ўтаркан, у:

— Мағздан олинг, Туробжон, — деб мулозамат қилди. — Кишмишни қаранг, маржондек-а!

Урмонов мағзга ҳам, маржондек кишмишга ҳам қарамади, столда турган банкани айлантириб кўраркан:

— Ёғми бу? — деб сўради.

— Асал, — Рихсиев текис, соғлом тишлари қаторасини намойиш қилгандек илжайди. Сўнг доимо ялтираб турадиган сарғиш қошларини чимириб, ичига кумуш қошиқча солиб қўйилган пиёлага авайлаб чой қуя бошлади. — Фойдали-да бу.

— Ҳа, асал фойдали, — деб қўйди Урмонов хаёлчан.

Бу одам фойда-зарарни бунчалик кўп ўйлайди? Ҳама нарсани шундай баҳолайди: бу фойдали, бу зарарли. Эртадан оқшомгача столнинг усти банд: турли-туман қанд-қурс, мева-чева. Утиш-қайтишда бунга кўзи тушган директор ўринбосари мажлисда неча марта «Чой-хонани бас қилайлик!», деб танбеҳ берган бўлди — Рихсиев парвосига келтирмади. Жон койитиб бир иш қилмайди, оқ-сарик башараси доим тиниқ, ўзи соғлом эканига қарамай, нуқул келган-кетганга овқат танига

тузук ҳазм бўлмаётганидан нолийди, нима иссиқлик қилишию нима совуқлик қилишини гапириб ўтиради. Унга сари, умрида бу нарсаларни ўйлаб ҳам кўрмаган Урмоновнинг гаши келади. Айниқса, унинг олдига бирор жойи оғриётганидан шикоят қилиб кирувчиларни кўрса жони чиқади. Узининг айтишича, дераза ёнидан ўтса, шамоллаб қоладиган, шундан қўрқиб хонада ҳам телпагини бошидан қўймайдиган одам бошқаларга «фойдали маслаҳатлар» беради.

Урмонов хонага қайтиб кираркан, Рихсиев:

— Оқсаясизми, Туробжон? — деб сўради.

— Ҳа, оёқ бир оз... — деди Урмонов истар-истамас. — Совуқда қақшаб қолади.

— Ие, ие, чатоқ-ку, олдини олиш керак. — Рихсиев яйраб маслаҳат беришга тушди:— Кечаси қўй ёғидан суртиб ётинг. Силатсангиз ҳам тузук.— Бу гапни айтди-ю, лабини тишлади.

— Ҳеч исимаиди, — деди Урмонов эшитмагандек. — Асабдан, дейишяпти.

— Сиз спақўйнийсиз-ку, Туробжон? Ё совуқ устихонингизга ўтиб кетганмикан? Тузукроқ пойабзал кийсангиз бўлмайдими?

Рихсиев тўғри айтади: тузукроқ пойабзал кийса бўлмайдими? Бироқ Урмонов кийим-бош ҳақида қайғуришни ортиқча ҳисоблайди, очиги, бунга эринади. Ҳар гал қишда «Келаси йил қалинроқ кийим оламан», деб аҳд қилади-ю, ёздан кейин бир кун қиш — ўзи юрак олдирган, безиллайдиган фасл келишини тезда унутиб қўяди, негадир «Бу йил унча совуқ бўлмаса керак», деб ўйлайди, ишонади. Оқибатда эса ҳар йили иссиқ кийимсиз қолиб, қишда дийдираб юради. Бу йил ҳам эғни ғариб — ўша, неча йиллик пальтою пойабзал. Тузукроғини шу пайтда қаердан топасан? Эсли одам қиш ғамини ёзда ейди.

— Бундай қилинг: бир идишга иссиқ сув, биттасига совуқ сув олинг-да, оёғингизни бирпас унисига, бирпас

бунисига солиб ўтиринг. Кейин яхшилаб артиб, вазелин суртинг. Менинг айтганимни қилиб кўринг-чи, раҳмат дейсиз.

— Ҳозирдан раҳмат, — деди Урмонов илжайиб.

Иссиқ сув, совуқ сув қайда? Ўзининг уйи иссиқ бўлса керак-да, бемалол ўтириб олиб маслаҳат бераверади. Бу гапларни Урмонов неча марта газетадан ҳам ўқиган, аммо ҳафсала қилмаган.

Рихснев яна алланималарни тавсия эта бошлади — Урмонов қулоқ солмади, ўзи ва совуқ ҳақида ўйлаб кетди.

У азалдан совуқ деса безиллар, юрак олдириб қўйган эди. Болаликда ҳам кийимдан ёлчимаган, акасининг гўлтиллаб қолган эски этигини кийиб юрар, пайтаваси ҳўл, оёғи музлаб, мактабдан доим йиғлаб қайтар эди. «Сени йўргакда буюқ урган, улим», деб куларди онаси. Айниқса, эрталаб туриб қор ёққанини кўрса, том курашни ўйлаб уни ғам босарди. Бундай вақтда кўпинча уйдан қочиб бувисиникига борарди. Бувиси майизу туршак билан меҳмон қилар, сўнг елкасини силаб, маталлар айтиб берар эди. У оёғини иссиққина сандалга тиқиб, пўстак устида мудраб қоларди. Тушига ёз кирарди, иссиқ-иссиқ ёз! Бошяланг, оёқяланг кўча чангитиб юрганмиш...

Урмонов, мана энди ёши ўттиздан ўтибдики, ҳануз қачон совқотса, бувисини, бувисининг сандалини эслайди, ўшандан бошқа жойда исимайдигандек туюлади.

Унинг совуқдан бу қадар қўрқишига яна бир сабаб бор эди. Мактабда уларни мавсум пайти йигирма-ўттиз кунлаб қўшни пахтакор районларга ёрдамга олиб кетишарди. Саккизинчи синфда ўқирди шекилли, ўша йили совуқ эрта тушиб, терим чўзилди. Ҳаммага норма белгиланган, кимки бажармаса, кечқурун ўқитувчилар изза муҳокама қилишади. Уст-боши юпунлигиданми, у дарров шамоллаб қолди. Эрталабки изғиринда далага чиқишаркан, биқини санчиб оғрир, эгатга эгилолмай қийна-

лар, лекин ҳеч кимга сездирмас, ўзи нимжонроқ, бунинг устига касалманд эканига қарамай, номус кучли, теримда тенгдошларидан ортда қолмасликка тиришар — кечқурун барчанинг олдида шарманда бўлишдан қўрқар эди. Улар орасида бир қиз ҳам бор эди-да... Шуни ўйлаб у касалу оғриқни унутганча жонини жабборга бериб терарди. Охири чидолмади. Дала шийпонига ҳафтада бир марта дўхтир келарди. Навбатдаги келганида унинг ҳузурига кирди, арзини айтди. «Шишага иссиқ сув солиб, кечаси биқинингизга қўйиб ётинг, — деб маслаҳат берди дўхтир. — Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетади». Дўхтирнинг олдидан чиққач, у шийпон теварагини айланиб шиша қидирди—бир-икки бўлак синиғидан бошқа ҳеч нарса тополмади. Домлаларнинг хуфиёна ичиб туришларини биларди. «Ўқувчиларнинг тарбияси бузилмасин», деб шишасини ҳам ғойиб қилишибди. Болалар бундан огоҳ, лекин тарбиялари бузилмас, кечқурун изза бўлмаслик учун жонларини жабборга бергудек ўлиб-тирилиб пахта теришар эди. Унинг ҳам тарбияси бузилмади-ю, аммо ўшандан белоғриқ орттириб олди. Шу-шу, сал шабадага букчайиб қолади, қиш деса, совуқ деса танида титроқ туради.

Қиш айниқса бу йил каромат кўрсатди. Бошда кунлар илиқ келди, ҳаво баҳорникига ўхшаб кетди. Ҳатто ариқлар лабида бултургига ёнма-ён тиниқ сабзалар ҳам кўкарди. Ёлчитувли қиш бўлмади-да, деб турилганида, айти чилла чиққан куни шундай қор уриб, шундай изғирин бошландики, айтгулиги йўқ. Қор, аёз кечаю кундуз кўз очирмайди. Мана, икки ҳафтадан буён Урмонов оёғи исганини билмайди, гўё ичига бир парча муз кириб олган-у, ҳеч эримайдиганга ўхшайди — муттасил совқотади.

— Э, етар-э, кетсак бўлар энди,— деди аллақачон кийиниб улгурган Рихсиев шерикларига қараб. — Ҳукуматдан қарзимиз қолмагандир, жон ҳам керак.

Вугун нима иш қилди ўзи бу одам? Куни бўйи алла-

нималарни кавшаб, алланималарни вайсаб, ҳукуматдан қарзини узганмиш! Ҷрмонов ичида ғижиниб, столи устини йиғиштира бошлади.

Антиқа бир томошага йиғилган каби бекатда одам гавжум. Иссиққина хонада бамайлихотир ўтириб, деразадан ногоҳ бу ердагиларга кўзи тушган киши негадир ўзини айбдор сезади, уларга раҳми келади. Ҳаммаси ишдан қайтапти, ҳаммасининг кўзи йўлда. Баъзи бир бесабрлар йўл ўртасига чиқиб олиб автобус пойлашади. Барчанинг хаёлида бир ўй: «Нима бало, ҳайдовчилар ҳам совуқдан қўрқиб, уй-уйларига жўнаворишганми?» Юзлар қизарган, кўзлар ачишиб, ёш оқади. Йўловчиларнинг кўпчилиги аёллар. Эгниларида қалин-қалин пўстин, қўлларида қўша-қўша тўрхалта — бугун иш маҳали югуриб-елиб топган-тутган бозорлиқлари, ер тепиб туришибди. «Ҳар бирининг бошида биттадан тулки!», деб қўйди ичида Ҷрмонов. Дарвоқе, шундай қиёматда буларга нима зарур, эрларининг топиб келганига қаноат қилиб, худо деб уйда ўтиришмайдими? Тавба, одамлар кўра-била ўзларини чўққа урадиган бўлиб кетишган, шундан завқ ҳам олишади. Мана, энди бориб қозон-товоққа уннашади, кейин — бола-чақа ташвиши. Тавба!

Ҷрмонов суяклари ҳам музлагандек, таниш оғриқдан афтини буриштирганча бекатнинг бир чеккасида қунишиб турарди. У ҳозир ёнидаги одамлардан тортиб дарахтлар шохидаги қушларгача ачинарди. Қишда, бундай совуқда яшагинг ҳам келмайди. Ким ўйлаб чиқарган экан ўзи совуқни? Нега шунча нарсага чора топган одамзод бунга келганда «Ҳа энди, қиш қишлигини қиладида», дея қўл қовуштириб туради? Шимолий Қутбдаги, Сибирдаги бечораларнинг ҳоли не кечаркан?

Ҷрмоновнинг назарида ҳозир ҳамма — бутун дунё ўзи каби совқотаётгандек туюларди. Совуқ унинг учун энгиб бўлмас бир офатга, душманга айланган эди. У айни чоғда қайлардадир, иссиқ ўлкаларда авжи сара тон эканини, одамлар қиш қайғусидан фориг, ҳатто тер

га пишиб юрганларини биларди, албатта. Лекин ўшандек ёз бир кун бу ерга ҳам келишига негадир ишонмасди.

Нью-Йоркда қор босқини бўлганмиш. У ерда қанчадан-қанча одам бошпанасиз! Совуқ аёвсиз панжалари билан Урмоновнинг юрагини гижимлагандек бўлди. У олис тоғ қишлоғидаги уйини, ёзин-қишин юпун юрадиган укаларини эслади. Бир хонадагина тафт — печка бор, тирик жоң шу ерда ётади. Кечаси ҳар замонда кўмио ташлаб қўйиш керак. Кечаси, ҳамма тарракдек қотиб қолганда ис чиқса... Унинг кўнглини ваҳима босди, ожизликдан бадани живиллаб кетди. Уларга доимо иссиқ пайпоқ юбораман, деб ҳафсала қилмаслигини ўйладию ўзига ғазабдан вужудини мадор тарк этгандек бўлди. Қасалманд онаси кўз олдига келди: «Мени ўйлама, болам, ҳеч бало қилмайди, туриб-эмаклаб юравераман. Фақат қораоқсоқ қурғур пича...»

Демак, ҳамма, бутун дунё совқотмоқда! Совуққа қарши қўлидан ҳеч иш келмаслигини, ҳеч кимга нажот беролмаслигини ўйлаб, Урмонов барча учун баробар совқота бошлади...

У ўзи яшайдиган ҳовли дарвозасидан кираркан, бурчакда, цемент устида кулала тушиб ётган кучук — Эльзага кўзи тушди. Бегона ҳидни сезган заҳоти чав-чавлаб ёпишадиган ит ҳозир тепиб ўтсанг ҳам қимир этмасди. Кўзлари қизарган, илтижоли боқади, туклари дир-дир учади. «Буям совқотяпти», деб куюнди Урмонов, уй эгаларини тошюракликда айблади. Фақат ўзларини ўйлашади: ҳеч ким билан ишлари-йўқ, ҳеч кимникига боришмайди, ҳеч кимни кутишмайди — иссиққина инларига биқиниб олиб ётишгани ётишган. Нима учун яшаяпти ўзи бу одамлар?!

Урмонов истиқомат қиладиган хона ҳўжайиннинг уйига рўбарў, шинамгина эди. Шинамгина эди-ю, лекин қишда одам боласини боғлаб қўйсанг турмасди—шундай совуқ!

Кўнглининг бир чеккаси эртага бўлажак зиёфат ма-роғидан ёришиб турган Урмонов уйга кирибоқ кишилик кийимларини ажратди-да, курси суянчигига илиб қўйди. У эртага зиёфатга боради. «Уйи иссиқ бўлса керак» — шу фикр яна хаёлидан кечди. Аммо зиёфат тугагач қай-тиши кераклигини ўйлаб, уни ҳам босди. «Сиз энди бир кеча ётиб кетинг», деб таклиф қилмасмикан? Йўқ, ноқу-лай — қайтади. Кечаси, қорда, совуқ, изғиринда — қай-тади! Таксида келар. Дарвоқе, пули ҳисобли-ку? Онаси-га юбориши керак, бу ёқда қизининг ҳам улуши бор. «Кўпроқ ичиб оламан, совуқ ўтмайди», деб мўлжал қилди.

Урмонов тезгина ечиниб тўшакка кирди — вужуди тарашадек қотган, ҳеч нарсага ҳуши йўқ эди. Йўлда ол-ган газеталарини варақламоқчи бўлди-ю, тағин қаерни-дир қор босгани ҳақида хабар ўқиб қолишдан чўчиб, варақламади. Қўл радиосининг қулоғини буради, одам-ни баттар жунжитадиган бир оҳанг эшитилди — қўшиқ ҳам совқотяпти! — ўчириб қўйди.

Шу уйни куздаёқ иситиш чорасини кўрса бўларди: печка-мечка қўйиб, тешик-туйнугини бекитиб. «Ўзим лапашангман-да», деб ўйлади Урмонов.

«Лапашанг!» Бу сўз унга жуда таниш эди. Бу сўзни у жуда кўп эшитарди. Ҳар куни!

Ҳозир биров Урмоновга: «Уч йил бурун сенинг иссиқ-қина уйинг, хотининг, қизчанг бор эди», деса, сира-сира ишонмас, бу гапни худди тушида эшитаётгандек бўлар эди. Ҳа, ҳаммаси кимдир айтиб берган олис тушга ўх-шайди!

Хотини, қизчаси, иссиққина уйи бўлса, у бу ерда ни-ма қилиб ётибди? Лапашанглиги учунми? Лапашанг — нима дегани?

Урмонов бир куни ана шу сўзни охириги марта эшит-дию кийим-бошини чамадонга жойлаб уйдан чиқди. Ис-сиққина уйдан! Иссиққина уйда хотини қолди, қизчаси қолди. «Лапашанг» деган сўз ҳам қолди!

Уша кеча ишхонасининг диванида тунади. Ширинсухан қоровул — Дўстмурод акага ич ёрган эди, у чой қуйиб узатаркан: «Бир-икки вақт бўлак туриб кўринг-чи», деб маслаҳат берди. Эртаси Урмоновни уйига бошлаб борди; ҳовлиси кенг, тўрт тарафи ҳам йморат экан — бир хонасини бўшатиб берди.

Дўстмурод ака яхши одам эди; унинг келин-кепчаги, бўйга етган қизлари бор эди. Урмонов эса ёш эди, лекин андишали эди. Тўртинчи кун и у мана шу уйга кўчиб ўтди. Бу ерни ҳам унинг қистов-илтимоси билан Дўстмурод ака гаплашиб берди. Уй эгалари уни қўшни сифатида ҳурмат қилишаркан, дарров рози бўла қолишди. Дўстмурод ака яхши одам эди-да.

«Бир-икки вақт бўлак туриш»ни ўйлаган Урмонов бу ерда муқим яшаб қолди: «лапашанг» деган сўз жонига теккан эди, «лапашанг»нинг ўзи эса бошқа бировнинг жонига теккан экан. Хуллас, шу тариқа икки томон ҳам муродига етди. Аммо икки томон ҳам ҳануз нимадандир умидвор, ниманидир кутмоқда. «Лапашанг» яна «лапашанг» сўзини эшитишни (ми?!), бошқа биров эса уни яна айтишни (ми?!). Аммо бўёғи синиб бўлган. Уртада биргина ил қолган; «лапашанг» сўзини билмайдиган, тушунмайдиган биргина ил...

Кўрпадан ғўриллаб совуқ кирарди, Урмонов ғужанак бўлиб олди. «Эльза музлаб қолгандир», деб ўйлади ва яна тошюррак уй эгаларини сўқди. Кейин... ўйлари йўлини йўқотди.

... Чет-чеккаларига хаёл етмайдиган бийдек дала. Уртасида бир қора кўринади. Муштдеккина бир жон. Етти-саккиз ёшлардаги бола. Теварак-атрофда кўз илғайдиган бошқа нарса йўқ. Ҳаммаёқ оппоқ қор, ҳаммаёқ: осмон ҳам, замин ҳам оппоқ, оппоқ қор, қор... Уртада муштдеккина бир жон. Уст-боши юпун, оёғи юпун. Юз-кўзи совуқдан кўкариб кетган, йиғлашга ҳам мадори қолмаган. Аъзойи бадани музлаб, совуқ энди кор қилмай қўйган — гавдаси тараша, муз қотган тарашага ўхшай-

ди. Муштдеккина бир жон. Жон! У энди ҳеч нарсани ўйламайди, ҳеч нарсадан қўрқмайди: совуқдан ҳам, атрофда изғиб юрган оч бўрилардан ҳам — ихтиёрини номаълум бир кучга топширган. Бўлгани бўлар энди. Отаси тоққа — қўйлардан хабар олишга кетганда онаси, ўгай онаси уни уйдан ҳайдаб юборди. Нега, нима учун? Ким билсин! Ҳайдаб юборган, тамом! Угай она-да! Ота эса тоғда... Теварак-атроф оппоқ-оппоқ, қор, қор... Сову-уқ! Чиллада мастикқан бўрилар ўлжа қидириб изғишади. Улар ҳозир бу ерга ҳам келиб қолишади. Майли, келишса келаверишсин! Унга бари бир. Ана, увиллашлари ҳам эшитилиб қолди. Энди нима бўлади? Увв-в...

Урмонов танглайгача музлаб кетди: «Энди нима бўлади?» Бу хаёлдан чалғиш учун эртанги зиёфат ҳақида ўйлай бошлади — исимади. Бувисининг сандалини эслади... Оёғи, беллари сандалда. Хонада майиз, туршак, олмақоқи ҳиди. Бувиси матал айтиб бермоқда. Қизиқ-қизиқ металллар. У илиқ сувга шўнғиб бораётгандек. Тушида ёз эмиш, иссиқ-иссиқ ёз! Бошланг, оёқланг кўча чангитиб юрганмиш...

* * *

Эртаси яна хонада бугун бўлажак зиёфат ҳақида гал кетди.

— Ҳамидулланинг ўзи кўринмаяпти? — деди Рихсиев ташвишланиб.

— Бозор қилгани кетгандир-да, — деди Турғунбой.

— Олма, анор дегандай, а? — Рихсиев мириқиб ҳиринглади. — Ҳозир қиммат, ҳамма нарса қиммат.

«Олма, анор егиси келяпти, — деб гашланди Урмонов. — Фойдали-да».

Тушликка ёлғиз чиққан Урмонов ўз-ўзидан димоғи чоғ бўлиб қайтди. Эгнидаги кийим-бошни кўздан кечириб қаноатланиб қўйди. Зиёфатга башанг бўлиб бориш керак-да — ўзинг ҳам яйраб ўтирасан, сенга қараб атроф-фингдагиларнинг ҳам баҳр-дили очилади!

. Бугун бекатларда одам сийрак. Ҳайдовчилар уй-уйларидан чиқиб, тирикчилик ташвишига тушиб қолишганми, автобус тез-тез келиб турибди. Ҳаммада аллақандай бир жонланиш, бугун зиёфатга отлангандек ҳамма хушнуд-хуррам.

Ишдан бирпасга рухсат сўраб, қизчасини кўриб келса бўларкан. Ички ҳафта ўтибди — совуқ бошлангандан бери борган эмас. Соғинганини ҳис этди. Уни бундай башанг ҳолда кўриб севиниб кетса керак. Нима олиб борса экан? «Дада, менга у олиб келинг, бу олиб келинг». «Ҳаммасини ўша ўргатган, бўлмаса, муштдек бола пианинонинг фаҳмига борармиди?» Хўш, нима олиб боргани маъқул? «Совқотмаяпсанми, қизим?» «Йўқ, бу ер иссиқ». «Уйларинг-чи?» «Уйимиз ҳам иссиқ». Уйларинг... У хотини, қизчаси билан ана шу иссиққина уйда яшамаётганига дафъатан ҳайрон бўлди. Нега қизини, ўз қизини боғчага бориб кўради, нега? Бошқа чораси йўқми? «Лапашанг!» Лапашангликни ташлаш иложи йўқми? Иложи-ку бор, лекин... Урмонов ўйланиб қолди. Кейинги уч йил мобайнида биринчи марта шундай жиддий ўйга толиши. Кўнглида нимадир милтилландек бўлди.

Урмонов хона эшигига қўл чўзаркан, лабидаги сигаретни икки қадам наридаги пақирга ташлаши кераклиги эсига тушиб тўхтади. Охирги марта ҳузур қилиб симирди. Шунда ногоҳ ичкаридан қулогига чалинган гап уни турган жойига михлаб қўйди.

— Энди, ҳар ҳолда, аёллар бўлади. Соғлом коллектив. Орада битта сўққабош... тўғри келмас-ов, айтмаганимиз маъқулми, дейман-да? Утириш совуқроқ ўтадимми...

Урмонов овоз эгасини таниди — Ҳамидулла! Овоз эшикка яқинлаша бошлади:

— Турғунбой, Азизахонни албатта, а! Сиз ҳам, Рихсиев ака, кеннойимни олиб, подручка қили-иб келинглар, хўпми? Янги уйда бир ўтиришайлик!

Урмонов шошиб-гангиб эшикдан узоқлашди. Сигаре-

тини чуқур бир тортиб, пақирга ташлади. Ичини муздек тиф тилиб ўтган, сўнг ўша жароҳат алланечук лаззат бахш этиб бутун вужудига таралаётгандек эди.

Урмонов ғалати ҳадик ичида эшикни тортидию Ҳамидуллага рўбарў бўлди. Улар бир зум бир-бирларига тикилиб қолдилар. Ҳамидулла тошдек қотган эди. Ниҳоят, Урмонов шошиб ундан нигоҳини олиб қочди, ерга қаради. Уялди, уялиб кетди! Негадир. Нега? Кейин секин четланиб йўл берди. Бориб столига ўтирганида Рихсиев маъноли томоқ қириб қўйди. Бу ўзига тегишли эканини сизди. Тагин оҳиста жойидан турди, эшик томон қадам босди.

— Бодомдан олинг, Туробжон, — деди Рихсиев қандайдир ҳамдардона оҳангда.

— Бодом? — дея гарангсиб сўради Урмонов.

— Ҳа, — деди Рихсиев сарғиш қошларини учириб. — Фойдали жуда.

Урмонов оғир бош буриб эшикка юрди. Елкаси оша ҳамхоналарининг нигоҳини туйди. Йўлак адоғига бориб, чўнтагидан сигарет чиқарди. Деразага боқди. Қуёш! Қуёш чарақлаб кетибди. Дарахтлар шохидаги қор аста-аста юмшаб, ёш тўкяпти. Кечагина суякларни зирқиратган аёз энди тушга айланган, ошкора жон бераётган эди. Сира-сира эримайдигандек туюлган музларни эритиб, илиқ ва жонсарак шамоллари билан, тантана ва ажиб шовқинлари билан баҳор кириб келмоқда!

«Баҳор келди, энди маза», деб ўйлади Урмонов. «Баҳор келди, энди маза», деб ўйлади-ю, ичига эримайдиган бир парча муз кирган каби вужуди қалтирай бошлади.

Нью-Йоркда қорлар камайиб, бошпанасиз ғариблар чеҳрасига ҳам заиф табассум қўнган...

Олис тоғ қишлоғидаги, келбати Урмоновга жуда-жуда ўхшашиб кетадиган болакайлар, юзларида қувонч, адирма-адир чопқиллаб бойчечак излаб юришибди...

Бепоен даштдаги қорликда ёлғиз қолган болани

тоғдан қайтган отаси чакмонига ўраб уйга олиб келган; у ҳозир иссиққина печка ёнида туршак шимганча онасининг койишларини эшитиб ётибди — онаси асло ўғай эмас, отаси той олиб бермагани учун ўзи аразлаб далага чиқиб кетган эди...

Хонада ҳам телпагини бостириб ўтирадиган Рихсиев деган одам ҳозир бу ортиқча юкдан безор, аллақачон ечиб қўйган...

Унинг ёнидаги Турғунбой исмли хомсемиз йигит рўмолчаси билан дам-бадам бағбақасининг терини артади...

Кечагина совуқдан ажалини кутиб ётган Эльза лақабли кучук бугунги офтобда жонланиб, эринчоқлик билан думини ликиллашиб юрибди...

Улкан бир шаҳардаги улкан бир бино деразаси олдида турган бир одамнинггина елкалари қалт-қалт титрайди.

У совқотаётибдими?

Б у й и л с о в у қ б ў л м а й д и !

1978

Ж И Я Н

Ҳамма ҳам бир-бирини танийвермайдиган, таниганда ҳам кўпинча тўхтаб бафуржа саломлашавермайдиган шаҳар жойда, каттакон шаҳарда тасодифан собиқ ҳам-қишлоғингни учратиб қолдинг, дейлик...

— Э-э, Ҳақимбоймисиз? (Мисол учун-да) Уста аканинг тўнғичи? (У гарданини қашиганча бош ирғаб тасдиқлайди. Ана, энди бемалол хотирага берилавер!) Буни қаранг, биз қишлоқдан чиққанда ёшгина йигитча эдингиз — ўсибсиз, бўйингиз ҳам чўзилибди, баракалла! Ҳаммамиз ҳам улғайиб боряпмиз, оғайни. (Уҳ тортиб.) Умр дегани ўтиб кетаверар экан-да. Қишлоқни зиёрат қилиб келмаганимизга ҳам кўп бўлди. Уй-рўзғор, тирикчилик ташвиши денг, ука, ҳадеганда қўл тегмас экан. Оббо, Ҳақимбой-е, азамат йигит бўлиб қолибсиз-а? (Гап топилмаганидан унинг ёқаларини тузатиб қўясан.) Эй-й, яш-шанг! Бобой тетикми? (Хайрият, топилди!) Ҳалиям эски жойларидами — устахонада: эшик, дераза?.. Ҳа, ишқилиб, омон бўлсинлар. Қайси йили борганимда чойхонада бирга ўтириб қолдик денг. Ажойиб одам-да, отангиз, кулдиравериш ичакни узганлар ўшанда. (У отанинг ажойиблигини билади шекилли, мамнун илжайиб

қўяди.) Ҳа-а, қишлоқ қалай? (Астойдил қизиқувчанлик билан.) Ободми, ўзгаришлар кўндир? Янги кинотеатр қурилади, дейишаётувди? Наби олифта ҳозир ҳам ўша ерда ишлайдимиз? Жуда аломат йигит-да. (Тағин кимлар бор эди?) Асад шопир-чи, юрибдимиз? Бирга ўқинганмиз. (Ҳа, болаликда уриб бурнингни қонатган эди.) Кўришиб турмасанг узоқлашиб кетаркансан. (Шунақа эканми? Яна уриб қолишидан қўрққандек бормайсан-ку ўзинг, келиб кўрсинми сени?) На илож, ризқ-насиба деганларидай, биз ҳам юрибмиз бу ёқларда. (Серғалва салтанат фаромушлигида Улугбек кўздан қочирган юлдузни топаман, деб!) Хўш, гапиринг-чи, қайси шамол учирди? Томоша, денг? (Малака оширишга эмас экан.) Ҳе, яшанг. Қани, йўғасам кетдик бизникига. (Музхонада анов савилдан қолганмиди?) Бу кеча би-ир отамлашиб... Нима? («Бошқа гал борармиз», дейди у таомлига. Кўна кўрма, қишлоққа бориб гап қилиши мумкин!) Э, юринг, унақаси йўқ. Ўшандоқ жойдан келиб бизникига кирмай кетасизми? Уят бўлади, иним, юринг...

Мабодо, ҳамма ҳам бир-бирини танийвермайдиган, таниганда ҳам кўпинча тўхтаб бафуржа саломлашавермайдиган шаҳар жойда, каттакон шаҳарда тасодифан собиқ ҳамқишлоғингни учратиб қолсанг, нима қилардинг?..

Аспирант Даврон Бўронов кечқурун институтдан уйга қайтмоқда эди. Автобусда одам тирбанд, чиқиш ҳам, тушиш ҳам бир неча тугмадан ажралиш деган гап. Юзқўллардаги тер йиғилса, бир жом бемалол тўлади. Бўронов автобусга биринчи бекат — «ҳалқа»дан чиққани учун эмин-эркин ўтириб келар, ўз ўй-режаларига банд, шовқин-сурону итар-итар билан иши йўқ эди.

У йўл-йўлакай илмий раҳбари Азим Саодатовичнинг бугунги сертахдид ўғитларини мулоҳаза қилиб борарди: «Шошилмоғингиз лозим, Давронжон. Ҳал қилувчи муҳокама бурнингизнинг тагида. Қўшимча боб ҳақида

ўйланг. Бутун фикру зикрингиз шунга қаратилиши керак. Келгуси ҳафта тайёр бўлсин, кўраман. Сал бўшашдингиз — ановилар навбатингизни илиб кетишади. Файбуллаевни биласиз: шогирдларига қаттиққўл, менга ўхшаш кўнгилчан эмас. Демокчиманки, вақтинча ҳар қанақа ошна-оғайнигарчилигу майда-чуйданинг баҳридан ўтиб туринг. Айниқса шу кунларда ҳар бир дақиқа сиз учун ғанимат...»

Бўронов уйга борибоқ муздек душга тушади-да, мошхўрдадан ҳам кечиб, домласи иштирокида тахминий режаси тузиб чиқилган қўшимча бобнинг хомакисига киришади. Қизчасини эркалатишга ҳам вақти йўқ. Қайнисининг тўйига қилинажак тўёна юзасидан хотини билан неча кундан бери давом эттираётган музокарасига ҳам чек қўяди. Қўшимча боб, вассалом! Бошқа ҳар қандай масала ҳозирча тўхтаб турсин. Дарвоқе, бу кеча телевизорда «Ака-ука Қарамазовлар»нинг учинчи қисми бор эди-я? «Энг зўр серияси!», деб мақтаган эди Исмоил. Бу боланинг ҳамма нарсага улгуришига ҳайронсан — оламдаги жамики янгиликдан хабардор! Қинони ҳам кўради, футболдан ҳам қолмайди; илмий ишини муҳокамага қўйдиришда ҳам биринчи, домлага суробини келтириб хушомад қилишда ҳам... «Ака-ука Қарамазовлар». Ата-анг! Қўшимча боб... Бу кеча албатта хомакиси тайёр бўлади. Ҳеч қандай гап-сўзсиз!

Қўшимча бобнинг хомакиси хомлигича қолди шу кеча...

Автобус дорихона қаршисига келиб тўхтаганда Бўронов деразадан кўчага назар ташлади ва... ногаҳон бекатининг бир чеккасида ғарибона мўлтираб турган қизчага кўзи тушди. Қизча эскигина чамадон кўтариб олган эди. Кўриниши ён-веридан ўтиб кетаётганларникидан фарқ қилади. Кўзларида ҳам ҳайрат, ҳам саросима, ҳам алла-нечук тараддуд. Афтидан, қаёққа боришни, қандай боришни билолмай ақли ҳайрон. Қиз бола...

Бўронов ҳозир шоша-пиша автобусдан чиқиб унинг

ёнига боради. Бориб сездирмайгина елиасига кафтини қўяди, қиз бехосдан сапчиб тушади — нигоҳида ваҳима: «Ҳа!» Сўнг бир зум бақрайиб турадию «Тоғажон!», дея бағрига отилади. «Топиб олишингизни билувдим шундай, — дейди энтиқиб. — Борганимдан кўчада учратиб қолсам керак, деб ўйлаган эдим — айтганим чиқди. Уйингизни билмасдим-да, тоғажон...» Тоға-жиян бошлашиб уйга борадилар. Шаҳарлик келинойи, «Вой, қизгина, келинг», деб хуш қарши олгандек кўринса-да, пинҳона чимирилишларидан «Энди нима қилдик? Отпускамиз бу йил ҳам ҳаром бўлади шекилли? Ташвиш устига ташвиш экан-да, қуриб кетсин», деган маъно очиқ-ошкор акс этиб туради. Дастурхон устида узундан-узоқ ҳол-аҳвол суриштириш таомили. Жияннинг-ку огзи тинмайди: «Энам сизни, янгамни кўпдан-кўп сўраб юбордилар, тоғажон. Жияннингни ўйиб қўй, дедилар. Отам ҳам. Қишлоққа бормай қолдиларингиз, тоғажон. Соғиндик, ҳаммамиз соғиндик. Ферузангизни шундай соғинган эдимки... Ке, бир ўпай, укажон... Тўғри тоғангникига боргин, дедилар энам, ётоқ-потоқ деб юрма, у ерда одам кўп бўлармиш, яхшироқ тайёрланиш қийинмиш. Тоғангнинг ўзи ёрдам беради, дедилар, келганида айтиб эди — борсин, ўзим жойлаштираман ўқишга, деб. Қайси ўқишга кирайин, тоғажон: дўхтирликками, артистликка?..» Сўнг шу тариқа қишлоқ, қариндош-уруғу етти пуштгача эслашиб кечаси алламаҳалга қадар ўтириб қоладилар. Эртасига тоға жиянини дўхтирликками ё артистликка жойлаштириш учун эргаштириб институтга жўнайди. Игна ташласанг ерга тушмайдиган тумонат — ҳужжат топшириш машмаси... «Соғлиғи ҳақидаги справка чатоқ экан...», «Фалон дона учу тўрт ҳажмдаги сурат керак...», «Аттестатда жисмоний тарбия муаллимининг имзоси кўринмайди?..» «Энам, тоғанг ҳаммасини тўғри-лаб беради, деб эдилар...» Тўс-тўполон, шовқин-сурон; қатор-қатор шахсий машиналару арзанда жиянчаларини эргаштирган серсавлат амакилар, тоғалар; ҳеч кимга

қарамасликка, ҳеч қимнинг гапини эшитмасликка тиришиб у ёқдан-бу ёққа зипиллаб ўтадиган сирли, ташвишманд муаллим-домлалар... Ниҳоят, тоға бир ҳафта югуриб, не-не сарсонгарчиликлардан сўнг «ҳаммасини тўғрилайди» — ҳужжат топширилади! Энди жияни билан баб-баробар ўтириб имтиҳонларга тайёрланиши керак! Ундан кейин эса — юрак ҳовучлаганча имтиҳон бўлаётган хона деразасидан жиянининг (артистликка кириш учун) чарх уриб ўйинга тушаётганини ёки (дўхтирликка кириш учун) глюкоза билан фруктозанинг қуриб кетгур кимёвий хоссаларини чалкаштириб мулзамликда қолганини кузатиб туриш азоби! Бир пайт ранги бўздек оқарган жияни чиқиб келади: «Йиқилдим, тоғажон, йиқилдим! Қишлоққа энди қайси юз билан бораман?» «Қўй, йиғлама,— деб жиянини юпатмоқчи бўлади-ю, имтиҳондан худди ўзи йиқилгандек юраги сиқилиб кетади.— Янаги йил келарсан. Мен ҳам биринчи йил йиқилган эдим. Кейинги йили кирдим. Қўй, йиғлама». Эртаси куни жияни йиғлаб-сиқтаб қишлоққа жўнайди, ҳўнгиллаб уйга кириб боради: «Тоғанг жойлаштириб қўяди, деб эдингиз — қараганлари ҳам йўқ. Узим яхши тайёрланолмадим. Хотини шундай ялмоғизки, бир зум тиндирмади: «Қосани ювинг, қизгина; тоғангизнинг шимига дазмол босиб беринг, қизгина; Ферузани айлантириб келинг, қизгина...» Қизиям бир инжиқ, бир эркатой, елкамдан тушмади...» Ишқом остидаги тахта каравотда ёнбошлаган кўйи кўкнорининг кайфини суриб ётган сөрзарда почча мўйлови учини асабий ямлаб аммага зуғум бошлайди: «Мен сенга нима деган эдим? Айтганим келдими? Бу замонда амма-жиянчилик қоптими! Жияним-жияним, деб оғзингдан қўймайсан. Келганида ўтқазгани жой қидирасан. Ўтган йили меҳмонга чақириб, чори қўйимни сўйдирдинг. Мана, кўрдик қадрингизнинг неча пуллигини! «Жияним қизингизни дўхтирликка жойлаб қўяди!» Марсиниб юрганини қаранг аҳмоқ бўлиб! Жойлаб қўяди! Товуққаллалар!..— У бир лаҳзача ҳовурдан тушиб,

яна давом этади: — Майли, қайтиб келгани ажаб бўлди, кўнглимдагидек бўлди. Самад аравакаш аскарликдан келган ўғлига сўраттириб юрган эди — кўзни юмиб бериб юборганим бўлсин!» «Отажон, мен дўхтир бўлмоқчи эдим...» «Бўп кўрдингиз, қизим! Энди қолганини — дўхтирликниям, артистликниям борган жойингизда қиласиз. Гап тамом!» «Энажон!..» «Нима қилай, қизим, пешонанг экан. Мен тоғанга ишониб отангдан зўрға рухсат олиб берган эдим. Нима қилай, болам?», дея амма шўрлик кўз ёшини халтадек енгига артади. Почча кутилмаганда тагин тутаб кетади: «Эндиям ўшанинг номини тилинга олиб кўр, нима бўлар экан! Қизимни шарманда қилди. Мениям! Ҳе, унақанги жиянни!..»

Бўронов... тушмади! Аксига олиб автобус шу бекатда узоқроқ туриб қолди. Давроннинг юрагини алланима қаттиқ ғижимларди. У юзини шартта деразадан бурди: «У эмас! Ўшаркан, холос. Шунчаки ўшаркан-да. Нима, одам одамга ўхшамайдими? Айниқса, ҳозир ёз палласи, ўқишга келганининг сон-саногии йўқ. У эмас! У эмас!..» Тепасида терга пишган семиз бир аёл кўзини лўққайтириб турарди. Ёшини пеш қилиб жойни эгалламоқчи. Бўронов бир азоб-изтироб билан бошини қўйи солди — ишқилиб, кўзи деразага тушмасин!

Автобус вазмин кучаниб жилди. Анчадан кейин бошини кўтарган Бўронов тепасида яна бояги аёлни кўрди. «Қандай сурбет йигитсан, қачондан бери жой бўшатишингни кутиб турибман-у, парво ҳам қилмайсан-а? Аввал ерга қараб олдинг, энди бўлса икки кўзинг деразада: кўчадаги қизларни саралаб томоша қилиб кетяпсан. Ҳе, беодоб, бемурувват!..»

Бўронов ростдан ҳам деразага тикилиб борарди. Лекин ҳозир қизлар кўзига кўринмас — миясида нуқул бир гап айланар эди: «У эмас! У эмас! У эмас!..»

Қайси бир бекатга етганда у безовталаниб ўрнидан қўзғалди-ю, тагин қандайдир куч елкасидан босиб ўтқазиб қўйди. Қўшимча боб... Азим Саодатовичнинг тезкор

нигоҳи, сертахдид ўғитлари... «Бутун фикру зикрингиз шунга қаратилиши керак!» Муҳокама навбати, ҳал қилувчи дамлар... Гайбуллаевнинг уддабурон шогирдлари... Исмоил... «Ака-ука Карамазовлар»нинг учинчи қисми... Уқишга келган жияну унинг ташвиш, машмашалари... Йўқ, қўшимча боб, вассалом! Бў кеча хомакисў тайёр бўлади. Ҳеч қандай «эҳтимол»сиз! У эмас эди. Кўзига шундай кўрингандир-да. Ўхшаркан, холос. Лекин жудаям ўхшарканми? Ўзи ўзига ўхшайди-да. Нима? Йўқ-йўқ, у эмас эди! У эмас!

Бўронов уйга келиб, «дадда»лаб талпинган қизчасига ҳам қарамай, апил-тапил бир пиёла чой ичди-да, хонасига кириб кетди.

У столда икки соатдан ортиқроқ ўтирди, аммо ҳеч иш қилолмади. Олдидаги қоғозга қўшимча бобнинг сарлавҳасигина ёзилган эди...

Аммасининг чорбоғи жуда обод, сўлим-да. Ҳовуз бўйидаги нашватининг тагида каттакон шоҳсупа бор, шундоқ чўзилсанг қўлинг мевага тегади. Кечаси айниқса гаштли бўладиган жой. Новдалар орасидан ой мўралаб туради. Поччаси мўйловини бураб-бураб гурунг беради. Аммаси гирдикапалак: «Давронжон, ошга тузук қарамадинг-да? Нима қилиб келай, тасаддуқ? Келинжон, олиб-олиб ўтиринг, айланай. Ферузажон, мана сенга олма, қип-қизилидан...»

У ҳар йили қишлоққа борганида биринчи бўлиб аммаси меҳмонга чақирарди. Ўзига ҳам бу жаннатмисол боғ, сарҳовуз бўйидаги оромбахш кеча, қуюқ зиёфат, меҳрибон аммаю серзардароқ, лекин суҳбатижон почча ёқарди. Бултурги ана шундай ўтиришда аммаси қизидан гап очиб: «Тоғажони, Гулчеҳрангиз артист бўлмоқчи», деб қолди. Даврон поччасига саволомуз қараб кулимсираб қўйди. Поччаси мўйловини ямлаганча миқ этмай ўтирарди. Шаҳарлик келин хайрихоҳ оҳангда: «Борсинлар. Ётоқхона деб юрмайдилар, бизникида тураверадилар», деди қирмизи олмадан тишлаб. «Шугинани ўзла-

рингиз ўқитиб одам қиласизлар-да, айланай, сизларга топширдик». «Қўлдан келганича. А, пучуқ, ростдан артистликками?» Пойгакроқда Ферузани бағрига босганча чой қуйиб ўтирган жияни қизариниб ерга боқди: «Дўхтирликниям яхши дейишяпти...»

Мана, энди у дўхтирликними, артистликними орзу қилиб шаҳарга келибди. Дарвоқе, бекатда нега бир ўзи эди? Дугоналари, ҳамроҳлари қани? Наҳотки, қишлоқдан ёлғиз келган? Бир чеккада ғарибона мўлтираб турибди. Қўлида эскигина чамадон. Кўриниши ён-веридан ўтиб кетаётганларникидан фарқ қилади. Кўзларида ҳам ҳайрат, ҳам саросима, ҳам алланечук тарадуд...

У каттакон, серғалва шаҳарнинг гавжум бекатида атрофга жонсарак аланглаганча одамлар орасидан тоғасини қидираётир, кўзи тўрт бўлиб тоғасини кутаётир. (Бу ёрни қишлоғидек хаёл қиляпти, чамаси. «Эшматнинг чорбоғи қаерда, биродар?» «Анов теракзордан ўтсангиз, шундоқ қари тутнинг тагидаги дарвоза». Нодон қиз!) Шаҳарга биринчи келиши. Қайга боришини, кимдан сўраб боришини билмайди. Тоғаси ҳозиргина автобус деразасидан унга қараб-қараб, юзсизларча пинак бузмай ўтиб кетганини ҳам билмайди. Бу ер кат-та шаҳар эканини ҳам бил-май-ди. Қоронғи тушиши билан ҳалигина ён-веридан беозор ўтиб турган айрим кимсалар айниб-ўзгариб қолиши мумкинлигини ҳам билмайди. Билмайдики...

Бўроновнинг вужуди қизиб кетди: у ичида ўзи билан ўзи олишмоқда эди. «Аблаҳсан, бориб турган аблаҳ!» «Балки у эмасдир?» «Наҳотки, ўз жиянингни танимасанг? Кўзингга чипқон чиққанми?» «Вақт зиқ, вақт. Ахир, бунақа вазиятда...» «Қўйсанг-чи! Бекорчиликдан кун бўйи шахмат суриб ўтирасан, бу вақт эмасми? Қўшимча боб сен учун нима деган гап? Икки кеча босим ўтирсанг, битирасан-қўясан. Домланинг қистовлари эса— одатдаги пўписа, шундай қилмаса чўзиб юришингни

билганидан. Жиянингни, ўз жигарингни кўра-била ночор аҳволда ташлаб, кўзингни чирт юмган кўйи ёнидан ба-орларча ўтдинг-кетдинг-а, номард? Бунинг учун нақадар паст бўлиш керак! Қуюқ зиёфатлар устида оғив кўпиртириб берган ваъдаларинг эсингдан чиқдими? Лоақал, борганинга бошига кўтарадиган меҳрибон аммангни юз-хотир қил эди, нокас! Ҳай, ана, бир кечалик вақтинг кетса кетарди. Бир кечада осмон узилиб бошингга тушмас эди». «Эртаси-чи, эртаси? Уни институтма-институт етаклаб юришга кимнинг тоби бор?» «Барно ҳозир уйда-ку, отпусқада-ку? Кун-уззукун телевизорга тикилганча эснаб ўтиради. Хужжат топширишда кўмаклашса кўмаклашибди-да. Ҳеч боқиси йўқ, бегона эмас — эрининг жияни, қайнсингил ўрнида. Уйларига борганда олмани карсиллатиб ваъдани қуюқ қилган эди». «Тўғриси, ўқишга киролмай қолишидан қўрқдим». «Топган баҳонасини қаранг! Тавба, киролмаса нима, қиёмат-қойим бўлармиди? Бунинг сен ўйлаганчалик ваҳимали жойи йўқ. Эҳтимол, ўз кучи билан кириб қолар, мактабни яхши битирган, ёрдамингга муҳтож ҳам бўлмас. Мабодо, кириб қолса, хотинингнинг ваъдасига кўра, уйингда «ортиқча ташвиш» бўлишидан қочмадингмикан!» «Йўқ-йўқ, бу нарса хаёлимга ҳам келган эмас. Фақат ишимни, муҳокамани ўйлаганимдан шундай қилдим. Ахир, шу кунларда шошилмасам, кейин...» «Кейин нима? Жарангдор унвондан, дабдабали базму зиёфатлардан, турли-туман сайру томошалардан бенасиб қолсан-да, а? Мана, гап нимада! «Якшанба куни хотинларни олиб шаҳардан ташқарида бир яйраб келайлик», деб машинали бойвачча оғайнинг Шермат билан аҳдлашиб қўйганингни ўйладинг. Тўғрими? Ишингни тезроқ битказиб, шанба куни навбатдаги ҳимоя зиёфатига улгуришни ўйладинг. Топдимми? Ҳа-а, ана шундай, бўғинингга тушаркан! Қолаверса, бу галги муҳокамадан кечиксанг, навбатдагиси бор эди. У эмас, бу эмас, пасткашлик қилдим, худбинлик қилдим; ўзимни ўйладим, ҳаловатим»

ни бузгим келмади, дегин! Аҳ, номард, аҳ, ярамас!»
«Бўлди! Бўлди!»

Бўронов жойидан шартта турди-да, пиджагини кифтига ўлиб эшикка отилди. Нариги хонада қизчасини тиззасига ўтқазганча телевизордаги ака-ука Қарамазовлар исёнига шўнғиб ўтирган хотинининг паришон-пароканда сўроғига жавоб ҳам қайтармади. Қўчадан такси тутиб, дорихона қаршисидаги бекатга жўнади. Йўл бўйи дераза орқали икки ёнга аланглаб кетди... Аллақачон тун салтанати бошланиб, одам сийраклашган, бекатда ҳам тунги чироқ шуъласида давра қурган тўрт-беш ширакайф улфатдан ўзга кимса кўринмас эди.

«Қаердадир шу атрофда медицина институтининг ётоқхонаси бор эди. Демак, поезддан тушгач, троллейбусда дорихонагача келгану бошқа тайин жойи йўқлигидан, сўраб-суриштириб ўша ёққа кетган». Бўронов ана шу ўй-тахминда таксини орқага қайтараркан, янги уйга кўчиб, қишлоққа ҳали адрес юбормаганига афсусланди.

Ётоқхонага кираверишда носранг духоба дўппи, узун қамзул кийган чуваккина қоровул чол эски сарғиш диванда ёнбошлаганча мудраб ўтирарди. Курси устидаги плиткада чой виқирлаб турибди. Бўронов қуюқ салом бериб мақсадини билдирди.

— Сиздақа тоғаларни яхши биламиз! — деб тўнғиллади чол кутилмаганда дағаллик билан.

— Тушунсангиз-чи, амаки...

— Тушунмаймиз! Бизни бўтга ҳукумат нима учун қўйган, а? Кечаси бир маҳалда келган сиздақа тоғаларни «тушуниб», эшик очиб бериш учунми, а? — У бехос тутаққанча жойидан туриб кетди. — Қап-катта одам, уятни билинг!

— Бу нима деганингиз, амаки, оғзингизга қараб гапирсангиз-чи!

— Оғзимиз жойида. Давай-давай, жўнанг! — Чол Бўроновни кўкрагидан итариб эшик томон ҳайдай бош-

лади. — Бунақа найранглар эскирди энди. Сизни киргизиб, кейин гавгога қолиб ўтирадиган аҳмоқ йўқ. Худоси келсаям қўймайман, билдингизми?! Вазифамиз шу!

Бўронов тисланиб бурилаётган эди, эшикда рўбарў бўлган пахмоқ сочли новча йигит ёнидан секин шипшиб ўтди:

— Қўлига бирор нима қистирвормайсизми, ака!

Бунақа «усул»ларни ор биладиган Даврон жаҳл билан қўл силтаб, эшикни қарсиллатганча ётоқхонадан чиқди.

Бекат ортиқ шарпасиз, фақат чеккароқда тагига чамадон қўйган муштдек бир жусса энкайган кўйи тиззасига ияк тираб ўтирар эди. Бўронов унга яқинлашиб разм солди. Бола қўрқа-писа салом берди-ю, жойидан қўзғалмади, жавдираб турган кўзларини йўлга тикди.

— Нима қилиб ўтирибсан бу ерда?

Бола бир сапчиб тушди, сўнг дарров ўзини ўнглаб жавоб берди:

— Ўзимиз... — Бўроновга ер остидан бир сидра назар югуртиб, хийла дадилланди:— Поезддан тушиб келиб эдик. Қоровул бобо жой йўқ, эртага кел, деди.

— Энди қаерга бормоқчисан? — деб сўради Бўронов юраги алланечук увишиб.

— Акамизнинг уйига.

— Шеригинг қани?

— Қанақа шерик?

— «Биз» деяпсан?

— Ўзимиз... ўзимни айтяпман-да.

Бўронов кулди, қўшилиб бола ҳам жилмайиб қўйди.

— Акангнинг уйини биласанми?

— Биламиз. Чилонзорда.

— Чилонзорнинг қаерида? У катта жой-ку?

— Топамиз-да, — деб ночоргина илжайди бола — овозига ҳазинлик аралашган эди. — Чилонзорда. Олдида; ка-атта боғи бор...

— Илгари ҳам келган экансан-да?

— Қелганимиз-ку йўқ, борганида акамининг ўзи шундай деб айтиб эди.

Бу гапни эшитган ҳар қандай одам албатта кулиб юборган бўларди — Бўронов кулмади, иягини силаб сўроғида давом этди:

— Нима, ёнингга адреси йўқми?

— Бор эди... — Бола бирдан маъюсланди. — Бор эди, ўйда киссага солган эдик. Поезддан тушиб қарасак — йўқ...

— Ҳмм, энди қандай бораркансан у ерга? — дея ўйлашиб қолди Бўронов: «Полвон даҳанроқ кўрингани билан ландовур экан».

— Ана, автобус кўп, — деди бола бекатга яқинлашаётган автобусга ишора қилиб.

— Шуларнинг ҳаммаси Чилонзорга боради, деб ўйлайсанми? — Ўз саволидан Бўроновнинг кулгиси келди.

— Қаёққа боради йўғасам?

«Оббо, дунёнинг қайси чеккасидан ошиб келган бу?»

— Аканг қаерда ишлайди?

— Маданият институтида, — деди бола ва дадил, фахр билан илова қилди: — Дарс беради!

— Нега ўқишга ўша институтга бора қолмадинг? Аканг ишлар экан, ҳар ҳолда... — Бўронов бу гапни айтишга айтди-ю, ичида ўзидан гижиниб, уялиб кетди.

— Хирургликка қизиқамиз-да, ака.

— Шунақа де? Яхши-и... — Бўронов унинг елкасига кўлини қўйди:

— Бўлмаса гап бундай, ўртоқ бўлажак хирург: бу кеча бизникига бориб ётасан. Эртага биргалашиб акангни топамиз. Бўптими?

Бела миқ этмади, кўзини яна йўлга тикиб олди. У ҳамон чамадонидан қимирламай ўтирарди. Унга қараб Даврон шаҳарга илк бор мана шундай келганини хотирлади. Йўлга чиқаётганида онаси насиҳат қилиб: «Шаҳарда эҳтиёт бўлмасанг, кўзингнинг сурмасини ҳам уриб

кетишадн», деб уқтирган эди. Ушанда ҳамқишлоғининг олдига — Студентлар шаҳарчаспга етгунча такси ҳайдовчидан кўз узмай борган: «Бирон ёққа опқочиб кетмасин тагин». Пули костюмининг астарига қўшиб маҳкам чатилган, чамадоннда уч-тўрт кийим-бош ва дарсликлар бор эди.

Бўронов ичида кулиб қўйди: «Бу ҳам ўшанақа панднасиҳатлардан хийлагинасини қулоғига қуйиб олган кўринади, ортиқча қистаб ўтириш бефойда».

У ўйлай-ўйлай охири болаин бирон-бир йўл билан ётоқхонада қолдиришга қарор қилди. Бола ҳам бунга кўнди.

Қоровул уларни кўриб дағдағага тушган эди, Бўронов бояги йигитнинг маслаҳатига амал қилиб, умрида биринчи марта хуфиёна пул қистириб юборди ва: «Жон амаки, бир кеча ётиб турсин, эртага акаси олиб кетади», дея ўтинди. Чол пулни олишга олди-ю, «Жойни қатдан топаман?», деб яна вайсай бошлади. Тагин ҳалиги талбиркор йигит ёрдамга келди. У нарироқда бўйи қоқ келидан келадиган, енгсиз кўйлакли ушоққина бир қизни гапга тутиб турган экан, буни эшитиб:

— Қўйиб юборинг, бобой. Биз билан ётади, хонамизда жой бор, — деди.

Ётоқхонадан кўнгли бир ёқли бўлиб чиққан Бўронов дафъатан жиянини эслаб қолди, баҳонада суриштириб олмаганига афсус қилди. Қайтай деди-ю, анов дарғазаб чолга яна рўпара бўлишга юраги бетламади. «Балки бу ерда эмасдир, — деган гап келди калласига. — Театр институтига кетган бўлиши ҳам мумкин».

У бекатдан такси тутиб, театр институтига йўл олди.

Бўроновнинг мудлаосни эшитган ётоқхона қоровули — эрмакка алланима тўқиб ўтирган, ёши ўтинқирароқ, кўринишдан беғам, лекин хушфеъл аёл:

— Бу ерда ҳаммаси абитуриент, жоним. Қайси бир хонани тақиллатиб чиқай шу маҳалда? Бунинг устига қиз бола экан, — деди кулиб.

— Оти Гулчеҳра,— деди Бўронов алланечук умидворлик билан.

— Бу ерда Гулчеҳрадан кўпи борми! Буларнинг бари гул чеҳра,— деб яна кулди аёл.— Эртага, кундуз кунни келинг, жоним, институтдан топиб оларсиз.

Бўронов бўшашган кўйи ётоқхона эшигидан чиқди-ю, кетолмай тўхтаб қолди. Бош кўтариб, чироқлари порлаб турган қатор деразаларга заиф бпр илинжда кўз югуртира бошлади.

Лип-лип-лип... Ҳар хил кўринишлар, қадди-қомату афт-башаралар.. Лип-лип-лип... Турли-туман либослар... Қора, кўк, малласи — йигитларники; оқ, қизил, зангори, ҳаворанг, яшиллари — қизларники... Лип-лип-лип... Қизил кўйлаклилар орасида Гулчеҳралари ҳам бордир. Лекин қай бири — Гулчеҳра, унинг жияни? Ким билсич. «Буларнинг бари гул чеҳра». Лип-лип-лип..

Шу кеча Даврон Бўронов уйга алламаҳалда, ҳориб-чарчаб қайтди. Эшик қўнғироғини босаркан, қўшимча боб эсига тушиб, кўз олдида домласи Азим Саодатовичнинг сертахдид қиёфаси намоён бўлди: «Вақтинча ҳар қанақа ошна-оғайнигарчилигу майда-чуйданинг баҳридан ўтиб туринг. Айниқса шу кунларда ҳар бир дақиқа сиз учун ғанимат...»

Кейин қулоғи остида бояги боланинг ҳазин оҳангдаги гаплари эшитилиб кетди: «Чилонзорда. Олдида ка-атта боғи бор...»

1976

СЕН УЧУН ЭНГ ЗҮР ОДАМ

Саттор Турсунчаев

...Бобо, дунёда сиз учун энг зўр одам ким эди?

...Ота, дунёда сиз учун энг зўр одам ким бўлди?

Сен, ўзинг учун-чи, эй ўша бобонинг мевараси, ўша отанинг фарзанди?

— Адажон, адажон! — Акбар эшикдан кириши билан қизчаси унга қараб чопди. — Сув йўқ, сувимиз йўқ! Энди нима қиламиз?

— Нега сувимиз бўлмас экан, қизим? — деди Акбар унинг ваҳимасидан кулиб. — Жўмрақларини бураб кўрдингми — ўнгини, чапини, кўки, қизилини?

— Бурадим, ҳаммасини бураб кўрдим. Опам ҳам бурадилар, дедушкам ҳам — бари бир келмаяпти, сув йўқ, — деди қизчаси кўзларини баттар ола-кула қилиб.

Ичкаридан — ошхона тарафдан хотинининг овози эшитилди:

— Дарров адасидан суюнчи олдимми? Кепқола-ар. Бирон жойда «пробка» бўлгандир-да.

— Ана, эшитдингми? — деди Акбар қизчасига энгашиб. — Опанг айтяпти, демак, келади. Келмаса, кейин кўрамиз, хўпми? Бор энди, ўйна. Қўғирчоғинг гапиряптими?

— Гапиряпти. «Нега сув келмаяпти?», дейди, йиғлайди. Сув ичгиси кепти-да.

— Шунақами? Овутгин-да, қизим, ҳозир сув келади, дегип.

Акбар қизчасини ўйинчоқлар бозорига ўхшаб ётган айвончага чиқариб, ўзи катта хонага кирди.

Хона тўрида, елкасида Акбарнинг чопони, чордана қурганча ғарамдек бўлиб бир киши ўтирарди. Олдидаги хонтахтада бир тўп совға-салом: калиш, пайпоқ, рўмол — тўрхалтадан олиб, қирралари ейилиб кетган эскигина чамадонга жойламоқда. Акбарнинг саломига билинар-билинимас бош қимирлатиб қўйди.

— Укаларингга, — деди кейин ҳорғин товушда, бўшган тўрхалтани гижимлаб чамадонга соларкан.

— Ҳа?

— Сафарнимиз қариди, мулла Акбар, эртага қайтмасам бўлмайди.

— Ие!

— Бўлмади-да.

— Бўлмади?

— Ҳа, шунча қилдим — бўлмади. — У айбдордек синиққина илжайди.

Акбар отпускasiда қишлоққа бориб, отасини тўшакда кўрди. Қулгиси келди, ҳа, отасини бетоб ҳолда кўриб, кулди! Тўшакда ётиш отасига ярашмасди. Отаси, унинг отаси — Амир полвон касал бўлиши мумкинми? Ишонмади. «Туринг-э, бундай қилиб ётманг», деди. Отанинг эса у билан саломлашгулик ҳам ҳоли йўқ эди. Кейин, аҳвол жиддийлигини билгач, Акбар дўхтир олиб келгани район марказига жўнади.

Амир полвон касал! Уғли бунга ишонмади. Нега ишонмади? Отаси — Амир полвон-да! У ўша полвоннинг ўғли, Амир полвоннинг!

Бу теварак-атрофда Раҳмон шпанадан чўчимайдиган, унинг помини эшитганда бир сесканиб тушмайдиган бола топилмасди. Катталар ҳам ҳадиксираб, ён бериб муомала қиладиган, қадамида жапжал қўзғаб, ўтган кўчасига

ғавго ёғдирадиган Раҳмон шпанадан. Тоғорадек қалпоқ-ни қошига бостирган, энсасидаги сочи патак, чап кўзини атай қисинқираб, тирсакдан буккан қўллари доим мушт, сал энқайған кўйи икки ёнга саланглаб юрадиган худобезори Раҳмон шпана! У текканга тегиб, тегмағанга кесак отадиган хилидан бўлиб, кинолардаги каллаке-сарлардан улги олған эди. Болалар ҳам қўрқибми (эҳтиромдан эмас, албатта), уни «Раҳмон Жага» деб ата-шарди. Касофат гузардан тез-тез ғойиб бўлиб, шаҳарда яшайдиган опасиникига кетар, у ёқдан турли нағмадаги кийим-бошу янги найранглар билан қайтар эди. Келган куни болалардан бож талаб қиларди; биров уйидан ўғирлаб чиққан антиқа чопқиси, биров акаси аскарлик-дан тақиб қайтган энли камар, биров шаҳарда ўқийди-ган тоғаси совға қилган бежирим соатбоғ — хуллас, ҳар ким топгани билан уни сийлашга мажбур эди. Раҳмон келтирган назр-ниёзига қараб муридларига мурувват қи-лар, саркашларни эса сафга тизиб, шаҳардан ўрганиб қайтган усуллари билан жазолар эди. У бамисоли гузар болаларининг худоси эди: истаса бор қилади, истама-са — йўқ. Эҳ, ёмон зўм-зўравон эди Раҳмон шпана, бо-лаларнинг худоси! Ундан биргина бандаси қўрқмасди — Акбар. «Худо» уни мудом саркашлар сафида кўрар, ам-мо миқ этолмас, фақат: «Ҳаҳ, Амир полвоннинг ўғлисан-да, бўлмаса-ку...», дер эди алам билан муштани тугиб.

Амир полвоннинг ўғли... Акбар отасининг полвон бў-либ даврага тушганини кўрмаған, эслолмайди: Норбой амакисидан эшитган, холос. «Э-э, акамнинг полвонлик даврлари! — дея кечаги — беш-ўн йил бурунги гап эмас, гўё бу яқин-атрофда бошқа одам хотирлаши мушкул бўлган бир замонлардаги нақлдек ўзгача мароқ билан таърифларди амакиси. — Амирқул майдонга чиққанда давра нафас олмай кўярди. Ҳар чавкидан тўрт-беш зот мол айирмаса ҳисоб эмасди. Эҳ-ҳе, қаёқлардан талабгор бўлиб, бел боғлаб не-не номдор полвонлар келмади! Амирқул барисини бир қафасдаёқ кифтидан ошириб, бу-

тини осмондан келтирган. У ростакан жипслашиб борган-да «Вуй, энажон, белим!», демагани йўқ эди. Ана кейин—морпеч дейсизми, туячил дейсизми, елкаотар дейсизми! Бундай қарасангиз — олам-жаҳон йўл босиб, не-не умидлар билан келган бечора талабгор ерда чалпак бўлиб ётибди. Давра гуриллаб кетган. Чори қўй кимники — Амир полвонники, «меҳмон келди» кимники — Амир полвонники! Баковул қур айланиб жар солган денг: «Хўкиз товоқни кўтарган Амир полвон даврага чиқади, талабгор борми-и?» Талабгор қаёқда? Чиқиб кўрсин-чи! Э-эй, акамнинг полвонлиги! Лекин ҳалол олишарди: ерни та-воф қилиб, давранинг тўрт томонига таъзим билан, йиқитган одами — тирини жойидан турғазиб, «хафа бўлма», дегандай елкасига қоқиб. Ҳозир ҳам майдонга тушса, унча-мунчасининг белини синдиради-ёв, ҳа, денг. Ҳозир нима? Бари тиррақи, фирром-да. Э-эй, Амирқулнинг олишлари! Ана уларни ростакан олиш деса бўлади».

Унинг айтишича, Акбарнинг отаси полвонликни бирдан ташлаган. Йиқилиб эмас, йўқ, яғрини ер кўрмай даврани тарк этган. Бир чавки — курашда тузук-тузук полвон тирлари қолиб, ўзи усул ўргатган, майдонда ҳали жўртма — йўртоқи саналган Кенжа дегани қўй товоқ — совринни кўтарган Амир полвонга талабгор бўлиб чиқади. Амир полвоннинг орияти қўзиб: «Келиб-келиб шу тирмизак билан олишаманми?», деганида, баковуллар: «Товоқ кўтаргансиз, полвон, иложингиз йўқ энди. Расми шу», дея туриб оладилар. Ноилж қолгач, у полвонжомасини ҳам киймай ўртага тушади ва биринчи қўлдаёқ рақибини бўйи баробар кўтариб аста ерга қўяди-да, давра аҳлига қараб: «Қўй — Кенжа полвонники! Менинг олишганим шу бўлсин, омин, облоҳу акбар!», деганча қурдан чиқиб кетади, шу бўйи унга қайта кирмайди.

Ана ўша Амир полвон бугун тўшакда, касал! Ўша — «майдонга тушганида давра нафас олмай қўядиган», яғрини ер, боши ёстиқ кўрмаган, касалхона қаердалигини билмайдиган одам!

Акбар отасининг полвон бўлиб даврага тушганини эслолмагани каби бирор марта тоби қочиб кўрпа-ёстиҳ қилганини, бирор нарсага дару ночор қолиб нолинганини ҳам кўрган эмас. Отаси ҳамиша бардам-бақувват, ҳар қандай мушкул вазиятдан йўл топа оладиган, улдабуррон, сарбаланд одам эди.

Эсида, ўша кезлар отаси боғдорчилик бригадасига бошчилик қиларди. Бир кечқурун — Акбар болохонада дарс тайёрлаб ўтирган эди — дарвозалари тагида машина тўхтаб, бир-икки марта сигнал берди. Деразадан қараган Акбар машина олдида она жамоатдан қариндошлари — совхоз директори Тангриқуловни кўрди.

— Ҳа, Аликбой (у Акбарни шундай атарди), как дела? — деди Тангриқулов. — Отанг уйдаими? Бу ёққа чақир.

Отаси Тангриқулов билан дарвозахонада узоқ сўзлашиб турди. Уни негадир уйга таклиф ҳам қилмади. (Ўзи азалдан шундай: келган меҳмоннинг иззатини жойига қўяди-ю, аммо бошқалар сингари оғзидан бол томиб ширин-ширин мулозамат кўрсатишни билмайди — сўзга хасис, ортиқча илтифоту ҳавойи муомалага тоби йўқ.) Гап қандайдир олма ҳақида борар, отасининг овози баланд-баланд чиқмоқда эди. «Дарахтда битмаган, бирон банданинг оғзи тегмаган нарса учун қоғоз сўраб заводга чопадиган аҳмоқ йўқ!», дерди у бўғилиб. Тангриқулов эса анча вазмин гапирар, «план» сўзини кўп такрорлар эди. Кейин бунга отасининг «кўзбўямачилик» деган луқмаси аралашди. Охирида Тангриқулов: «Бўлмаса, ўзингиздан кўринг, полвон!», дея машинасига ўтирди.

У кетгач, Акбар зинадан кўтарилаётган отасининг «Мараз!», деб тўнғиллаганини эшитди ва ўртада жиддий бир савдо ўтганини пайқади.

Тўрт кундан сўнг бунинг оқибати маълум бўлди:

— Тангри тентак отангни ишдан бўшатибди, — деди

онаси. — Энди нима қиламиз, болам? Нима еб, нима ичамиз?

Бу гапни у кечқурун дастурхон бошида ҳам такрорлаган эди, отаси, ишдан бўшатишган, лекин негадир одатдагидан кайфи чоғ отаси беписанд жавоб берди:

— Нима қилардинг — ана, даштдаги танани келтириб сўясан, қовуриб хумга босасан, болаларинг билан маза қилиб еб ўтираверасан-да.

— Ҳай, уни бир ой ерсиз, икки ой ерсиз, кейин-чи, чо-ол, кейин?

— Ғам ема, кампир! — деди отаси шунда бир хум тиллани тутнинг тагига кўмиб қўйгандек қариллаб. — У ёғига худо пошшо!

Ўшанда отаси тўрт ой ишсиз юрган, лекин бир кимсага сир берган эмас — ўзини илгаригидан баланд олса олардики, паст тутмасди. Бекорчиликда рўзғорнинг кам-кўстини кўрди, ҳовли-жойнинг шикаст-рехтини тузатди, томорқага қаради. Уйда ҳамма нарса бадастур, олдингидан тўкинроқ бўлиб қолди. Бу орада Тангриқулов уч марта йўқлади: икки карра одам юборди; бир дафта арзон нархда қўй жўнатиб мурувват қилди. Бироқ уч сифар ҳам отаси айтирини айтиб, келган одамни изига қайтарди.

Баҳорга чиқиб, у қўшни пахтакор совхозга ишга кетди. Ушандан бери пахтада: аввал сувчилик қилди, кейин бригадир бўлди.

Шу-шу, Акбар уйдаги бирор камчиликдан нолиб гапирса, онаси: «Шукур қил, болам, бошимизда йўқни йўндирадиган, борни бўрттирадиган отанг бор, ҳаммасини топиб келади», деб ўғит берарди.

Отанг, отанг... Отам, отам...

Акбар отасини дардли бир меҳр билан яхши кўрар, шундай валломат одамнинг ўғли эканини ўйлаб ичида гурурланар эди-ю, аммо негадир унинг олдида ўзини доим алланечук айбдорми, ноқулайми сезарди. Қўшни болаларга ҳавас қиларди: улар оталари билан бетма-

бет ўтириб бемалол суҳбатлашар, эркин баҳслашар эдилар, ҳатто оталари улардан маслаҳат ҳам сўрарди. Амир полвоннинг эса меҳри қаттиқ — болаларини ҳадеб тиззасига ўтқазиб ялаб-юлқайвермас, «болам, бўтам», дея эркалатавермас эди; нимагадир ишонганиданми, аҳён-аҳёнда бир-бир тергаб қўйишини айтмаса, улар билан деярли иши бўлмасди.

Акбар Амир полвоннинг ўғли бўлиб улғайди. Амир полвоннинг ўғли бўлиб мактабни битирди, институтга отланди. Унинг ўқишга жўнаб кетганини Амир полвон хотинидан эшитди: пахтанинг бошида эди. Бенарволикда, тошмеҳрликда айблаган хотинига жавобан: «Э, киролса киргани, бўлмаса, яна яхши, ана, пахтага одам етишмай турибди», деди.

Акбар ўқишга жойлашиб келди. Шаҳар ҳақида, кириш имтиҳонларидан қандай ўтгани ҳақида отасига тўлиб-тошиб гапирди; баъзилар оталари, амакню тоғалари билан етаклашиб бориб ҳам киролмай қайтганларини айтди. Отасидан мақтов эшитишни, унинг бағрига босиб ўпишини, «Баракалла, ўғлим, берган понимни оқладинг, дўсту душман олдида юзимни ерга қаратмадинг», дейишини кутди. Йўқ, Амир полвон бундай демасди, гўё ўғли каттакон шаҳардан ўқишга жойлашиб эмас, бор-йўғи бир боғ хас кўтариб келгандек жўнгина қилиб: «Ҳай, кирибсан, тузук. Энди ўқи», дедию пўстакка ёнбошлаб ухлаб қолди — дала кезиб чарчаган эди.

Акбар кейин — ўқиган йиллари ҳам унча мунча гап, унча-мунча ютуғи билан отасини ажаблантиролмади. Отаси унинг ҳикоясини ибратли бир сўз билан кесиб қўяр, Акбар шунда мулзам бўлиб, ундаи жаҳли чиқар, бироқ кўзига у янада ҳикматлироқ, улуғвор кўриниб кетар эди.

Акбар ўқишни битириб шаҳарда қолгач, отасининг унга муносабати бир оз ўзгарди. У энди «Мулла Акбар», деб муомала қиладиган, ўғлининг гурунглирига сал-пал қулоқ тутадиган бўлди. Лекин ҳамон уни бағри-тўшига

Билатмас, бу багир-тўшнинг қатида ўзинга аталган нима бёрлиги Акбар учун ҳали-ҳануз номаълум бир тилсим эди.

Мана, бугун отаси тўшакда, касал. Акбар аввалига ишонмади. Кейин, аҳвол жиддийлигини билгач, район марказига бориб, врачлик қилаётган собиқ синфдоши Нормуродни бошлаб келди.

Нормурод беморни обдан текширгач, даҳлизда Акбарга:

— Бобойнинг дарди жиддий, кечиктирмай касалхонага олиб бориш керак,— деди.— Буйрак билан ҳазиллашиб бўлмайди, вақтида олди олинмаса, заҳар қонга ўтиши мумкин. Заҳар қонга ўтса, кейин... бефойда.

Акбар отаси ётган хонага кириб бу гапни етказган эди, Амир полвон:

— Э, бекорини айтибди! Бунинг учун балнисасида ялпайиб ётадиган тентак йўқ! — деди аччиқланиб. — Касал топилмаётган бўлса, ана, отасини олиб бориб ётқизсин — нима қиларини билмай, кунни бўйи чойхонада гап сотиб ўтиради. Менинг ташвишимни қилмай қўя қолсин, икки кунда туриб кетаман. Кампир, қизиган бўлса, анови ғиштни опке...

— Бу ерда ётгани кўнмасалар, — деди даҳлизда кутиб турган Нормурод Акбардан гапни эшитиб, — Тошкентга олиб кет. Ҳар ҳолда Тошкент — Тошкент, у ёқда имкониятлар бўлакча. Зўр бир клиникага йўлланма ёзиб бераман, жойлаштирасан. Э, дарвоқе, бобойнинг анкеталари ҳам йўқ эди-ку? Ҳай, майли, бирорта кўчирмани ўзим тўғриларман. Сен фақат боришга кўндирсанг бас.

— Шундай қилмасанг бўлмайди, улим, жўранг тўғри айтади, — деди даҳлизга чиққан онаси ҳам Акбарга. — Отангни бу ерларнинг балнисасига ётқизаман, деб овора бўлма — илло-билло унамайди. «Тошкентни томоша қилиб келасиз», деб алдаб-сулдайсан-да, олиб кетасан

Аммо отасини «алдаб-сулдаш» қийин бўлди.

— Пахтани кимга ташлаб кетаман? Пахта нима бў-

лади? — Амир полвон бирдан тутаққанча тўшакдан яғринини кўтарди-ю, ихраб яна жойига чўзилди, сўнг, энди хаста, шикаста товушда давом этди: — У ёқда тараллабедод қилиб, кейин бу ерда план деб оғзимдан қоним келсинми? Йўқ! Қампир, ғи-ишт!..

— Бундай «ғишт-ғишт»лаб жавраб ётгунча — боринг. Мана, улингиз олиб кетмоқчи, — деди онаси — Бўлмаса, бу ерда қолиб, қишин бўйи вой-войлаб одамни адоий жон қиласиз — боринг.

Акбар минг бир ҳадис келтириб, пахта усиз ҳам ҳеч нима бўлмаслигига, доимгидек бодроқ-бодроқ очилаверишига, план бу йил ҳам албатта тўлажагига, тўлмай иложи йўқлигига отасини зўрға ишонтирди. Амир полвон ниҳоят бўшашибгина ройиш берганга ўхшади:

— Сенга дардисар бўламан, деб қўрқаман-да, мулла Акбар...

Амир полвон Тошкентда ўғлига дардисар бўлмади.

Биринчи кун ота-ўғил Нормурод ёзиб берган беморлик йўлланмасида кўрсатилган жойга бордилар. Қабул куни эмас экан. Эртаси ҳам Акбарнинг қўшилиб жўнаётганини кўриб отасининг жаҳли чиқди:

— Нима, мени йўлини топиб юролмайдиган бир ландовур хаёл қиласанми? Бор, ишингдан қолма, бу ёғини ўзимга қўйиб бер.

Бироқ Акбар уч кундан бери ишдан қайтиб, отасидан бир хил гапни эшитади — «Эртага келинг, деди».

Бугун эса...

— Бўлмади?

— Ҳа, шунча қилдим — бўлмади. У айбдордек синиққина илжайди. Бу табассум унга ярашмасди.

— Ия, нега? — Акбар алланечук мунғайиб ўтирган отасига диққат билан тикилди. Елкалари чўккан, қовоқлари салқин, заҳил тортган чеҳрасида кўзлари сўниқ, ҳорғин боқади. Бобосини эслади.. Соқол етишмайди, холос.

«Отам қарибдилар, — деди ичида алам билан. — Қарибдилар. Отам, менинг отам-а? Амир полвон!»

«— Хўкиз товоқни кўтарган Амир полвон даврага чиқади! Талабгор борми?.. Амир полвон, Амир полвон...»

«Қачон? Қачон қариб улгурдилар?»

— Нега дарров менга телефон қилмадингиз?

— Э, билмадим, бари бир бўлмас эди. Ўзим шунча эландим... «Жой йўқ. Нима, ўзларингда балниса йўқми? Ўша ёққа бориб ётинг», деди биттаси. Шунча эландим...

— Эландим?! Ялиндингизми ҳали?— Ичида нимадир қарсиллаб сингандек Акбар шавшаб кетди.

— Бўлмаса нима қилай, улим?

Акбар отасининг юзига қайтиб қарай олмади, нимадандир қўрқди, «Иҳм», деди ва бурилиб, кийим алмаштириш баҳона, иш бўлмасига ўтди. Лекин ечинмади, курсига чўкиб, ёноқларини кафтлари орасига олди. Сигарет тутатди.

У шу чоққача — мапа шу ёшга кириб, уйланиб, болачақали бўлиб, ҳали отасининг олдида қўлига қадаҳ тутмаган, чекса яшириб чекар эди.

Бу ёққа келаётганларида самолёт кечикиб, аэропортда бир оз кутишга тўғри келди. Ҳозир казо-казо бўлиб кетган собиқ синфдошлари марказдан келган кимнидир кузатишга чиқишган экан. Нозикроқ меҳмон экан шекилли, қулай фурсатдан унумли фойдаланмоқчи бўлишди. Қўярда-қўймай Акбарни ҳам машинага ўтқазиб, аэропортга яқин бир сарҳовуз бўйидаги соя-салқин толзорга олиб боришди.

— Бир ташкилий қилиб юборинг, Холбой ака! — деди ёш, умидли казолардан бири.

— Хўп бўлади, хўжайини! — деди олди яғир желак кийган тетиккина қария ҳозиржавоблик билан. — Ҳаммасини еъ қиламиз-да. Кўнгиллари қайсинисини тусайди: оқиними ё анов юлдузлисиними?

— Иккаласидан ҳам бўлаверсин.

Рәстдан ҳам, мезбон оқ оралай бошлаган соқолини селкиллаиб бир зумда «хаммасини есть қилди».

Акбар «Бобой бор, ноқулай», деб ичкиликдан бош тортган эди, «Э, ёш бола эмассан-ку!», деб устидан кулган бўлишди, қистаб қўйишмади.

Аэропортга қайтгач, у отасининг кўзига кўзи тушиб, бирдан сесканди, елкасидаги, болаликдан қолган таниш хивич излари жизиллаб кетгандек бўлди.

... Ота, нега ўшанда тарсаки қўйиб юбормадингиз? Хў, болаликдагидек. Ахир, сиз хонага кирганингизда мен ухлаб ётган жойимдан сакраб туриб кетардим...

Болалигида бир гал Раҳмон шпанага қўшилиб чекканини эшитган отаси хивич билан ўлгудек савалаган, кейин олдига бир қути сигарет қўйиб, «Чекасан-чи чекасан!», деб мажбур қилган эди.

... Ота, нега бугун энди индамайсиз? Ҳозир бу ерга келасиз, шу ёшга кириб сизга бирон-бир нафи тегмаган, зигирдак ҳам рўшнолик кўрсатолмаган ношуд ўглингизни оламшумул ғуссага ғарқ бўлгандек сигарет тутатиб ўтирган ҳолда кўрасиз. Кўрасиз, лекин индамайсиз, индаёлмайсиз. Нега?!

Бемалол чекавер! Хавотирланма, отанг бу ерга кирмайди — у ҳаммасини биледи, тушунади. Энди сен мустақилсан, унинг кўмагига, бирон-бир мурувватига муҳтож эмассан — мустақилсан. Мустақилсан-у, лекин мудом кўнглингда, орқамда тоғим бор, деб юрасан, ҳамон у сен учун дунёдаги энг зўр одам! Тоғ! Тоғдек салобатли, тоғдек сарбаланд, қудратли, тоғдек... йироқ. Йироқ! Ҳа, сен ҳеч маҳал унинг яқинига бормагансан, бирон марта у билан ўтириб чин дилдан, одамлардек гурунг қилмагансан. Бир сўз билан гапингни кесиб қўйишидан қўрқармидинг? Ёки уялармидинг? Отангдан-а, ўз отангдан?! Балки унинг ҳам дилида сенга — тўнғич фарзандига аталган гаплари, ёрилмоқни ўйлаб юрган дардлари бордир? Балки у ҳам сендан иймагандир, сендан кутгандир? Кимдан лозим эди? Отангданми?! Мана, энди у

қарибди, дардга чалиниб қолибди. Бугун яна касалхонага жойлашолмабди. Сенинг кўмагинга муҳтож, «ўғлим», деб сени қора тортиб шундай жойдан келиб ўтирибди. Дарди оғир, тезда касалхонага ётиши керак. «Буйрак билан ҳазиллашиб бўлмайди, вақтида олди олинмаса, заҳар қонга ўтиши мумкин. Заҳар қонга ўтса, кейин... бефойда». Сен эса...

... Ота, отажон, сизники бир касалхонага жойлаштиролмасам, даволатолмасам, мен бу ерда нима қилиб юрибман?! Бугун бўлмаса, эртага албатта жойлаштираман. Керак бўлса, бор таниш-билишимни, ёр-дўстларимни ишга соламан. Керак бўлса, эҳ-ҳэ... Ахир, сиз бизни — мени, укаларимни ўқитдингиз, одам қилдингиз. Ахир, сиз қирқ йилдан бери ишдан бошқа нарсани ўйламайсиз, қирқ йил бўладики, бирор марта одамлардек курортларга бориб дам олмадингиз, даволанмадингиз. Энди келиб-келиб бир дардга чалинганингизда ўша лаънати касалхонада сиз даволанмай ким даволанади? Улар сизнинг кимлигингизни билишмаган, ишдан қочиб юрган бир дангаса деб ўйлашган. Ҳозир унақалар камми? Сизни албатта ётқизишади, даволашади. Ота, лекин менга нима учун ўша гапни айтдингиз — нега «Эландим», деддингиз? Нега эландингиз, ота, нега?!

— Адажон, адажон...

Акбарнинг хаёли бўлинди, кўзларида ёш, эшикдан мўралаб турган қизчасини кўрди.

— Ҳа, қизим, яна нима бўлди?

— Қўғирчоғим гапирмаяпти. Сув ичгиси кепти, йиғлайди, ҳеч гапирмайди...

Акбар бир лаҳза қизчасига тикилиб қолди ва меҳр билан, мана шу — жажжи ҳаётидаги дастлабки имконсизликдан кўзларида ёш ғилтиллаб турган мана шу қизчанинг отасигагина хос бир меҳр билан сўради:

— Нега гапирмас экан? Юр-чи бундай...

Қани, безабон қўғирчоқ энди гапирмай кўрсин-чи!

... Қизим, дунёда сен учун энг зўр одам ким?

ХОТИРА

Тушида

... Уйлари бошқа жойда эмиш. Қачонлардир бўлганми, бу ҳовли ҳам унга элас-элас таниш. Орқа тарафи тоққа туташ ўрмон. Гужум тагидаги шоҳсупадан қаралса, яхлит боғни эслатувчи лўппи дарахтлару дўмпайган сарғиш ғарамлар аро паст-баланд қишлоқ уйлари, емирилган четан оша сомон янчиладиган тақир майдонча — хирмонжой, кейин толларга кўмилган ҳовузнинг ойнадеккина чеккаси кўринади.

Супада бир тўда хотин-халаж. Ҳайитдагидек ясенишган: қўлларида билагузук, бўйинларида шалдиршулдир зебигардон, кўзларида сурма. Ҳаммаси қариндошлари! Улар гужумнинг тубанги шоҳига илинган сопол кўзадан галма-гал чинни косада сув ичишяпти. Кимдир, аммасими — холасими уни имлаб четга чақирди. Тандир олдида ширин кулимсираб:

— Тўйлар муборак! — деди. — Суюнчини чўз, суюнчини! Кейин айтаман...

У чўнтагини кавлаб ангишвона чиқарди.

— Бармоғи тешилмасин, дебсан-да, йўқ-йўқ, чанқо-

вуз бўлсин, чанқовуз! — Аммасими-холасими уялмай-
нетмай ёш боладек эркалик билан ер тепа бошлади.

Чап чўнтагини кавлаб чанқовуз олди.

Супадаги хотинлар гув этиб унга ёпирилишди.

— Менга... менга... менга...

Кимдир, тагин аммасими-холасими сирли шипшиди:

— Югуринг. Ҳовуз бўйида Ойдин сизга қараб туриб-
ди.

Югурай деса, оёқлари тепинар-у, жойидан жилмас
эмиш. Орқасидан хотин-халаж шовқин-сурон кўтариб
қувар-у, лекин етолмас эмиш.

Ойдин...

Ҳ у ш и д а

...Ойдин! Уша хаёлдек йироқ хотирадаги қизча. Кўз-
лари катта-катта, ҳайрат билан боқар эди. Қудрат нега-
дир. унинг кўзларинигина эслайди, қиёфаси ёдидан кў-
тарилган. Эҳ-ҳе, қачонлар эди...

Камол иккаласи ҳар кун дарсдан кейин ўрмонга бо-
рарди. Ғаффор туякашнинг якпахса деворидан ирғиб ўт-
гач, қуюқ дарахтзорга шўнғишар, гоҳо бир-бирларини
қувиб, бир зумда кенг сайҳонлик биқинидан чиққанла-
рини сезмай қолишар эди.

Тоққа туташ ўрмон идораси шу ерда жойлашган.

Сайҳонлик бошида қатор кўркам бинолар оқариб ту-
рар, атрофида узун-узун ўриси дарахтлар бўй чўзган
эди. Қудрат бу ерда ўзини қишлоқларида эмас, қулоғи
оғриганда отаси билан борган шаҳардагидек ҳис этарди.

Майдондан эртаю кеч болаларнинг шовқин-сурони
аримасди. Оқшом, пода келар пайт бирининг уст-боши
тупроқ, бирининг бурни қонаган, бирининг боши ёрил-
ган, уйга қайтарди. Айниқса, майдон адоғидаги теракдек
ўққа ўрнатилган айланма арғимчоқнинг талабгори кўп
эди. Ким баланд учарига баҳс ўйнашарди. Баҳслашган-

лардан нечаси йиқилиб, бу ерга яқинлашмай қўйган, задал эди.

Гараж биқинида чала вайрон «нолуторка» машинаси бўларди. Филдираклари олинган, кабинаси начоқ, чироқлари «кўр», қолган мурватларини Филай ташиб кетган.

Филай — сариқ тугмали, узун қора шинель кийиб юрғувчи, болалар мўйловидан қўрқадиган баджаҳл ўрмон қоровулининг ўғли. Кўзлари икки ёнга алаанглаб туради: қаёққа қараётганини билиш маҳол. Ташландиқ машинанинг хўжайини шу. Отаси ўрмонга, Филай машинага қоровул.

У машинага ҳеч кимни йўлатмас, «Митька, Витькага айтаман», деб пўписа қилар эди.

Митька, Витька ўрмон хўжалиги директорининг ўғиллари эди. Ювош бу ака-укалар ўрмондаги ҳеч нарсага даъвогарлик қилишмас, кун-уззукун қўлларини даўлат дарахтзор ичида чумчуқ қидиришар эди. Филай ўшалардан чала-чулпа билиб олган икки-уч русча сўзнини айтиб керилиб юрарди.

Тўсатдан Митька, Витькалар кўринмай қолдию Филайнинг авжи пасайди: машина чинакам ишқибозларини топди. Болалар Митька, Витькани сўрашган эди, «Ну, давно кўчиб кетган уллар», деди Филай хомуш.

Машинадан айрилгач, у аргимчоққа хўжайинлик қила бошлади. Аргимчоқда ким ўзарга Қудрат ҳаммадан пешқадам эди. У бир кун Филай билан баҳс бойлашиб, ҳар галгидан баландроқ учди: бир зум чинорнинг тепа шохлари, дарахтлар узра сой, қишлоқ намоён бўлди. Шу пайт қўли оққондан чиқиб кетдию мувозанат сақлолмай, ўртадаги заранг дўнгликка келиб урди. Пешонаси қонади, тирсаклари шилинди. Қараса, атрофида ҳамма: Филай, унинг соғ-у, лекин ўлгудек бижилдоқ сингисини, ўрмончининг бир-биридан фарқлаб бўлмайдиган уч қизчасини ва ҳатто Камол ҳам масхараомуз тиржайиб турибди. Аламидан негадир унга ёпишгиси келди. Аммо, бир четда... рангпар, кўзлари катта-катта, ёқим-

той нотаниш қиз турганинн кўрди. Қиз кулмас, аксинча, боқишида ачинишми, ҳайратми бор эди. Қудрат туйқус пешонасидаги қонни, жизиллаётган тирсақларию масхараомуз тиржайишларни унутиб, жойидан сапчиб қўзғалди-да, югура кетди.

— Менга нима, ўзингдан бўлди-да, — деди орқасидан етиб келган Камол. Қудрат индамади, хаёли бошқа ёқда эди.

— Анови қиз ким? — деб сўради.

— Қайси? Ҳа-а... турганми? Билмадим, биринчи кўришим.

Эртасига билағон Филадан сўрашди.

— Да-а, уми? Янги директорнинг қизи, — деди Филай ва мақтаниб қўйди: — Ҳамсоямиз.

— Оти нима?

— Оти? Оти... айтмайман! — дея мугомбирона тиржайди Филай.

— Айтмайсан? Нима, отангди қизими у?! Ураман — ўласан!

Қўпчилик болалар қатори Филай ҳам Камолдан ҳайқарди. Охири айтди: оти Ойдин экан!

Қудрат аргимчоқдан зада бўлмади: яна баҳс бойлашиб, аввалгидан баландроқ уча бошлади. Урмонга олдингидан серқатнов бўлиб қолди. Баъзан дарсдан ҳам қочиб келар, кечгача шу ерда айланиб юрар эди.

Ойдин гоҳо куни билан кўринмас, оқ биноларга қарайвериб Қудратнинг эси кетар эди.

Қиз дардчилроқ, ёзда ҳам мудом рўмол ўрар, иссиқ кийинар эди. Қудрат унинг ёзилиброқ ўйнаганини, қувнаброқ кулганини эслолмайди. Аҳён-аҳёнда бир кўринса, ўйинга ёлчитмай онаси чақриб оларди.

Чинор тагида супага ўхшаш текис майдонча бор эди. Ойдин шу ерда Филайнинг соғ-у, лекин ўлгудек бижилдоқ синглиси билан қуш мисол ҳаққалаб «мак-мак» ўйнарди. Аммо Қудрат чинорга яқинлашолмас, оқ имо-

ратлар тeмoн ўтишга ҳам журъат қилолмас эди. У маши-
нага кириб, ойнаси синиқ кабинадан Ойдинни кузатиб
ўтирар, қиз қараб қолгудек бўлса, Филай суғуриб олол-
маган чамбаракни у ён-бу ён айлантириб, оёқларини ни-
маларгадир босганча «ғинг-ғинг»лашга тушар эди.
Кейин арғимчоққа ўтар, қиз нигоҳини туйган кўйи янада
баландроқ учишга, болаларнинг олқишини олишга ти-
ришар эди.

Қудрат қизнинг қарашларидан ниманингдир белгиси-
ни излар, бироқ, беозор, андак ҳайратли нигоҳлардан
ўзга нарсани кўрмас эди. Оқибатда Филайга ҳавас, ҳасад
қиларди: у Ойдин билан қўрқмасдан, бемалол гаплаша
олади — қўшниси! Бу шарафга эришиш учун Қудрат
баъзан филай бўлишга ҳам рози эди...

Ўрмонни қўмсаб, Камол иккаласи ёзда муддатидан
анча илгари лагердан қайтишди. Келибоқ шу ёққа югу-
ришди.

Куз нишона бериб, ерга шапалоқсимон чинор барг-
лари тўшалган, арғимчоқлар жимиб қолган, ўрмон ал-
ланечук руҳсиз, зерикарли эди.

Елғиз тентираб юрган Филайни топиб, Ойдинни сў-
рашди.

— Ну, давно кўчиб кетишган,— деди Филай лоқайд-
гина: чамаси, у энди нимага хўжайинлик қилишни бил-
май сиқилган эди.

— Қудрат ўрмонга қайтиб бормади. Ойдин аста-аста
хаёлидан кўтарилди. Қайси бир йили Камол уни қўшни
районда кўрган экан. Гаплашибди. Ростми-ёлғонми,
«Сени сўради», дейди. Аммо Қудрат муқаддас бир ни-
мани бузиб қўядигандек, боришдан қўрқди.

Кейинроқ, улғайгач, у кўп чиройли кўзларни учратди.
Лекин ўша кўзлар олдида булари... Йироқ хотирадаги,
беозор ҳайрат билан боқувчи катта-катта кўзлар! Улар-
ни узоқдан бўлсин бир, кўриш Қудратнинг армони
эди..

Тушида

... «Ховуз бўйида Ойдин сизга қараб турибди». Ойдин!

Оёқлари ўз-ўзидан ҳаракатланди, у жон-жаҳди билан югура кетди — хотин-халаж сурон кўтарганча ортда қолди. Дарвозахонадан чиқиб, муюлишдан бурилдию бурни тагида масхараомуз тиржайиб турган башарани кўрди: Филай! Ҳали ҳам бола эмиш. Бир кўрганида отаси каби мўйлов қўйиб, ўрмончининг саманини миниб юрган барзанги йигит эди...

— Ну да-а! — деди Филай ва қўққисдан унинг юзига панжа тортиб юборди...

— Ойдин, Ойдин!..

Ҳушида

... Чўчиб уйғониб кетди. Кўзини очди. Тер босган, ёстиқ жиққа ҳўл. Чалқанча ётибди: тушида алаҳсираётган экан-да.

Тўшакка тирсаклаб яғринини кўтарди. Карахт, гарангсиб деразага боқди: олис-олисда кичрайиб ўрмон кўринди... Ана, тоққа ўрлаган кўм-кўк арчалар, уларнинг тумшуксимон учлари... Сўнг бу манзара ҳайрат тўла бир нигоҳ билан алмашинди...

Деразадан тонг бўзариб келар, қўшни ҳовлидан узук-юлуқ уйқули товушлар эшитилар эди.

Кўрпани авайлаб олдинга сурди. Туриб тиззаларини қучди. Тушдаги кечинмаларининг ширинлигини, армони энди ушалай деганда уйғониб кетганини ўйлади, дардли хўрсинди. Назарида ҳушёрлик маъносиз, зерикарли туюлиб кетди: «Ҳаёт бу қадар жўн, мароқсиз», деб фикр қилди ўзича. Хаёлида яна ўша, унутилиб кетган хотиралари жонланди: «Ғалати, нега тушимга кирди экан? Эсламаганимга кўп бўлди, кў-ўп. Туш — туш...»

Ёнига қаради, ғира-ширада беозор нафас олаётган

кимса хотини эканини идрок этиб, дафъатан ҳайрон бўлди: уйланган, хотини бор... Ниманидир қидиргандек унга қизиқсиниб тикилди. Тополмади: ғира-шира қоронғи. Хотини... Ана у, чалқанча ётиб бир текис нафас оляпти. Дарвоқе, чалқанча ётса, алаҳсирайди, дейишадди. Эҳтимол ҳозир хотини ҳам туш кўраётгандир? Балки у ҳам тушида...

Муздек бир нимадан титраб кетди. Қўрқиш ва рашкка ўхшаш бир ҳис дилини ларзага солди.

— Гули, Гули!... — деб жонҳолатда хотинини туртди.

Хотини қимирлади, «Имм», дея эринибгина кўзини очди, оғриниб унга боқди:

— Ҳа-а?

— Туш кўрдингми, туш? — дея ҳовлиқиб сўради у.

— Туш? Қанақа туш?! Шунгами?.. Э, боринг-э! — Хотини ижирғаниб тескари ўгирилди-да, кўрпани бошига тортиб, ғужанак бўлиб олди. Бир оздан кейин бошини буриб сўради: — Нима қилиб ўтирибсиз? Ётинг. Кечаги ташвиш ўзи...

Кеча хотинининг бир тўда дугонаси келган эди. Антиқа латифалар айтиб уларни роса кулдирди. Кейин негадир қишлоғи, болалиги ҳақида гапиргиси келди-ю, гапирмади.

Меҳмонлар орасида Мастура дегани кўп шўх экан...

У яна бир замон шу тахлит қотиб ўтирди. Сўнг беихтиёр кўнгли ёришиб кетди. Бошини орқага ташлаб ширин эснади. Ўринга чўзилди-да, хотинининг кифтидан кучди...

ОЛАМ ЯМ-ЯШИЛ

У тушликка кеч чиққан эди — кеч қайтди. Узи ўтирадиган хона эшигига энди қўл чўзганида лаҳимдек қоронги, узун йўлак адоғидан биров чақириб қолди. Бурилиб қарадио новча кишининг қорасини кўрди, лекин кимлигини ажрата олмади—товушидан қўшни бўлимда ишлайдиган ҳамкасбига ўхшарди.

— Кўрдингизми? — деб сўради ҳамкасби қувноқ ҳайқириб.

— Нимани?

— Кимни, денг! Гўзални-да, гўзални?

— Қанақа гўзал?

— Оббо! Сизни бир жонон қидириб келган эди.

— Бошни қотирманг!

— Бошингизни қотиришга вақтим йўқ, биродар, бор гапни айтяпман.

— Бўпти, хушхабарингиздан бахтиёрман.

У хонага кириб столига яқинлашар-яқинлашмас, куни бўйи чурқ этиб оғиз очмайдиган, ҳис-ҳаяжондан йироқ, тўнкамижоз ҳамкасб-ҳамхонаси кутилмаганда тил чиқариб суюнчилади:

— Сизни бир қиз сўраб келувди, йўлда учратгандир-сиз?

— Қанақ, қиз экан? — деди у таажжуби ортиб!

— Ҳазингиз билишингиз керак. — Ҳамхонаси одатича ўзганини столга ташлаб олди — дока тасмасидек тепакали кўринди. — Лекин яхши экан.

— Бўлди, бўлди, — деб у ҳазилга йўймоқчи эди, ҳамхонаси сузмоқчидек, бошини столдан вазмин кўтариб ўқрайди.

Шу пайт ички телефон жиринглади.

— Ҳзингмисан, Дон Жуан? — дея хушчақчақ гап бошлади бирга ўқиган оғайниси. — Фариштаман, деб юриб чатоқ чиқдинг, сен бола! Умрим бино бўлиб бунақасини учратмаганман. «Бундай гўзал келмагай ҳеч дунёга!» У қадди-қомату ҳусни-малоҳатни! Муомаланинг майинлигини айтинг. Хуллас, таърифга сўз ожиз. Афсоналардаги паризоднинг ўзгинаси-я! Дуэлга чақирмоқчи бўлиб ўтирибман сени. Вой писмиқ-эй, индамай юрганинга гап бор экан-да. Бирпас йўлларига нигорон бўлдию айтиб қўйишни тайинлаб, кейин кетди. Телефон номерингни бердим, кутгин, қўнғироқ қилади. Вой писмиқ-эй? «Бошимга бахт қуши қўнди», деявер. Омад тилайман, болакай!

Хонадан чиқиб, ниманидир аниқлаш учун — телефон орқали битириш мумкинлигини унутибди — иқтисод бўлимига бораётганида чойнак кўтарган, ўзини ғайритабий чакқон тутадиган қоровул чолга дуч келди.

— Қуллуқ бўлсин! Бизники киши билмас экан-да, а, шоввоз? Ким эди у? — дея атай паст овозда сирли қилиб сўради қоровул. — Қелин бўлмишми? Тузук, тузук. Тўйдан беҳабар қолмайлик, акаси!

Қайтишида Бедана лақабли суюқ, ҳовлиқмароқ ҳамкасби йўлини тўсди:

— Қойи-ил, қойи-ил! Аммо-лекин беш кетдим, оғайни. Пешонасига юдуз битган бола экансан. Вей, кўриб ўлиб қолдим-а! Худо ҳақи, бунақаси битта бўлади. Ерилиб кетмаганинга ҳайронман, вей!

У кечгача ҳеч иш қилолмай кафтига няк тираб теле-

фон кутди. Ниҳоят, иш куни тугашига яқин телефон жиринглади. Сапчиб трубкани оларкан, юрағи бутун гавдасини ларзага солгудек дук-дук урарди.

— Сизмисиз?— деди кимдир дағал оҳангда.— Қараб ўтирамизми энди? Рўйхат тайёрни ўзи? Намунча дудуқланасиз? Ҳа-ҳа, план бўлимига. Тезроқ!

У ишдан кейин ҳазонли кўчаларда узоқ тентираб юрди. Ўзи ҳақида ўйлади. Ёши ўттизини қоралаб қолгани, аммо ҳанузгача бирон-бир қизга астойдил кўнгил қўёлмагани ҳақида ўйлади. Кўнгил қўймоқчи бўлганлари уни назарларига илмай кетишгани, оқибатда ишга муккадан берилиб, бошқасига қизиқиши сўнганию кўпдан буён бу масалада бош қотирмай келаётгани ҳақида ўйлади. Мулоҳазалари давомида бир ҳақиқатнинг тағига етгандек бўлди: шундай нарсани назардан қочирган эканки, усиз яшаш...

У бахт деганлари бир кун ўзи эшик қоқиб келишига ишониб яшарди. Мана, бугун у келди, ўз оёғи билан уни излаб, сўроқлаб келибди.

Унинг қизлардан деярли тапиши йўқ, шу чоққача бирортаси йўқлаб келмаган эди. Собиқ курсдошлари аллақачон бола-чақали бўлиб кетишган, қолган битта-яримч эса таърифлаганларичалик эмас. Қизиқ, ким бўлди экан у? Қим?..

Эртанги учрашувни ўйлаганида кўнгли сув ичгандек ёқимли бўшашиб кетарди.

Эртаси у ҳар доимгидек тушликка кеч чиқиб, кеч қайтаркан, учраган ҳамкасбининг оғзига ҳаяжон ичида кўз тутиб янгилик кутди; кун бўйи телефон олдидап жилмади. Индини ҳам, кейинги куни ҳам... Бироқ энди ҳамкасблари лом-мим дейишмас, телефон ҳам ортиқ жирингламас эди.

Неча кун шундай илҳақу паришон юрди. Ҳамкасбларидан батафсилроқ сўрашга ийманар, кулги бўлишдан чўчир, сирни очишга эса гурури йўл бермас эди. Шу тариқа жумбоқ жумбоқлигинча қолаверди.

Аммо сирли қизнинг сирли ташрифи уни батамом ўзгартириб қўйди. У энди кўча-кўйда, ғайриодат, қизларга ўзгача назар-эътибор билан қарай бошлади. Гўё улар орасида уни кўриб қоладигандек туюларди. Бора-бора умидини узди. Бир қизни учратди. Севганга ўхшади. Уйланадиган бўлди. Тўйга келган ҳамкасблари четга тортиб: «Ўшамми?», деб сўраганларида мужмал кулимсираб қўя қолди.

У хотини билан тотув яшарди. Фақат гоҳида ундан ранжиса, кимлиги қоронғи бўлиб, армон бўлиб қолган ўша қиз ёдига тушар, «у билан чинакам бахтли бўлармидим», дея ўй суриб кетар эди.

У ўқтин-ўқтин, лекин доимо бир хил кўринишда тушига кирарди. Оҳиста елиб боришгаётган эмиш. Иккаласи. У ва ўзи. Қўл ушлашиб. Оёқяланг. Шудринг босган ўтлоқдан. Қайгадир. Оҳиста елиб боришгаётган эмиш. «Ҳе-эйй!— деб қичқирармиш у.— Қаранг, олам ям-яшил! Сиз ҳам яшил, мен ҳам яшил. Осмон яшил, замин яшил, қуёш яшил, булутлар яшил, тоғлар яшил., Олам ям-яшил! Ҳе-хе-эйй!..» «Қани, мен кўрмаяпман-ку?», деса, «Кўзингизни юмиб қаранг-да», дер эмиш...

Бир куни у одатдагидек тушликка кеч чиқиб, кеч қайтди. Ўз-ўзидан ҳовлиқиб, кирган заҳоти ҳамхонасидан сўради:

— Мени ҳеч ким йўқлаб келмадимми?

— Келди, — деди ҳамхонаси столдан бош кўтармай совуққина. — Хотинингиз.

Хотинига қўнғироқ қилиш мақсадида трубкани кўтарди-ю, тагин секингина жойига қўйди.

«Бугун ишхонамизга камёб моллар келармиш. Япон зонти ҳам бўлса, пул учун олдингизга бораман».

«Демак, камёб моллар кепти. Демак, япон зонти ҳам бор...» Хийла муддат қўли ишга бормай, дилғаш бўлиб ўтирди.

— Эй, — дея сўз қотди бир маҳал бор журъатини

тўплаб ҳамхонасига. — Ушанда мени лақиллатганми-
динлар? Келгани ростмиди ўзи?

— Кимни гапиряпсиз? Қачон?

У чайнала-чайнала эслатди, бироқ ҳамхонаси ҳар-
чанд ўйламасин, хотирлай олмади, столга энгашди —
дока тасмасидек тепакали кўриниб қолди. Тоқатни тоқ
қилгулик вақт ўтиб, тасма яна кўздан ғойиб бўлди — у
бошини кўтарди:

— Ёмон одатингиз бор-да, тушликка вақтида чиқиб,
вақтида келмайсиз.

У индамади, дераза орқали учи қизғиш япроқларга
тикилганча ёмон одати ҳақида пушаймон билан ўйларди.

«Қаранг, олам ям-яшил! Сиз ҳам яшил, мен ҳам
яшил... Кўзингизни юмиб қаранг-да...»

У кўзларини юмиб, кафтлари устига босди. Дийдаси
олдини жимир-жимир қилиб яшил парда қоплади. Бу
яшиллик секин-секин бошқа аъзоларига ҳам таралди.
Боши, қўллари, бадани, оёқлари — ҳаммаёғи яшил ғу-
борга чулғаниб, яшил ғуборга айланди. Вужуди пардек
енгил, пардек шаклсиз, пардек идорасиз бўлиб қолди.
Аллақаёққа уча бошлади. «Сиз ҳам яшил, мен ҳам
яшил... Олам ям-яшил...»

Бир пайт олис-олисдан ниманингдир жиринглагани,
сўнгра ҳамхонасининг бўлса керак, овози эшитилди:

— Трубкани олинг, сизни сўрашяпти.

— Трубкани олинг, сизни сўрашяпти...

У яшил нурга йўғрилиб, яшил ғуборга айланиб кет-
ган, кўзини очолмас... очгиси келмас эди.

1976

Аъзамов, Эркин.

Отойининг туғилган йили: Қисса ва ҳикоялар. (Ўрта ва катта ёшдаги болалар учун).—Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.—184 б.

„Машрабининг оти нега Машраб?“, „Отойи нечанчи йилда туғилган?“ Мана шу саволларга сиз қандай жавоб берган бўлардингиз?

Эркин Аъзамовнинг „Отойининг туғилган йили“ қиссаси қаҳрамонлари бундай саволларга ўзларича жавоб берадилар ва бу жавоб уларнинг ким, қандай одам эканликларини оелгилайди.

Китобга ёш ёзувчининг мазкур қиссасидан ташқари бир неча ҳикоялари ҳам киритилган. Уларда ёшларнинг ҳалоллик, поклик, муҳаббат, садоқат йўлидаги ишлари ва курашлари ҳақида баҳс юритилади.

Агзамов, Эркин. Год рождения Атои: Повесть и рассказы.

ББК 84Уз7
Уз2

Босмахонага берилди 6.01.81. Босишга рухсат этилди 18.08.81. Р 09047 Формати 70×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 3. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 8,05. Нашр л 8,0. Тиражи 60000 Заказ № 415. Баҳоси 55 т. Гафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Ҳукумат қўмитетининг Тошкент „Матбуот“ полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасига қарашли 1-босмахона. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21.

Урта ва катта ёшдаги болалар учун

На узбекском языке

Эркин Агзамов

Год рождения Атон

Повесть ۽ рассказы

Редактор Х. Султонов

Рассом С. Латипов

Расмлар редактори А. Кива

Техн. редактор Е. Потапова

Корректор Э. Турсунбоева

ИБ № 1687